

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

www.hairenikweekly.com

ԱՊՐԻԼ 2017

Խմբագիր՝
ԶԱԲԷ ԹՈՐԻԿԵԱՆ
Էջադրող-գրաշար՝
ՆՈՐԱ ՍՈՒՐԱՅԵԱՆ
Սրբագրիչ՝
ԿԱՐՊԻՍ ԶԵՐՏԵԼԵԱՆ
Վարչական Պատասխանատու՝
ԱՐՄԷՆ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ
Ծանուցումներ եւ Վաճառք՝
ԾՈՎԻԿ ԳՈՏԱՆԵԱՆ
Կայքէջ՝
ԱՐԱՄ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ
Նկարագարողում եւ Էջադրող՝
ՎԱՆԻԿ ԹՈՐԻԿԵԱՆ
www.torikiandesign.com

HAIRENIK Weekly Հիմնում՝ 1899

**Օրգան՝
Արեւելեան Ա.Մ.Ն.-ի Հ.Յ. Դաշնակցութեան**

80 Bigelow Ave., Watertown, MA 02472

Telephone: 617 926-3974

Fax: 617 926-1750

hairenikweekly@hairenik.com

Ծանուցումներու համար ads@hairenik.com

Գրախանութի հարցերով bookstore@hairenik.com

- 1 Վերադարձ դէպի բոյն...բոյներ
Խմբագրական
- 2 Հայրենիք, սուրբ ըլլայ անունդ
Հայր Անտոն Աղամեան
- 3 Մանրութեան անդին՝ ազգի լինելութեան խնդիրը
Յակոբ Պալեան
- 6 «Թող իմանան մենք չենք դառնար խաղալիք»
Վաչէ Բրուտեան
- 8 Պոլսոյ Մեծ Եղեռնի յուշարձանը...առասպել թէ...
Վարդան Մատթէոսեան
- 13 Հայ ազատամարտի անժամօք զինուորը
Թաթուլ Սոնենց-Փափագեան
- 17 Վերապրողը
Սօսի Միշոյեան-Տապալաղեան
- 19 Հայ երիտասարդը եւ ազգային արժէքները...
Յողիկ Աշըգեան
- 20 «Թռչնոց Բոյն»ը եւ Մարիա ճէքըպսըն
Բժիշկ Կարպիս Հարպոյեան
- 29 Արա Մածունեանի ոսպնեակի ետին
Թղթատելով լուսանկարները
Արա Արծրունի
Դպրոցական յուշեր
Արմենակ Եղիայեան
- 35 Ապրիլէն՝ ԱՊՐԻԼ
Հրանդ Մարգարեան
Լռելեայն Աղօթք
Աւիկ Դէրենց
- 36 Վիզնին վերադարձը.- նոր խտասալիկ
Հարցազրոյց Վիզնի Դարբինեանի հետ
- 43 Հայոց ցեղասպանութեան թեման սուրիացի մեծատա-
ղանդ գրող Մամտուհ Ատուանի «Ալ-դուլ» թատերգու-
թեան մէջ
Աւօ Գաթրճեան

Յատուկ շնորհակալութիւն կը յայտնենք, հետեւեալ անձերուն եւ կազմակերպութիւններուն, որոնք իրենց լուծման տրամադրելով, օժանդակեցին լոյս ընծայելու այս բացառիկ թիւը.-

Մի Ոմն.....	\$5000	Տէր եւ տիկին Նշան եւ Արաքսի Արիկեան.....	\$250
Տէր եւ տիկին Աւետիս եւ Հուրի Պոյամեան.....	\$500	(Միշիկըն)	
(Մասաչուսէց)		Տէր եւ տիկին Զարմայր եւ Սօնա Սեդրաքեան.....	\$250
Տէր եւ տիկին Տոքթ. Արա եւ Դալար Զալեան.....	\$500	(Նիւ Ճըրզի)	
(Փենսիլվանիա)		Տէր եւ տիկին Հերի եւ Մայտա Կիկեան.....	\$250
Տէր եւ տիկին Աւիկ եւ Հայկուհի Տէյրմէնճեան.....	\$300	(Մասաչուսէց)	
(Մասաչուսէց)		Ճենի Տոնիկեան (Միտնի - Աւստրալիա).....	\$250
Ի յիշատակ իր կողակից՝ Հայկուհիին,		Տէր եւ տիկին Արամ եւ Սարինէ Ատիշեան.....	\$250
Լեւոն Մերճանեան (Մասաչուսէց).....	\$275	(Նիւ Ճըրզի)	
Արա Բրուտեան (Նիւ Եորք).....	\$250	Արմէն Սարգիսեան (Ինտիանա).....	\$250
Լուսին Գարճեան (Նիւ Ճըրզի).....	\$250	Վահէ Տուտազեան (Մարիլենտ).....	\$250
Մի Ոմն (Ֆլորիտա).....	\$250	Պոսթընի «Սարդարապատ» Կոմիտէութիւն.....	\$250
Տէր եւ տիկին Նուրիան եւ Վիգի Պեչիտեան.....	\$250	Արփի եւ Քրիսթֆըր Տէյվիս (Մասաչուսէց).....	\$200
(Նիւ Ճըրզի)			

ՀԱՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁ ԴԵՊԻ ԲՈՅՆ...ԲՈՅՆԵՐ

Մեծ կարեւորութեամբ կը նշուին «ամեակներ»ը: Հայկէն ու Բելէն կամ պատմութիւն կերտած Արշակունեաց կամ Բագրատունեաց հարստութիւններէն մնացած սովորութիւն, թէ այսօրեական պարզապէս տօն մը տօնելու համար տօնակատարութիւն:

«Ամեակներ»ու ծննդոցին մասին մանրամասն ուսումնասիրութիւն մը պատրաստելը չէ, մեր նպատակը:

Պարզապէս կը տեղեկացնենք թէ, յիշատակելի է այս տարւայ Ապրիլեան «Հայրենիք»ի բացառիկ թիւը:

Այս բարձրորակ տպագրութեան տասնամեակն է որ կը տօնենք, միշտ ալ գործակցաբար մեր անգլերէնի բաժնի «Արմինիոն Ուիքլի»ին հետ:

Առաջարկ մը...գաղափար մը, որ ոչ ո՛ք կ'երեւակայէր թէ պիտի կարենար շարունակել իր երթը, հակառակ իր դէմ ցցուած եւ շարունակ ցցուող դժուարութիւններուն:

Բանասերներ կը հաստատեն թէ «ամեակներ»ը, պարզապէս կ'լոր թուականներ չեն, այլ միշտ ալ աւելի հնչեղ են եւ այն տպաւորութիւնը կը ձգեն թէ, հակառակ դաժան ու չար հովերուն, ցուրտին թէ շոգին կանք ու կը մնանք:

«Ամեակ»ներու նշումը որ թէ միայն յիշատակներու ոսկի էջեր կը թերթատ, այլ նաեւ կը փաստէ նաեւ թէ «կանք ու պիտի մնանք»:

Դեռ աւելին կառչելով այս «ամեակ» հասկացողութեան, առանց բարդոյթի պէտք է հաստատել որ Ապրիլեան բացառիկը չի սահմանափակուիր միայն Հայոց Ցեղասպանութեան կամ Հայ Դատի նիւթեր արծարծելով:

Գործունէութեան դաշտն ու բնագաւառը լայնատարած են: Այս բացառիկին մէջ առիթ տրուած տարբեր տարիքի յոդաւածագրերու, որպէսզի ներկայացնեն իրենց կարծիքներն ու մտածումները:

Հայրութիւնն ու սփիւռքահայութիւնը շահագրգռող զանազան նիւթեր, որոնք կրնան հետաքրքրութիւն ստեղծել հետզհետէ խստապահանջ կարդացողին մօտ:

Խոր ապրումներով տեսիլք, պատմական հարցադրումներ եւ պրպտումներ, երիտասարդական մտորումներ, հայ կնոջ դերը հայ ազատագրական շարժումէն ներս, Հայոց Ցեղասպանութենէն ճողոպրած աղիողորմ որբերու պատըսպարան, թէ ընդհանրապէս Արմատախիլ դարձած հայերու նորաստեղծ սփիւռքին մէջ ուստան մը հաստատելու գաղափարով՝ բոյներու կառուցում...:

Ներկայ է հայ բանաստեղծը, նաեւ վերադարձած է բանաստեղծ-երգիչը, որ կը շեշտէ թէ թռչունը հանգչած է այդ բոյնին մէջ եւ կը պատմէ վերադարձը, նոյն ծառին ու ճիւղին:

Այո՛... հպարտութիւն, իրաւունք եւ արժեւորում կը ժայթքին այս տաս տարիներու գումարէն: Հակառակ ելեկտրոնային բնագաւառին ստեղծած սաստիկ փոթորիկին, դեռ մնացած են էջը, թուղթն ու թերթը:

Ի վերջոյ ներկայ համաշխարհայնացում բուրող օրերուն, եւ ճեպընթացային հեւքով ընթացող կեանքի պայմաններուն մէջ, յոյսի, հաւատքի, եւ գիտակցութեան աշխատանքի յիշեցում է «Հայրենիք»ի այս բացառիկին տասնամեակը տօնելը:

ՀԱՅՐԵՆԻՔ. ՍՈՒՐՔ ԸԼԼԱՅ ԱՆՈՒՆԴ...

Հայր Աստուծան Աղամեան Պոսքըն

Կը հաւատամ մեծութեանդ հակառակ քեզ ծածկել փորձող ժամանակի փոշիին:

Հպարտ եմ լայնախոհ մտքովդ, պայծառ հայեացքովդ, սիրավառ սրտովդ, ճառագայթող ճակատովդ, վեհ հոգիովդ: Ինչքան գեղեցիկ ես եւ հմայիչ: Ծովերէ՞ն թէ երկնի անբիծ կապոյտէն է ծաւի աչքերուդ թովչանքը: Լինելէդ առաջ կայի՞ն քեզի նման գեղուհիներ: Թէ դու եղար սկիզբն արարչական գեղեցկութեան: Յարգանքով կը խոնարհիմ մարտական անբեկանելի կամքիդ, մշտանորոգ դիմադրականութեանդ եւ տոկունութեանդ առջեւ:

Չնաշխարհիկ ես, բացառիկ ես դու: Երկիւղածութեամբ կը պագնեն մեռնաբոյր մարմինդ ծածկող պատմութեան իշխանական: Մեռնիդ մէջ է մարտիրոսութեանդ թաքուն խորհուրդը: Արեանդ հոսքն է որ ճեղքեց ուղիդ, շքեղացուց, ամրացուց քեզ: Ես այս պահուս աչք եւ ականջ փակած աշխարհի կ'ուզեմ քեզմով լիանալ, մանուկի նման փաթթուիլ քեզի: Գրկիդ ջերմութիւնը վայելել: Օրօրներուդ քնքուշ եղանակներով խոր քունի մը մէջ մտնել: Մինչեւ լոյս քեզ երագել: Մայրական շունչովդ արբշի՞մ՝ մոռնալ ամէն բան: Վերանալ: Անմահական երանութեան բաժակն ընկել: Չքանա՞մ: Անրջային տեսիլքովդ առլցուած՝ դառնամ նոր արարած, սրբութեանդ բուրվառակիրն ու խնկարկուն: Շրջիմ քնացող քաղաքի փողոցներուն մէջ, նստիմ մայքերու վրայ: Քեզ տենեմ լուսնի շողերուն մէջ: Ու երգեմ լինելութեանդ եւ անմահութեանդ մեղեդիներ սխրալի...

Որքա՞ն պիտի ցանկայի քեզի հետ առանձնանալ, փըսփսալ ականջիդ: Ու լսել քեզմէ կենսատու խօսքեր: Վերանորոգել հաւատարմութեան ուխտը քեզի: Տրուիլ բոլորանուէր փառքիդ նորագոյն էջերը արձանագրելու եւ յոգնաբեկ սիրտդ թարմացնելու:

Գիշերային խոր լռութեան անդորրութեան մէջ երկնային, մինչ կը սուզուիմ ես հիասթափ մութ ու մռայլ ճակատագրիդ ալեխառն քառսին մէջ, դու ես, հայրենի՞ք իմ անգին, որ դարերու ընդերքներէն երկնասլաց պերճ հասակով, հին ու նոր քու բիւր խոցերով ի յայտ կու գաս ցատումնալից: Կը խօսիս պիրկ ու վճռական քեզմով՝ հարբած ու կախարդուած ազատատենչ բորբ հոգիիս: Դու գաղափար, խոյանք իմ վեհ, դառն ցաւիս ու տառապանքիս արեգակը լուսապայծառ... որ կ'արծակես սուր շողերդ իմ աչքերուս բոց բիբերուն: Եւ համարձակ, իշխանաբար կը պատգամես ահագնածայն.- «Ես կա՛մ տոկուն եւ անսասան՝ մրրիկին եւ աղէտին մէջ: Ես կա՛մ հզօր, անպարտելի, ինքնավստահ, անդրդուելի՝ արշաւիս մէջ անկասելի: Ոսոխներուս դէմ անողոք՝ հարուածող շանթ եմ եւ ամպրոպ, պատմութեան սեւ էջին կնքուած վէ՛րք եմ եւ արիւնակի: Լեռներ շարժող անզուսպ հրաբուխ եւ վրէժ եմ անդնդախոր: Գոյատեւման բռունցք կատաղի:

Հերոսութեան շքեղ համերգ: Յաւերժութեան անվերջ ճամբորդ՝ Հայաստանն եմ եւ դրախտավայր: Խոր վիրապէն նոր կեանք առած՝ երկի՛րդ եմ բազմաշարչար: Այս խաւար աշխարհի մէջ՝ միակ կանթեղդ եմ անմար: Ուղեցոյցդ՝ անվարան: Եւ ապագադ փառապսակ»:

ՄԱՆՐՈՒՔՆԵՐԷՆ ԱՆԴԻՆ՝

ԱԶԳԻ ԼԻՆԵԼՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

«Երբ տնակդ կ'այրի, ոչ մեկ բանի կը ծառայէ թամ-թամ հնչեցնել»

Խօսք՝ Կիրիկեցի յեղափոխականի մը

ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆ

Փարիզ

Երբ հայրենալքում-արտագաղթը աւեր կը գործէ եւ հայրենադարձութիւնը օրակարգ չէ, «ոչ մեկ բանի կը ծառայէ թամ-թամ հնչեցնել», ինչպէս կ'ըսէ գիտակից Կիրիկեցին:

Ինձի կը թուի, թէ հայ ժողովուրդը տեղ մը պահ դրած եւ կղպած է իր հիմնահարց ազգային ազատագրական պայքարը, եւ փոխարէն կը զբաղի համայնքային, տեղական, թաղային, իշխանատենչական, շահախնդրական, երեւել-խապաշտական մանրութներով, ինչո՞ւ չըսել նաեւ՝ նիւթական շահերու հետապնդումով:

Հիմնահարց էր, եւ պէտք է ըլլայ, հայ ժողովուրդի ազատագրական պայքարը, որուն այլեւս չենք հանդիպիր քաղաքական առաջադրանքներու, ճառերու, ուսումնասիրութիւններու եւ զանգուածային լրատուամիջոցներու մէջ: Ազատագրական պայքարը իրաւունքի եւ մարդկային արժանապատուութեան վերականգնումի յանդգնութիւն

է: Փորձեցէ՛ք յիշել, թէ վերջին անգամ երբ հանդիպած էք այդ եզրին: Ի՞նչ բանի վերագրել այս կամաւոր կուրուքիւնը, անտեսումը, խլութիւնը, արմատներէ խզումը:

Ջանգուածը, ընդոծին իմաստութեամբ կը տեսնէ հրաժարումները, նոյնիսկ երբ լուռ կը մնայ, եւ կը խախտի վստահութիւնը, որ այնքա՛ն կարեւոր է ղեկավարման եւ յառաջդիմութեան:

Աւելի ճիշդ, յաջորդական լքումները եւ հրաժարումները ո՞ր պիտի հասցնեն ազգը:

Ի՞նչ պատահած է, որպէսզի հայրենահանուած ժողովուրդ մը՝ որուն հայրենիքը բռնագրաւուած է, որուն աւելի քան կէսը ենթակա է ապահով ապամշակութացման, որ զանգուածային կերպով կ'ընդգրկուի հայրենալքման ընթացքի մէջ, հայրենադարձութիւնը քաղաքական անմիջական օրակարգ չի դարձներ:

Տարրական ողջմտութիւն ունեցող հայը կրնայ հարց տալ, պէտք է հարց տալ, թէ ի՞նչ կը բանին բոլոր մակարդակներու ղեկավարութիւնները:

Այս հարցունքը տուողներ չկան: Լսողներ կա՞ն:

Դպրոցներ կը փակուին, հայերէն թերթեր կը փակուին կամ շաբաթաթերթ կը դառնան, կամ պարզապէս կը դառնան օտարաբարբառ, յանուն չեն գիտեր ո՛ր հասցնելու միտող գործնապաշտութիւններու ճնշման տակ:

Համագումար՝ ազգային ազատագրական պայքարէ հրաժարում, որ կը նշանակէ հաշտուիլ անհետացման գաղափարին հետ, նոյնիսկ եթէ զայն ինքնախաբէութեամբ չենք տեսներ, երբ ան արդէն նստած է մեր դրան առջեւ:

Ընկերաբանական հարցախոյզներ եւ ուսումնասիրութիւններ չկան որպէսզի իրականութիւնները ճիշդ գնահատուին ազգային հարազատութեան արժէքներու հիման վրայ: Քաղաքական-դեկլարական անգործութիւն է ճկոյթի ետին թաքնուիլ եւ զուարճանալ բաժակ մը ջուրի մէջ փոթորիկ ստեղծելով, անհատնում երթեւեկով, բարձրախօսներու աղմուկով եւ թութակաբանութիւններով:

Քաղաքական ապիկարութիւն են հայրենադարձութեան կենսագործման եւ հայրենահանման քաղաքականացման բացակայութիւնը, հայրենալքում-արտագաղթը, ազգի աւելի քան կէս սփիւռք(ներ)ի մշակութային նահանջը եւ հայրենադարձութեան գիտակցութեան մահաբունը:

Հիմնախնդիրները փոխարինուած են հրավառութիւններով, աղմուկ եւ շաբաթավերջի լուսանկարներ:

Փակագիծ մը:

Հայաստան կը պատրաստուի խորհրդարանական ընտրութեան եւ հրապարակի վրայ են կուսակցութիւններ: Անոնցմէ ոչ մէկը տակաւին չըսաւ, թէ առաջադրանքներուն մէջ կա՞ն Հայաստանի եւ Արցախի տարածքներու բնակեցումը եւ հայրենադարձութիւնը:

Եւ տոնախմբութիւններ. սրահ լեցնելու եւ ուժ ցուցադրելու համար կոչ կ'ըլլայ երգիչներու, սրահի մը հարիւր կամ հազար հոգին որպէս ազգ կամ որպէս ուժ ներկայացնելու բանի չծառայող սնապարծութիւն մշակելով: Մենք մեզի կը հարցնե՞նք երբեմն, որ այսպէս կոչուած «սիրուած երգիչ» մը եթէ չընկերանար պատգամ փոխանցելու համար բեմ բարձրացողին, ի՞նչ կ'ըլլար սրահին պատկերը: Աւելի ճիշդ, հարց կու տա՞նք, թէ եկողները ճա՞ն լսելու կու գան, թէ՛ երգիչ:

Հայ ազգային քաղաքական հիմնական ի՞նչ հեռանկար ունին սփիւռք(ներ)ի գաղթական, մերուած կամ «ծագում»ով հայերը՝ որպէս ազգի անդամ, ոչ որպէս սոսկ քաղաքացի ապրողները, անոնց վերադարձի եւ միացման ազգային հեռանկար կը տրուի՞:

Կազմի պէս նօսրացող եւ տարտղնուող համայնքներով ազգ չի գոյանար եւ չի պահուիր, բեւեռային երկիրներէն մինչեւ Հիմաստան եւ Խաղաղականի հեռաւոր կողմները: Պէտք չէ շփոթել հայասիրութիւն-բարեսիրութիւնը հիմնական հեռանկարի հետ: Հայասէր եւ բարեսէր կրնան ըլլալ նաեւ օտարները, որոնք մեր փոխարէն ազատագրական պայքար պիտի չմղեն: Անցեալը կը վկայէ այդ մասին:

Ազատագրական պայքարը ճիշդ պէտք է սահմանել հայ ժողովուրդի ներկայ կացութեան մէջ, առանց հաճոյակատարական տուրքեր տալու եւ ինքնարդարացումներ փնտռելու, ներկան մատակարարելով զանազան յուշերով եւ յուշագրութիւններով, որոնք նոյն այդ ներկան կը վերածեն յաւերժացող անցեալի քանդակի, խաչքարի պէս՝ որ կը տեղադրուի հոս եւ հոն: «Ազատագրական պայքար» եզրը դուրս դրուած է տպուած թուղթի եւ այլազան լրատուամիջոցներու բառապաշարէն: Ան փոխարինուած է բարոյախօսական-միսիթարական ցեղասպանութեան ճանաչումով, որ յափշտակուած իրաւունքի պահանջ չէ, ուր ոչ իսկ բառ կայ բռնագրաւած հայոց հայրենիքի մասին:

Ի՞նչ բերած են մինչեւ այսօր բազմաթիւ եւ բազմացող «ցեղասպանութեան ճանաչումներ»ը: Անոնք ծաղկեպսակ մը աւելի՞ն են: Երեւակայեցէ՛ք պահ մը, որ Միացեալ Նահանգները, Թուրքիան, Ատրպէյճանը, Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւնը, եւ ուրիշներ ալ հաստատեն, «բարձրախօսեն», որ հայոց դէմ ցեղասպանութիւն գործուած է, ի՞նչ պիտի փոխուի, սփիւռք(ներ)ը պիտի դադրին՝ անուանափոխութեան ենթարկուած զանազան գոյնի մերուած քաղաքացիներու գաղթականութիւն ըլլալէ:

Ցեղասպանութեան ճանաչումները հայրենահանման դատապարտութիւն չեն: Նման դատապարտութեան պահանջով հրապարակ եկողներ չկան:

Ապագային նայող իսկական Հայկական Հարցի նպատակային հետապնդումը հայրենահանման սրբագրութիւնն է: Այսօր միամիտ պէտք է ըլլալ հաւատալու, որ աշխարհի իրաւարարութեան իրենք զիրենք կոչած երկիրները, անոնց պաշտօնատարները, այդ սրբագրութեան համար յանձնառութիւն կ'ընդունին, նոյնիսկ «շրթներու ծառայութիւն» (lip service) ըրա՞ծ են:

Նոյն հունով հարց պէտք է տանք մենք մեզի, որ մեր ժողովուրդը ինք հայրենահանման սրբագրութիւնը իրականացնելու պատրա՞ստ է, յանձնառո՞ւ է, երբ տխրօրէն կը հաստատենք, որ ինքնահայրենահանում տեղի կ'ունենայ, որ իր կարգին որպէս պատճառ-պատրուակ կը ծառայէ հայրենադարձութենէ հրաժարումը արդարացնելու:

Որքա՞ն տխրեցնող պէտք է ըլլային «հզօր սփիւռք»ի մասին ըսուած բաժակաճառային տխրութիւնները, եթէ գիտակցէինք ինքնահայրենահանման եւ հայրենադարձութիւնը անշրջանցելի օրակարգէ դուրս դնելու ճակումներու ազգաքանդ հետեւանքներուն, որոնք անարին եւ անջարդ շարունակութիւնն են ցեղասպանութեան: Քանի որ այս գիտակցութենէն մենք հեռացած ենք, Հայկական Հարցը դար մը հնութիւն ունեցող ցեղասպանութեան ճանաչման քարանձաւներուն մէջ կը ծուարի, նիւթ հայթայթելով աւուր պատշաճի ճառերու:

Անհանգիստ չըլլալու քաղաքականութեան եւ մրցակցական մարդորսութեան հետեւողներ, Հայաստան եւ սփիւռք(ներ), չէ՞ն անդրադառնար, որ «Հայկական Հարց»ի

լուծումը կախում ունի քանի մը հիմնական նախա-
դրեալներէ, որոնց մասին չի խօսուիր, որոնք աշխատան-
քի օրակարգ պէտք է ըլլան եւ անոնց կենսագործման
համար պէտք է կատարել անհրաժեշտ մարդկային եւ
նիւթական ներդրումները, յանձնառութեամբ եւ անձին
օրինակով:

Նախադրեալները:

Հոգեւոր հայրենիքը՝ զոր հարկ է ամրացնել, առանց զայն
բանտարկելու մաշած խօսքերու եւ վերլուծումներու մէջ,
կամ զայն վերածելու պատեն կախուած գեղօրի: Այդ
հոգեւոր հայրենիքը իրաւ մշակոյթն է, հայերէնը՝ որ պէտք
է դառնայ մայրենի բարբառ, հաղորդակցական միջոց,
ընդդէմ մեզ օտարացնող եւ իրարմէ օտարացնող ամէն
կարգի սողացող նախայարձակումներու: Ճշդում մը
անհրաժեշտ է. օտար լեզուներ սորվիլ, գիտնալ եւ խօսիլ
մեղանչում չէ, հրաժարում չէ, եթէ այդ լեզուները չեն
տիրեր հայոց հոգիներուն եւ մշակոյթին, մեր կեանքին,
տուններուն եւ համայնքներուն մէջ չեն մտներ ի հեճուկս
հայերէնի: Այս ազգի լինելիութեան խնդիր է, եւ մանրուք չէ,
փակագծի մէջ չի դրուիր տեղական-տեղայնական եւ
մարդորսական ճապկումներով: Օտարաբարբառ խօսքը
եւ օտարագիր էջը օգտակար են երբ կ'ուղղուին օտարին,
պարտութեան խոստովանութիւն են երբ կ'ուղղուին
ազգային համայնքին եւ անոր անդամներուն: Եւ իրենք
գիրենք պարտուած համարողներող ո՞ր վերականգնումի
մասին կարելի է խօսիլ:

Ազատագրական պայքարի համար հոգեւոր հայրենիքը
այն ներուժն է՝ որ կը շաղկապէ ազգի անդամները եւ
հատուածները, բարեսիրական եւ զբօսաշրջային յուզում-
ները գերանցելով: Այսինքն սեփական ազգային մշակոյթը
էական ենթահողն է գիտակցութեան եւ անոր յաջորդող
մարդու արժանաւայելի պարտութեամբ յանձնառութեան,
զայն հարստացնելու, փոխանցելու եւ կտակելու համար:
Մշակոյթը խրախճանքի ընթացքին դատարկ խանդավա-
ռութիւն ստեղծելու ծառայող ճառ չէ: Թէեւ, անկեղծօրէն
պէտք է խոստովանինք, որ ան յաճախ անոր կը վերածուի:

Հոգեւոր հայրենիքի վերականգնումը անշրջանցելի նախա-
պայմաններէն մին է պատմութեան բեմէն չամհետանալու
համար: Ան է նաեւ այն հզօր ուժականութիւնը՝ որ կրնայ
ներշնչել հայրենասիրութեան եւ հայրենադարձութեան
ազգային ազնիւ քաղաքական գիտակցութիւնը, հայոց
ազատագրական պայքարին համար էական:

Նաեւ Հայաստանի եւ Արցախի տարածքի իւրաքանչիւր
թիզ հողի բնակեցումը եւ ծաղկումը ապահովելու համար,
անոր տիրութիւն ընելու յանձնառու զանգուածներու
բարօրութեան պայմանները ստեղծելով:

Համազգային գաղափարախօսութիւն հարկ է ներշնչել,
հայրենակցական, միութենական, բարեսիրական նախա-
ձեռնութիւններէն անդին անցնելով: Ազգի գոյատեւում եւ
վերականգնում մանրուքներու հարկատու չեն:

Եթէ բեւեռային գօտիին մօտ գտնուող սառոյցներու կղզի

Իսլանտայի մէջ ժողովուրդ կ'ապրի, կը ստեղծէ բարօ-
րութիւն եւ հարստութիւն, պատճառ չկայ, որ այդ կարելի
չըլլայ Սեւանի աւազանին շուրջ, Սիւնիքի գեղեցիկ աշ-
խարհին կամ Արցախի ջրառատ ծորերուն մէջ:

Հաւատքի, գիտակցութեան եւ յանձնառութեան հարց, որ
առաջնորդէ Ֆլորիտայէն, Սանթա Պարպարայէն, Պէվըրլի
Հիլզէն, Քոթ տ'Ազիւրէն, Փունթա տէլ Էսթէն, Պայատայէն
եւ այլոց դրախտներէն հրաժարելու, սեփական դրախտը
ստեղծելու համար: Այս կ'ըլլայ հայրենասիրութիւն, որ
բոլոր տեսակի ղեկավարութիւններուն ոչ թէ հեռաւոր, այլ
անմիջական նպատակը պէտք է ըլլայ:

Իրատեսութեամբ պէտք է դիտենք մեր ազգային կա-
ցութիւնը, անհատական պարագաներէն եւ փառասի-
րութիւններէն անդին նայելով: Հայ կեանքը պիտի շա-
րունակուի հայ հողի վրայ եւ ազգ պիտի պահուի մեր
մշակոյթով, ոչ օտարի: Ղեկավարները, կազմակերպու-
թիւնները եւ մենք մեզ պէտք է դատենք այս ըմբռնումով:

Հայկական Հարցը իր օղակը չէ փակած: Անոր լուծումը
երկինքէն պիտի չգայ որպէս օրհնաբեր մանանայ:
Ժամանակաւոր ըլլալու դատապարտուած սփիւռք(ներ)ը
երբեք մնայուն պատուանդան պիտի չըլլայ ազգի հզօ-
րութեան, պիտի չըլլայ մնայուն տէրը բռնագրաւուած
Հայաստանի, քանի որ դատապարտուած է իր մշակոյթը
կորսնցնելու, հեռանալով իր հողէն ան կը կորսնցնէ իր
հոգեւոր հայրենիքն անգամ:

«Երբ տնակը կ'այրի, ոչ մէկ բանի կը ծառայէ թամ-թամ
հնչեցնել»: Երբ բացակայ ենք, այրող տնակը չի փրկուիր,
հեռուն նստած «թամ թամ» հնչեցնել ի՞նչ փրկած է եւ ի՞նչ
կրնայ փրկել:

Առանց բառերու գինովութեան անձնատուր ըլլալու կը
վերականգնե՞նք «հոգեւոր հայրենիք»ը, մեր եսերը յաղ-
թահարելով եւ մոռնալով իմաստակութիւնները, կը դառ-
նա՞նք իսկական «հայրենաստներ»:

ԵՌԻՆԵՍԺՕ-ի տնօրէնին խօսքը միշտ ի մտի պէտք է
ունենալ. «Վաղը միշտ շատ ուշ է» (Ֆետերիքօ Մայոր):
«Հոգեւոր հայրենիք» եւ «հայրենասիրութիւն»՝ այսօր:
Վա՞ղը... անբնակ հողեր եւ ծագումով հայեր...
Խօսիլ, կազմակերպել, առաջնորդել եւ գործել՝ այսօր:
Որպէսզի շարունակութիւն ըլլանք:

«Թող Իմանան Մենք Չենք Դառնար Խաղալիք»

ՎԱՉԷ ԲՐՈՒՏԵԱՆ

Լոս Անճելես, Մարտ 15, 2017

Հայաստանի յարակից տարածաշրջանի խնդիրները սկսած են մտնելու դժուար նախատեսելի փուլի մը մէջ:

Հայաստանի եւ Ատրպէյճանի միջեւ գոյութիւն ունեցող լարուածութեան ուղղակիօրէն մասնակից է Թուրքիան: Այս վերջինը ուղղակիօրէն մասնակից է նաեւ Իրաքի եւ Սուրիոյ խնդիրներուն՝ իբրեւ «տեղական ջութակ», որ կը փորձէ ետ չմնալ միւս խաղացողներէն:

Իսկ որո՞նք են «միւսները»:

Հակասութեամբ ճամբարէն ներս, պարզ է, առաջին հերթին Արեւմուտքը՝ Մ. Նահանգներ եւ Եւրոպական միութիւնը: Իսկ աւելի մասնայատուկ՝ Եւրոպական միութեան մէջ Սուրիոյ խնդիրներուն ուղղակի մասնակիցներու առաջատարներն են Անգլիան ու Ֆրանսան. Գերմանիան ալ՝ «տակից»:

Երկրորդ եւ մեծ պատկերին մէջ երկրորդ կարգին վրայ կու գան Սէւտական Արաբիան՝ Ճոցի իր զինակիցներով: Թէեւ գետնի վրայ, այս երկիրները գործնական առումով նշանակալի դերակատարներ են:

Երրորդ, Թուրքիան՝ տարածաշրջանային իր ախորժակներով: Հասկնալի պէտք է ըլլայ բոլորիս համար, որ Թուրքիան «տարածաշրջանային» ըսելով, առաջին հերթին Հայաստանը նկատի ունի: Որովհետեւ իրեն սահմանակից երկիրներէն միայն Հայաստանն է, որուն հետ հողային խնդիր ունի, թէկուզ որ այդ մասին չի խօսուիր պաշտօնական մակարդակի վրայ՝ երկուստեք:

Իսկ Սուրիոյ ի նպաստ ճամբարին ղեկավարը Ռուսաստանն է, Իրանի ու անոր տեղական դաշնակիցներու օգնութեամբ:

Գալով քիւրտներուն, այդ ճամբարը ներքուստ բաժան բաժան վիճակ մը կը պարզէ, կիսուած՝ Արեւմուտքի եւ «միւսներուն» միջեւ: Բայց եւ այնպէս, քրտական ազդակը հայութեան համար կարեւոր է անոր համար, որ քրտական զինեալ ներկայութիւն կայ թէ՛ Իրաքի, թէ՛ Սուրիոյ եւ թէ՛ նաեւ՝ Թուրքիոյ մէջ: Առաւել, Թուրքիան քրտական զինեալ ներկայութեան մէջ (գէթ անոր մէկ շերտին մէջ) սպառնալիք կը տեսնէ իր հողային ամբողջականութեան նկատմամբ:

Այս բոլորին մէջ, մեզ հետաքրքրողը եւ շահագրգռողը

Թուրքիոյ պարագան է:

Վերջին 10 տարիներուն, Երտողանի վարած արտաքին քաղաքականութեան մէջ, Հայկական հարցը, առնուազն ներքին տրամաբանութեան իմաստով, լուրջ դեր ունի: Այսպէս, երբ Երտողան ուղղորդներու կապակցութեամբ Փեքինը կ'ամբաստանէր «ցեղասպանութեամբ», երբ «Մաւի Մարմարա» նաւուն միջադէպին առիթով Իսրայէլի դէմ եւ պաղեստինցի ժողովուրդին ի նպաստ բռն կեցումներ կը դրսեւորէր, իրականութեան մէջ, այդ բոլորը կ'ընէր իր վրայէն թօթափելու համար Հայկական ցեղասպանութեան կապակցութեամբ իր դէմ եղած մեղադրանքները: Այն ենթաթեքսթով, որ «տեսէք, մենք ինչպէ՞ս կրնանք ցեղասպանութիւն գործած ըլլալ, երբ պաշտպան կը կանգնինք իրաւագրկուած ուղղորդներուն եւ պաղեստինցիներուն»:

Ուղղորդներու եւ «Մաւի Մարմարա»ի դէպքերէն հազիւ քանի մը տարի անց, երբ Սուրիոյ դէմ չյայտարարուած պատերազմը սկսաւ, Թուրքիան դիրք ճշդեց Դաճաճկոսի օրինական իշխանութեան դէմ: Այս թոհուրոհին մէջ, Հայկական Ցեղասպանութեան հարիւրամեակի նախօրեակին, Թուրքիան փորձեց մեզի (հայկական կողմին) «խօսք հասկցնել»՝ իր տեղական, հակասութեամբ խմբաւորումներուն միջոցով, պայթեցնել տալով Տէր Զօրի

Հայկական ցեղասպանության յուշարձան - մատուռը, ռմբակոծել տալով Հալէպի ոչ միայն հայկական թաղամասերը, այլև ու մանաւանդ՝ հայկական հաստատութիւնները (դպրոց, եկեղեցի, ծերանոց, ակումբներ եւ այլն): Թուրքիան չվարանցեալ իր մանկլաւիկ զինեալ խմբաւորումները շղթայազերծելու Քեսապի դէմ, տեղահանելով հայ բնակչութիւնը: Ըսել չենք ուզեր, որ Սուրիոյ նկատմամբ Թուրքիոյ կեցուածքը հիմնուած էր զուտ հայկական ազդակին վրայ: Անգարա ունի իր ազդեցութեան գոտին ընդարձակելու, իր տնտեսութեան համար ամբողջ արաբական շուկային մէջ տիրական խօսքս ունենալու խնդիրներ եւ առաջադրանքներ: Իր այս ընդհանուր վարքագիծին մէջ ալ՝ ի մէջ այլոց, հայկական կողմին «խօսք հասկցնելու» առիթը կայ անշուշտ:

Աւելորդ է խօսիլ Ատրպէյճանի հետ իր բացայայտ զինակցութեան մասին՝ զինուորական եւ քաղաքական մակարդակներու վրայ: Մէկ խօսքով, Թուրքիոյ տարածաշրջանային քաղաքականութիւնը «գող սիրտը դող» տրամաբանութեան վրայ յենած է:

Իրերու այս դրութեան մէջ, Հայաստանը, իբրեւ անկախ պետական միաւոր, իր ըսելիքը պէտք է ունենայ: Մեզի համար անհասկնալի է, որ երբ Երտողան, լկտիաբար, ըսուելիք - չ'ըսուելիք մեղադրանքներ կ'ուղղէ Հոլանտայի հասցեին, հայկական կողմը կը մնայ լուռ: Մենք բնականաբար Հոլանտայի պաշտպան փաստաբանը չենք, սակայն երբ Թուրքիոյ բանտերը լեցուած են ակադեմականներով, լրագրողներով, քաղաքական այլ հայեացքներու տէր գործիչներով, դատաւորներով ու բարձրաստիճան զինուորական-

ներով, երբ Թուրքիոյ մէջ մամուլը բառացիօրէն ճնշուած է, Երտողանը վերջին անձը պէտք է ըլլայ Հոլանտան ֆաշիզմով ամբաստանելու: Գէթ այս պէտք է ըսուի Երեւանի կողմէ, թեկուզ արտաքին գործոց նախարարութեան բանքերին կողմէ:

Երկու տարի առաջ, Յունուարին, Ծիծեռնակաբերդի մէջ, Հ.Հ.կառավարութիւնը հրապարակեց հռչակագիր մը, ուր կը խօսուէր նաեւ հայկական իրաւունքներուն տիրութիւն ընելուն մասին: Նման կեցուածք մը ճշդէն իր քաղաքական արտայայտութիւնը պիտի ունենայ. Պաշտօնական Երեւանի կողմէ ուղղուներու, պաղեստինցիները իբրեւ թէ պաշտպանելու, Սուրիոյ մէջ հակահայ թիրախներ հարւածելու, նոյնիսկ անցեալ Ապրիլի պատերազմի հարցերով Թուրքիոյ նկատմամբ պահուած քար լռութիւնը ոչ միայն ըմբռնելի չէ, այլ նոյնիսկ կրնայ սխալ մեկնաբանել Անգարայի մէջ:

Հայկական դիւանագիտութեան պարտականութիւնն է առիթը չփախցնել Թուրքիոյ դէմ քարոզչական, քաղաքական ու դիւանագիտական հակայարձակողականի անցնելու իմաստով: Թուրքիան անդադար պէտք է մղել «ինքնապաշտպանութեան», զայն հետեւողականօրէն պահել ամբաստանեալի աթոռին: Այս վարքագիծը ունի մեծ առաւելութիւն մը. ան կը զօրացնէ Հայաստանի ու հայութեան դիրքերը, եւ յարգանք կը պարտադրէ մեր նկատմամբ:

Այս վարքագիծը որդեգրած Հայաստան մը նաեւ պատգամ մը կ'ուղղէ բոլոր շահագրգիռ կողմերուն, որ «Թող իմանան մենք չենք դառնար խաղալիք»...

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ՝ ՄԱՐԱԼ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ-ԱՒԵՏԻՍԵԱՆԻՆ (Ուաշինկերն, Յունուար 12, 1983 - Ապրիլ 13, 2013)

Կողակիցը՝ Տիգրան Աւետիսեան
Ծնողքը՝ Արա եւ Հայկուհի Մելքոնեան
Եղբայրը՝ Րաֆֆի եւ Մետէա Մելքոնեան
Եւ հարազատները
Հ.Ե.Դ.-ի ընկերները
Հ.Մ.Ը.Մ.-ի քոյր ու եղբայրները
«Համաստեղ» Կիրակնօրեայ վարժարանի
դասընկերներն ու համայն
ազգականներն ու բարեկամները:

ԱՌԱՍՊԵՐԼ, ԹԵ՞ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐՂԱՆ ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ

Նիւ ճըրզի

«1940-ականներին քեմալական դիկտատուրան հայերից խլեց այդ տարածքը: Գեզի զբոսայգու աստիճանահարթակները հայկական շիրմաքարերից են պատրաստուել: Հայերին կոտորել են: Բայց տասնեակ հազարներով մնացել են ու փորձում են այս հողերում կոտորուած իրենց պապերի ողբերգութիւնն ապացուցել: Մենք էլ նպատակ ունենք ցեղասպանութեան մասին յիշեցնել, իրականութիւնը չթաքցնել եւ չհնացողներին էլ այդ մասին տեղեկացնել: Յանկանում ենք Գեզի զբոսայգի եկողներին տեղեկատւ պահել, որ 1919 թ.-ին այդտեղ ցեղասպանութեան յուշարձան է եղել: Յոյս ունենք, որ մի գեղեցիկ օր իսկական վայրում կը կանգնեցուի ցեղասպանության յուշարձան»¹:

2013ին՝ Պոլսոյ Գեզի զբոսայգիի ցոյցերուն ժամանակ, թրքական DurDe («Ո՛չ ըսէ») նախաձեռնող խումբի բանբեր ճենկիզ Ալկան այս խօսքերով կ'անդրադառնար 1939 ին պետականացուած ու 1940-42ին քանդուած Բանկալ-թիի ազգային գերեզմանատան ճակատագրին²:

Առաջին անգամը չէր, որ կը խօսուէր Մեծ Եղեռնի յուշարձանի մը գոյութեան մասին այդ վայրին մէջ: Արդարեւ, 2010ին «Պելկէ» հրատարակչատունը լոյս ընծայած էր 1919ին առաջին անգամ հրատարակուած «Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի»ի թրքերէն թարգմանութիւնը՝ հանդերձ բնագրով, Դորա Սաքայեանի ընդհանուր խմբագրութեամբ: Հրատարակչատան տնօրէնը՝ մարդկային իրաւանց պաշտպան Ռակըբ Զարաթլու կը գրէր իր յառաջաբանին մէջ. «Անցած 90 տարիներու ընթացքին “Յուշարձան”ը աղբիւր մըն էր, որ խորհրդաւոր կերպով անհետացած էր եւ երբեք չէր յիշատակուէր: Գուցէ վախ ու սարսափի տարիներուն ոչնչացուած էին անոր բազմաթիւ օրինակները: Այն առեղծո՞ւածի պէս անգտանելի դարձած էր, ինչպէս անոր կողքին վրայ երեւացող Ապրիլ 11-ի յուշարձանն ինքը: Իսկ պահպանուած քանի մը օրինակները գանձի համագոր արժէք ունին:

(...) Թաքսիմի հայոց գերեզմանատան մէջ Ապրիլ 11-ի Նահատակներու Յուշարձանն ալ ներկայիս անհետացած է խորհրդաւոր կերպով: Գերեզմանատունը կը գտնուէր այսօրուան Տիւան պանդոկին եւ ռատիոկայանին տարածքին վրայ: Պատմաբան Փամպուքճեան [sic] կը յիշէ, որ ինք տեսած է այդ յուշարձանի պատուանդանը Հարպիյէի զինւորական պանդոկի պարտէզին մէջ»³:

Անշուշտ, խորհրդաւոր անհետացումին եւ «վախ ու սարսափի տարիներուն» ակնարկութիւնը թուրքիոյ մասին էր. «Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի»ն, որ լայնօրէն գործածուած է տարբեր հեղինակներու կողմէ, զանազան հրատարակութիւններով ու խորագիրներով տրամադրելի էր հայաշխարհի բազմաթիւ գրադարաններու մէջ:

Կը թուի, որ Զարաթլու «Ապրիլ 11-ի Նահատակներու Յուշարձանը» տեղադրած էր «Թաքսիմի հայոց գերեզմա-

1919ին տալուած բացիկ՝
ի յիշատակ Ապրիլ 24ի ճըրքակալութիւններուն

«Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի» հատորի կողքը

1 «Ստամբուլում վերականգնելու են Հայոց ցեղասպանութեան յուշարձանը», Այսօր, 10 Յունիս 2013

(www.aysor.am/am/news/2013/06/10/genoside/625352): «Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի»ի կողքի լուսանկարին վրայ հիմնուելով, 2014ին արուեստագետ ճան Այթքին կատարած է յուշարձանին վերականգնում մը (Tuğba Esen, "Göstermek için yapılan anıtların görünümleri", Agos, 9 Aralık 2016):

2 Գերեզմանատան պատմութեան համար, տես Արմաւենի Միտողլու, «Բանկալթիի ազգային գերեզմանատունը (Ս. Յակոբ գերեզմանատուն) (մամուլի գնահատմամբ)», Լրաբեր հասարակական գիտութիւնների, 1, 2008, էջ 87-95: Տես նաեւ Անի Ա. Ութուջեան, «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Յակոբ Դ. Զուղայեցու շիրմի ողիսականը», Էջմիածին, Հոկտեմբեր 2013, էջ 102, 106-108:

3 Teodik, 11 Nisan Aniti, Istanbul, 2010, p. XXX (Զարաթլուի յառաջաբանին հայերէն թարգմանութիւնը):

նատան» մեջ՝ հետեւելով պատմաբան Գեորգ Բամպուք-ճեանի (1923-1996) բանաւոր մէկ ցուցմունքին: Վերջինս, որքան յայտնի է, երբեւէ գրաւոր անդրադարձ չէ ըրած. ան միայն յիշած է, թէ գերեզմանատան քարերը գործածուած էին էմինեօնիի հրապարակը կառուցելու համար⁴:

Նոյեմբեր 2010ին, «Ակունք» կայքէջը, հիմնուելով Դիմագիրքի «Birzamanlar anadoluda ermeniler» («Էր երբեմն՝ Անատոլիւի հայերը») էջի տեղեկութեան վրայ, ժամանակը կը ճշդէր. «Այս յուշարձանը կառուցուել է 1919 թ. Ստամբուլում՝ այսօրուայ Դիւան հիւրանոցի գտնուած տեղում, տեղահանութեան յանցագործների դատավարութիւններից յետոյ՝ սպանուածների եւ աքսորուածների յիշատակին: Յուշարձանը կանգուն էր մինչև 1922 թ. եւ... յետոյ...»⁵:

Բոլոր պարագաներուն, յուշարձանին շինութիւնը կամ կը թուագրուի մինչեւ Ապրիլ 1919, երբ «Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի»-ն լոյս տեսած է, եւ կամ երիտասարդ թուրքերու պարագլուխներուն, այսինքն՝ Թալէաթ-էնվէր-ճեմալ-Նազըմ քառեակի (Յուլիս 1919) կամ Պեհաւտտին Շաքիրի (Ապրիլ 1920) ի բացակայութիւն մահուան դատապարտուելէ ետք:

Մուտրոսի զինադադարի (13 Նոյեմբեր 1918) ստորագրութենէն ետք, Պոլսոյ հայութիւնը սկսած էր շունչ մը քաշել՝ չորս տարուան սեղմումներէն, սարսափներէն ու մասնակի աքսորներէն ետք: Իրավիճակը համեմատաբար աւելի կը թեթեւնար երբ դաշնակիցներու ուժերը կը մըտնէին Պոլիս (անգլիացիներն ու ֆրանսացիները՝ Դեկտեմբեր 1918ին, իտալացիները՝ Փետրուար 1919ին):

Մտաւորականներու խումբ մը 13 Փետրուար 1919ին տասնեօթը հոգի ժողովի կը հրաւիրէր, ներառեալ՝ քանի մը վերապրող ղեմքեր, 1915ին աքսորի ու մահուան մատնուած մտաւորականութեան ոգեկոչումը կազմակերպելու համար: Հրաւիրեալներէն տասնմէկ հոգի կը մասնակցէր ժողովին, որ կ'ընտրէր մնայուն դիւան մը, յանձնէր գրագիտուիներ Եւփիմէ Աւետիսեանի (Անայիս, ատենապետուի) եւ Ջարուհի Գալէմքեարեանի (ատենադպրուի), Թազուր Սուրիասեանի գանձապահութեամբ եւ Թուրքիոյ հայոց պատրիարք Ջաւէն արք. Տէր Եղիայեանի նախագահութեամբ: Բազմաթիւ ժողովներէ ետք, «Ապրիլ Տասնըմէկի Սգահանդէսի Յանձնախումբ»ը կը կազմէր ծրագիր մը: Ուրբաթ, 25 Ապրիլ 1919ին՝

ա) Հոգեհանգիստ պիտի կատարուէր Բերայի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցիին մէջ:

բ) Սգահանդէս պիտի կազմակերպուէր յարմար սրահի մը մէջ:

գ) Թէոդիկի եւ կարգ մը գրողներու մասնակցութեամբ պիտի հրատարակուէր «Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի» յուշահատորը:

դ) Հրապարակ պիտի հանուէին նահատակներու յիշատակին պատրաստուած խորհրդանշական բացիկներ, որոնց

վաճառքէն գոյացած հասոյթը նահատակներու կարօտ ընտանիքներուն պիտի յատկացուէր:

ե) Քաղաքի հայկական վարժարանները պիտի փակուէին՝ ի նշան յարգանքի⁶:

«Ճակատամարտ» օրաթերթը կը ծանուցէր սգահանդէսին յայտագիրը թուականէն մէկ օր առաջ, ներածական գրութեամբ մը քննադատելով «ազգային մարմիններու անիմաստ մտավախութիւնը», որ թոյլ տուած չէր «որ աւելի փառաւոր տօնուի յիշատակը գացողներուն, ու սարքուի այնպիսի սուգի օր մը որ համապատասխան ըլլար անոնց գործին ու արժէքին»: Անհատական ճիգերով կազմակերպուած սգահանդէսը, կը գրէր թերթը, «չէ այն սուգի արտայայտութիւնը զոր ժողովուրդ մը պարտաւոր էր ընել իր հսկաներու յիշատակին»: Ան կը յայտնէր այն ակնկալութիւնը, որ բոլոր հայ վաճառատուներն ու դպրոցները փակուած մնային իբրեւ սուգի նշան (կը նշանակէ, որ զանոնք փակելու որոշումը գործադրուած չէր) եւ արարողութիւններ ու հանդէսներ կատարուէին քաղաքի բոլոր թաղամասերուն մէջ, մինչդեռ «մեր Պատրիարքարանը տարօրինակ մտավախութիւնը ունեցած է ամէն բան սահմանափակելու պարզ ձեւակերպական հանդէսի մը մէջ»⁷:

Հակառակ դաշնակից զօրքերու ներկայութեան, քաղաքական մթնոլորտը նպաստաւոր չէր: 10 Ապրիլին, պատերազմական ատենանի դատաւճիռով, Եղգլատի նախկին փոխկուսակալ Մեհմետ Քեմալ պէյ կախաղան բարձրացած էր Պայազէտի հրապարակին վրայ՝ 50.000 հայերու ջարդին մէջ իր ունեցած դերին համար: «Ճակատամարտ» թուրք մամուլի եւ հանրութեան հակազդեցութիւնը կը սաստէր.

«Ծովածաւալ բազմութիւնը՝ որ իբրեւ յուղարկաւոր գերեզման տարաւ հրէշին դիակը՝ միասին թաղեց նաեւ վերջին յոյսը զոր կարելի ըլլար սնուցանել մեր հարեւաններուն մտայնութեան փոփոխմանը մասին:

Քեմալի հետ ամբողջ յուղարկաւոր ամբոխն էր որ կախուցաւ, ու անոր հետ հողին տակ մտան ցեղի մը պատիւին վերջին մնացորդները»⁸:

Աւետարանական Ս. Երրորդութիւն ժողովասրահին մէջ տեղի ունեցած սգահանդէսը «մասնաւոր հրաւիրեալներու համար» էր, կը տեղեկագրէր «Ճակատամարտ»ը: Գլխաւոր բանախօսն էր Շահան Ռ. Պէրպէրեանը, որուն կողքին խօսք առած էին հնչակեան (Վահան Զէյթունցեան) եւ ռամկավար (Յովհաննէս Յակոբեան) կուսակցութիւններու, ինչպէս եւ Ուսուցչական Միութեան (Գեորգ Մեսրոպ) եւ Բժշկական Միութեան (տորթ. Խանճեան) ներկայացուցիչները, եւ ներկայացուած էր գեղարուեստական բաժին մը՝ երգերով ու արտասանութիւններով: Իր փակման խօսքին մէջ, Ջաւէն Պատրիարքը կոչ ըրած էր, որ «ամէն Հայ պատրաստ ըլլայ զոհաբերութիւն ընելու եւ գործնա-

4 Kevork Pamukciyan, Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar, Istanbul, Aras, 2003, էջ 266: Ընդհանրապէս ենք բանասէր Սեւան Տէյիթմէնճեանին այս տեղեկութեան համար:

5 «Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի», 3 Նոյեմբեր 2010 (akunq.net/am/?p=5392):

6 «Մտաւորականներու յիշատակին», Ճակատամարտ, 9 Մարտ 1919: «Սգահանդէս մեր նահատակուած մտաւորականներու յիշատակին», Ճակատամարտ, 11 Ապրիլ 1919: Յանձնախումբի անդամներուն լման ցանկը տես Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի, Կ. Պոլիս, 1919, էջ 128:

7 «Վաղուան սուգի օրը», Ճակատամարտ, 24 Ապրիլ 1919:

8 «Դահիճներն ու զոհերը», Ճակատամարտ, 13 Ապրիլ 1919:

կան ձեռով արտայայտելու իր ազգասիրությունը՝ նահատակներուն յիշատակը յարգած ըլլալու համար⁹:

«Ճակատամարտ»ը անուղղակիօրէն կ'անդրադառնար Զ. 3. Դաշնակցութեան ներկայացուցիչին բացակայութեան «Երկուշաբթի» թերթին հետեւեալ մէջբերումով.

«Ցաւ ի սիրտ նշմարեցինք թէ Դաշնակցութիւնը ներկայացուցիչ չունեցաւ հանդէսին: Մեր տեղեկութեան համեմատ կուսակցութիւնը չէ մասնակցած անոր համար որ պաշտօնական ազգային վերին մարմինները անիմաստ մտավախութիւնով մը պատճառ եղած են հանդէսին ճղճիմ եւ սահմանափակ երեւոյթ մը առնելուն: Օրմանեան սրբազանի քառասունքի հանդէսը աւելի պաշտօնական եւ համեմատաբար շքեղ կարգադրուեցաւ քան այս ազգային սգահանդէսը որ պիտի խտացնէր ամբողջ հայ սուգը»¹⁰:

Շատ աւելի ուղղակի էր «Առաւօտ» օրաթերթը, որ կը ցաւէր, թէ ձեռնարկը իրեն արժանի «մեծաշուք հանդիսաւորութիւնը» չէր ունեցած ու «արիստոկրատ հանդէսին» «համազգային հանգամանք» տրուած չէր: Պատասխանատուութեան բաժին մը կ'իյնար Ազգային Վարչութեան վրայ, «որ ամիսներ առաջ Հայկական Միութեան կողմէն իրեն ներկայացուած եւ այնքան խնամքով պատրաստուած ծրագրին գործադրութիւնը արգիլեց անհասկնալի մտավախութեամբ մը»: Թերթը կազմակերպիչները կը մեղադրէր, որոնք «մասնակի գոյն մը» ջանացած էին տալ՝ «զանազան հաշիւներ մաքրելու խտրական ոգիով մը որ այնքան վնասակար եղած է անցեալին մէջ», եւ անտեսած՝ «գէթ բոլոր ազգային վարժարաններու եւ մտաւոր բոլոր շրջանակներուն մասնակցութիւնը» ապահովել: «Մենք կը կարծենք որ մեր մեռելներուն հոգիները անգամ մըն ալ տխրեցան», կը գրէր թերթը, «վերէն տեսնելով այն անբաղձալի ոգին որ այնքան նուիրական ձեռնարկի մը մէջ ի յայտ եկաւ դժբախտաբար»¹¹:

Ինչպէս յայտարարուած էր, այս ձեռնարկին առիթով լոյս տեսած էր «Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի» հատորը¹²: Կողքին նկարը կը ներկայացնէր նստած ու իր լացող զաւակին վրայ հակած սեւազգեստ կին մը: Յետմամասի յուշաքարին վրայ քանդակուած էր դիտողին նայող կին մը, որուն ետին բազմաթիւ մարդիկ ուրուագծուած էին, իսկ անոր ձախին՝ ձեռքը դէպի վերջիններս ուղղած մէկը, գլուխը ծածկուած: Ընդհանուր պատկերը կը յուշէ, որ լուսանկար մը չէ, այլ՝ մոնթաժ մը: Բացառուած չէ, որ քան-

դակը՝ ոչ-հայկական գեղարուեստական գործ մը, որ իր բնոյթով կը յարմարէր գիրքին բովանդակութեան, ծառախիտ տեսարանի մը կցուած ըլլար: Ի դէպ, յուշարձանի գոյութեան կամ ծրագրին ակնարկութիւն չկայ գիրքին մէջ:

Ըստ երեւոյթին, նահատակներու յիշատակին հրապարակ հանուած բացիկներէն մէկը յարմարցուած էր կողքին համար¹³: Շահեկան է նշել, որ բացիկին «Ապրիլ 11ի յիշատակարան» խօսքը հանուած էր:

Ապրիլ 1919ի ոգեկոչումին մեր գծած պատկերէն կրնանք հետեւցնել, որ

ա) Ձեռնարկը սահմանափակ ու մասնակի բնոյթ կրած է, բ) Նահատակաց յուշարձանի որեւէ ծրագիր կամ բացում յայտարարուած չէ:

Երբ գրաքննութիւնը պարտադրած էր հանել գիրքի յառաջաբանին մէջ չորս անգամ գործածուած «թուրք» կամ «թրքական» բառերը¹⁴, իսկ մամուլը կը վխտար ժխտողական գրութիւններով, դժուար է պատկերացնել, որ օսմանեան իշխանութիւնները պիտի թոյլատրէին եղեռնի յուշարձանի մը շինութիւնը:

Բացառելով յուշարձանին գոյութիւնը մինչեւ Ապրիլ 1919, պէտք է անդրադառնալ անոր կարելիութեան Յուլիս 1919-Նոյեմբեր 1922 շրջանին: Արդարեւ, Մարտ 1920ին անգլիական ուժերը Պոլսոյ գլխաւոր շէնքերը գրաւած ու օսմանեան խորհրդարանի լուծարումը յառաջացուցած էին: Քաղաքական լարուած մթնոլորտ ստեղծուած էր, ու 11 Ապրիլին Պատրիարքարանը որոշած էր դադարեցնել պատարագն ու հանդիսաւոր արարողութիւնները եւ միայն հսկում կատարել¹⁵: Կազմակերպիչ յանձնախումբը 25 Ապրիլին նախատեսուած սգահանդէսը կը յետաձգէր՝ «նկատելով որ եկեղեցիները դեռ փակ են ու հրապարակային հաւաքումներն ալ արգիլուած»¹⁶: Թէեւ եկեղեցիները 28 Մայիսին կը վերաբացուէին՝ «Հայ Հանրապետութեան Գ. տարեդարձին առթիւ»¹⁷, բայց 1920ի սգահանդէսը տեղի ունեցած չէ:

1921ին սգահանդէսներ կը կազմակերպուէին 24 Ապրիլի առաւօտեան՝ Փրթի Շանի թատրոնին մէջ, հայ քաղաքական կուսակցութիւններու եւ զանազան միութիւններու նախաձեռնութեամբ, հոծ բազմութեան ներկայութեան (բանախօսներ՝ Արսէն Միքայէլեան եւ Հրաչ Երուանդ, գեղարուեստական յայտագրով), իսկ կէսօրէ ետք՝ Սամաթիոյ մէջ,

9 «Երեկուան սգահանդէսը», Ճակատամարտ, 26 Ապրիլ 1919:

10 «Ապրիլ 11ի սգահանդէսը եւ Զ. 3. Դաշնակցութիւնը», Ճակատամարտ, 29 Ապրիլ 1919:

11 «Անցեալ Ուրբաթի սգահանդէսը», Առաւօտ, 28 Ապրիլ 1919:

12 Սգահանդէսի յանձնախումբին ընդառաջելով, «Շանթ»ի խմբագրութիւնը հրաժարած էր Ապրիլ 24ի բացառիկ թիւ մը հրատարակելէ, «որովհետեւ յանձնախումբը մոյն նպատակով արդէն ձեռնարկած է գրական ՅՈՒՇԱՐԶԱՆի մը պատրաստութեան, որուն հոգը յանձնուած է Թեոդիկին» (Շանթարգել, «Հայ հորիզոն», Շանթ, 22 Մարտ 1919, էջ 239-240): «Գրական յուշարձան»ի յիշատակումը անուղղակիօրէն կը յայտնէ, թէ քարեղէն յուշարձանի մը գաղափար չկար:

13 Բացիկին աղբիւրը՝ <http://www.genocide-museum.am/arm/24.04.2014.php>: Ան որեւէ բացատրագիր չունի, իսկ անոր ընկերացող յօդուածը յուշարձանի որեւէ խօսք չ'ըմբռնէ:

14 Տե՛ս Տիգրան Զաւենի մէկ էջնոց յառաջաբանը՝ «Գաղափարի յաղթանակը», ուր հանուած բառերուն տեղը բաց մնացած է (Յուշարձան Ապրիլ Տասնըմէկի, անթուակիր էջ):

15 «Եկեղ. արարողութիւնները կը դադրին», Ճակատամարտ, 11 Ապրիլ 1920: Աւելի ուշ, ըսուած է թէ «Մարաշի 20.000 մօր նահատակներուն վիշտէն սահմնված՝ փակեցինք դպրոցները» (Յակոբ Տէր Յակոբեան, «Մեր Զատիկը չեկաւ», Վերջին լուր, 3 Մայիս 1921):

16 «Ապրիլ 11ի սգահանդէսը», Ճակատամարտ, 22 Ապրիլ 1920:

17 «Պաշտօնական յայտարարութիւն Ազգ. Պատրիարքարանի», Ճակատամարտ, 28 Մայիս 1920:

1896ի Նահատակներուն Դամբարանը Շիշլիի ազգ. գերեզմանատան մէջ

«Ժողովուրդ» Հայկական Միութեան լսարանի վարչութեան կողմէ (բանախօս՝ Արսէն Միքայէլեան)¹⁸:

1922ին նշանակալից իրադարձութիւն մը եղած է ոգեկոչումին բացօթեայ նշումը: 24 Ապրիլ 1922ի սգահանդէսը տեղի ունեցած է Շիշլիի ազգ. գերեզմանատան մէջ, ուր «անհամար բազմութիւն մը» հաւաքուած էր, ըստ «ճակատամարտ»ի: Յուզումնախառն մթնոլորտի մը մէջ նախ հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուած է, որուն հետեւած են բանախօսութիւններ՝ Վահան Թէքէեանի (Հայ Արուեստի Տուն), Շաւարշ Միսաքեանի (Հայ Լսարանական Համագործակցական Միութիւն), Յ. Ամատունիի (Հ. Յ. Դաշնակցութիւն) եւ Սեդրակ Քարեանի (Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութիւն) կողմէ, եւ գեղարուեստական յայտագիր մը: Գերեզմանատան մէջ Հայ Լս. Համագործակց. Միութիւնը հանգանակութիւն մը կատարած է՝ «յիշատակարանի մը շինութեան համար»: Հոգեհանգիստներ ալ տեղի ունեցած են բոլոր եկեղեցիներուն մէջ, իսկ դպրոցներն ու ազգային հաստատութիւնները գոց մնացած էին¹⁹:

Շահեկան է նշել, որ գերեզմանատան «նահատակաց թաղ»ին մէջ՝ 12րդ եւ 13րդ քառակուսիները, ուր 1896ի Պոլսոյ ջարդերուն զոհերը թաղուած էին²⁰, դամբարանատիպ շինուածք մը ստեղծուած էր, որ նկարագրուած է հետեւեալ ձեւով.

«Նահատակաց թաղ»ին մէջ յարդարուած էր ծաղկազարդ դամբարան մը, որ կը խորհրդանշէր մեր անգերեզման նահատակները: Դամբարանին վրայ գունաւոր աւազներով գրուած էր «11/24 Ապրիլ 1915», իսկ վերելք, սեւ ժապաւենի վրայ, «Տարագրութեան եւ համաշխարհային պատերազմի նահատակներուն»²¹:

Այս լրատուութեան տակ հրատարակուած էր հետեւեալ

հաղորդագրութիւնը՝ Հայ Լսարանական Համագործակցական Միութեան Կեդր. Վարչութեան ատենապետ տոքթ. Մ. Գարակէօզեանի եւ ատենադպիր Ա. Ղենէվիզեանի ստորագրութեամբ, որ յատկապէս կ'անդրադառնար յիշատակարանի ծրագրին.

«Վերջին քառորդ դարու ընթացքին նահատակուած բոլոր Հայերու յիշատակին ի յարգանս, գեղարուեստական յուշարձան մը կանգնելու համար, Պոլսոյ հայ երիտասարդութիւնը մարմնացնող Հայ Լսարանական Համագործակցական Միութեան Կեդր. Վարչութիւնն համազգային հանգանակութեան մը ձեռնարկած է:

Կեդր. Վարչութիւնն ներկայիս կը յայտարարէ որ անմիջապէս իսկ պիտի հրաւիրէ հայ ժողովուրդի բոլոր հոսանքներն ու միութիւնները, համախորհուրդ ի գլուխ հանելու համար այս նուիրական ձեռնարկը:

Այս առթիւ կեդր. վարչութիւնն պիտի մտածէ նաեւ հարկ եղած միջոցները, այս նպատակին կապելու համար բոլոր գաղութներուն եւ ամէն մէկ Հայու մասնակցութիւնը:

Երեկուան Սգահանդէսին՝ Շիշլիի Ազգ. Գերեզմանատան մէջ կատարուած ժողովրդային հանգանակութեան արդիւնքը (7969,50 դրշ.) Վարչութիւնն կը նկատէ իբր հիմնադրամ այս ձեռնարկին, վստահ ըլլալով որ յաջորդ տարուան Սգահանդէսին իսկ, կարելի պիտի ըլլայ, Շիշլիի Ազգ. Գերեզմանատան մէջ, բացումը կատարել «ՀԱՅ ԱՆԾԱՆՕԹ ՆԱՀԱՏԱԿԻՆ» յուշարձանին»²²:

Երուանդ Օտեան կը քննադատէր հանրութեան ժլատութիւնը՝ գերեզմանատան մուտքին դրուած մեծ պնակին հանդէպ, յայտնելով, թէ ան «հազիւ 80 ոսկիի ճղճիմ գումարը արտադրեց», մինչ «առնուազն հինգ հազարէն

18 «Ապրիլ Տասնմեկի սգահանդէսը», ճակատամարտ, 26 Ապրիլ 1921. «Երեկուան սուգը», Վերջին լուր, 25 Ապրիլ 1921. «Կիրակի օրուան հոգեհանգիստը եւ սգահանդէսը», Ժողովուրդի ձայնը, 13/26 Ապրիլ 1921:

19 «Անհամար բազմութեան մը յուզիչ յարգանքը Ապրիլ 11-24ի սուգին առթիւ», ճակատամարտ, 25 Ապրիլ 1922: Տե՛ս նաեւ «Ազգային տօնը Շիշլիի մէջ», Երկիր, 25 Ապրիլ 1922:

20 Գառնիկ Ատիկ Տ. Գասպարեան եւ Հրանդ Խտըշեան (կազմողներ), Ազգային գերեզմանատուն հայոց Շիշլիի, Պոլիս, տպ. Օ. Արզուման, 1922, էջ 274: Շնորհակալ ենք Սեւան Տէյիթնեճեանին այս տեղեկութեան համար:

21 Տե՛ս «Անհամար բազմութեան մը», «Ազգային տօնը» լրատուութիւնները:

22 «Հայ անծանօթ նահատակին յուշարձանը», ճակատամարտ, 25 Ապրիլ 1922 (ընդգծումները մերն են): Հաղորդագրութիւնը տպուած է նաեւ այլ թերթերու մէջ. տե՛ս, օրինակ, Երկիր, 26 Ապրիլ 1922,

աւելի մարդ հաւաքուած էր գերեզմանատան մէջ եւ եթէ իրենցմէ ամէն մէկը զոնէ 10 դրուշ մուրիւր այդ յուշարձանին՝ հինգ հարիւր ոսկի պիտի գոյանար»։ Ան կը յայտնէր իր համոզումը, թէ ներկայ բազմութիւնը, ցրուելով շրջակայ զբօսավայրերուն մէջ, «օղիի ու գարեջուրի համար վատնեց այնքան դրամ որով թերեւս կարելի ըլլար փառաւոր յուշարձան մը կանգնեցնել անծանօթ նահատակին համար», եւ իր յոյսը, որ շարունակուելիք հանգանակութեամբ «այս անգամ կարելի պիտի ըլլայ պէտք եղած գումարը ձեռք բերել արժանաւոր յիշակերտ մը շինելու համար մեր նահատակներուն»²³։

Յուշարձանը նախ եւ առաջ նախատեսուած էր «Ապրիլ 11ի զոհերուն համար», ինչպէս վերնագրուած էր «ճակատամարտ»ի կողմէ հանգանակութեան սիւնակը, որուն նախաբանը կ'ըսէր, թէ «արուեստագետներուն կը մնայ պատրաստել յուշարձանին լաւագոյն մօտէլը»²⁴։ Այսուհանդերձ, հանգանակուած գումարներու տեղեկատուութիւնը դադրած է Յունիսի կէսերու²⁵։ Հաւանական է, որ յուշարձանը թուղթի վրայ մնացած ըլլայ թէ՛ հանգանակութեան ձախող ընթացքին եւ թէ՛ քաղաքական ծանր վիճակին պատճառով։ Բնականաբար, քեմալական ուժերու Պոլիս մուտքէն ետք, 1923ին այլեւս ո'չ սգահանդէս եւ ո'չ ալ մամուլի ոգեկոչում եղած է։

Բանկալթիի գերեզմանատան տարածքին վրայ 1865ին շինուած էր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին, որուն աւելցած էր մատուռ մը 1879ին (եկեղեցին ու մատուռը քանդուեցան գերեզմանատան հետ)։ 1680ին հոն թաղուած էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Յակոբ Դ. Ջուղայեցի, որուն գերեզմանը ուխտատեղի դարձած էր (1941ին փոխադրուեցաւ Պէյօղլուի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցիի շրջաբակը)²⁶։

Ի դէպ, 1865ի կառավարութիւնը արգիլած էր թաղում ընել բնակարաններու մօտակայքը՝ հնդկախտի (cholera) համաճարակին վաղորդայնին։ Հետեւաբար, Բանկալթիի թաղումները դադրած էին 23 Յուլիս 1865ին ու յաջորդ օրը սկսած՝ Շիշլիի գերեզմանատան մէջ²⁷։ Վերապրող Գրիգոր Անգուր Ապրիլ 1921ին այցելած էր Շիշլին ու Բանկալթին եւ հակադրած՝ մէկուն բարեգարդութիւնն ու միւսին լքուածութիւնը. «Իրիկուան դէմ վերադարձին կը մտնեն նաեւ Բանկալթիի գերեզմանատունը, որ հետզհետէ զբօսավայրի մը հանգանակը առնելու վրայ է։ Արդէն վերի կողմը Հարպիէի մօտ Անգլիացիները բաւական տեղ մը յարդարած են, եւ գերեզմանաքարերէն շատերը հողին տակը թաղուած են, եւ ուրիշներ ալ թաղուելու վրայ են։ Իսկ մէջտեղը արդէն

ընդարձակ տեղ մը հարթուած է Ֆուք Պօլի մրցումի համար։ Գերեզմանատան քարերը տեղահան ընելով խառն ի խառն իրարու վրայ ձգուած են։ Եւ նոյնիսկ անոնցմէ շատեր գիշեր ատեն կը գողցուին մասնաւոր անձերու մղումով»²⁸։

Ինչո՞ւ նահատակաց յուշարձան մը պիտի զետեղուէր գործածութենէ դադրած գերեզմանատան մէջ։ Անոր գոյութեան միակ շօշափելի փաստարկը պատուանդանին յիշատակութիւնն է, որ 2010ին իսկ արդէն առասպելի սահմաններուն մօտեցած էր. «Ցեղասպանութեան յուշարձան մը կառուցուեցաւ Իսթանպուլի մէջ, բայց բռնագրաւուեցաւ իշխանութեան գլուխը անցած քեմալականներուն կողմէ։ **Այժմ կը պահպանուի** յուշարձանը. Վ.Ս.] Իսթանպուլի կառավարական շէնքերէն մէկուն մէջ, ըստ պատմաբան Ռակըբ Զարաքուլուի»²⁹։

Սակայն, այդ գոյութեան հաստատումը պարտի բազմաթիւ հարցականներ լուծել, որոնց շարքին պիտի առանձնացնենք հետեւեալները.

- ա) Ինչո՞ւ յուշարձանը 1921-1922ի ոգեկոչումներուն, յատկապէս՝ 1922ին, որեւէ հրապարակային ցոյցի բեմ եղած չէ, զոնէ՝ ծաղկեպսակի զետեղումի։
- բ) Ինչո՞ւ որոշուած էր յուշարձան մը շինել Շիշլիի մէջ, եթէ ոչ շատ հեռու Բանկալթիին մէջ արդէն կառուցուած էր։
- գ) Ինչո՞ւ Շիշլիի յուշարձանին յայտարարութիւնը Բանկալթիի յուշարձանին գոյութիւնը յիշած չէ։

Աւելին. ի՞նչ հանգամանքներու մէջ կառուցուած է յուշարձանը, ինչպէ՞ս գանձատրուած է, ո՞վ էր արուեստագետը, ի՞նչ պայմաններու տակ ընտրուած է գործը։ Այս բոլոր հարցումներուն կողքին, կը մնայ ամենէն կարեւորը. ո՞ր են նման տեղեկութիւններու աղբիւրները։ Արդարեւ, Նոյեմբեր 1918-Նոյեմբեր 1922ի ցարդ թուայնացած պոլսահայ օրաթերթերու հաւաքածոները («ճակատամարտ», «Ժողովուրդի ձայնը», «Վերջին լուր», «Ժողովուրդ», «Երկիր» եւ «Առաւօտ») եւ Թէոդիկի տարեցոյցները Բանկալթիի յուշարձանին գոյութեան որեւէ հետք չեն բացայայտած։

Տրամաբանական կը թուի, որ «Մեծ Եղեռնի քաղաքը, այն նգոված հնոցը ուր դարբնուեցին բոլոր դժոխային ցաւերը, բոլոր ոճիրները, հայ աշխարհի ու ժողովուրդի դէմ»³⁰, նահատակաց յուշարձան ունեցած ըլլար 1919-1922 շրջանին։ Սակայն, անոր գոյութեան կարելիութիւնը պէտք է յաղթահարել փաստերու տրամաբանութիւնը։

Մէկ խօսքով՝ կը մնայ առասպելի սահմաններուն մէջ³¹։

23 Երուանդ Օտեան, «Յուշարձան», Վերջին լուր, 26 Ապրիլ 1922։

24 «Յուշարձան Ապրիլ 11ի զոհերուն համար», ճակատամարտ, 7 Մայիս 1922։

25 Սիւնակը կը տեղեկագրէր 138 դրուշի հաւաքումը առ Յունիս 17։ Վերջին մուրիւրատուն նախկին արմաշական ու ամերիկահայ ապագայ պատմաբան Արշակ Օ. Սարգիսեանն էր («Յուշարձան Ապրիլ 11ի զոհերուն համար», ճակատամարտ, 17 Յունիս 1922)։

26 Ութուցեան, «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Յակոբ Դ. Ջուղայեցու», էջ 106-108։

27 Միրօլու, «Բանկալթիի ազգային գերեզմանատունը», էջ 87-88։

28 Գ. Անգուր, «Գերեզմանաքարերու համբարձումը», Վերջին լուր, 26 Ապրիլ 1921։

29 Aram Andonian, Exile, Trauma and Death: On the Road to Chankiri with Komitas Vartabed, translated, edited and annotated by Rita Souhajian Kuyumjian, London, Gomidas Institute and Tekeyan Cultural Association, 2010, էջ XI (ընդգծումը մերն է)։

30 Աւետիս Ահարոնեան, Հայրենիքիս համար, Պոստոն, «Հայրենիք» տպարան, 1920, էջ 70։

31 Յուշարձանին հարցին մասին, տես Abraham D. Krikorian and Eugene L. Taylor, 'The Monument Shown on the Cover of Teodig's 1919 Book Entitled Hushartsan Abriel Dasnamegi [Memorial April 11]', Armenian News Network Groong, August 18, 2014 (<http://www.groong.com/orig/ak-20140818.html>)։ Հեղինակները հակած են ընդունելու յուշարձանին գոյութիւնը՝ մատնանշելով տեղեկութիւններու պակասը։ Շնորհակալ եմ բանասէր Մարք Մամիկոնեանին այս աղբիւրը ցոյց տալու համար։

ՀԱՅ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻ ԱՆԾԱՆՕԹ ԶԻՆՈՒՐԸ

ԹԱԹՈՒԼ ՍՈՆԵՆՑ-ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Պոսթըն

Հայ ժողովուրդի նորագույն պատմության էջերը լի են հայ տղամարդու հերոսական խոյեանքներու, յաղթութեամբ կամ պարտութեամբ վերջացող անհաւասար ճակատամարտերու մանրամասն նկարագրութիւններով, խիզախ կամ խոհեմ առաջնորդներու եւ զինեալներու՝ ըստ պարագայի նպաստաւոր կամ աննպաստ պատմաբանական արժեւորումներով:

Այսուհանդերձ, անուրանալիօրէն դերակատար ու գործակից -- այլ եւ, ցարդ ընդհանրապէս, շուքի մէջ մնացած -- հայ կնոջ ամբողջական մասնակցութեան պատմութիւնը հայ ազատագրական շարումին՝ մինչեւ օրս կը մնայ թաղւած ժամանակակից յուշագրութիւններու պատահական էջերու մէջ: Եւ այսօր, կ'երեւի Հայ Կիներու աւանդական համեստութեան ի հետեւանք, ան կը մնայ հայ ազատագրական մարտնչութիւններուն ու մարտիրոսացումներուն Անճանօթ Զինուորը...

Սօսէ Մայրիկներու, Ռուբինա Օհանջանեաններու, Լէօլա Սասունիներու պատմական սխրագործութիւնները, որպէս անմիջական մասնակցութիւն զինեալ պայքարի առաջագոյն ճակատներու վրայ, փոքրաթիւ, տեսանելի մասնիկներն են միայն այն անսահման, տարերային նուիրաբերումին՝ զոր ընծայած է հայ կինը հայ ազատագրական շարժումին, ու յետ-եղեռնեան համազգային վերականգնումի գուպարին բոլոր վտանգուած ճակատներուն վրայ:

Ակնարկ մը Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան հիմնադիր Երրորդութեան, Քրիստափոր Միքայէլեանի, Ռոստոմ Զօրեանի եւ Սիմոն Զաւարեանի լուսանկարներէն շատերուն վրայ, եւ նկատելի կը դառնայ այն իրողութիւնը, թէ հայ ազատագրական պայքարի այդ նուիրեալները առանձին չէ՛ որ տարած են յեղափոխութեան առօրեայի ծանր բեռը, այլ շրջապատուած են եղած մանկատի ուսանողութիւններով՝ պատրաստ բաժնելու անոնց ստանձնած ծանրակշիռ պարտականութիւններուն առընթեր, անխուսափելի առօրեայ սեւ աշխատանքը, անկասկածօրէն ժամանակ խլող, այլեւ անհրաժեշտ՝ կազմակերպ ու նպատակասլաց բոլոր գործունէութիւններու յաջող ընթացքին:

Յարական ու օսմանեան գաղտնի ոստիկանութեանց աչքին, նոյնքան թիրախ էին այդ կամաւոր աշխատանքը

տանող երիտասարդուհիները որքան երդուեալ ու զինեալ յեղափոխականը: Այս կամաւոր գործակիցներէն շատերուն անունները, առ յաւելտ, անձանօթ կը մնան մեզի ու գալիք մեր սերունդներուն:

Տասնըիններորդէն քսաներորդ դար անցնող տարիներուն, մինչ այդ ընկերային պահպանողական ու յետադիմական սեղմումները դեռ նոր թօթափած, ուսեալ, երիտասարդ հայուհիներ արդէն սկսեւ էին փարիլ ազգային թէ միջազգային յառաջադէմ մարդասիրական կազմակերպութիւններու -- այդպիսին էր հաշատուր Մալումեանի ջանքերով, 1910 թուին Ամերիկայի մէջ ի մի բերուած կնոջական անջատ խումբերէ կազմուած Հ.Յ.Դ. Կարմիր հաչը՝ որ յետագային պիտի ճանչցուէր նախ՝ որպէս Հայաստանի Հանրապետութեան Կարմիր հաչ, ու յետոյ՝ որպէս Հայ Օգնութեան Միութիւն:

Միաժամանակ, քիչ չէր թիւը քաղաքական գետնի վրայ յեղափոխական գաղափարախօսութիւններու եւ անոնցմէ թեւ ու թռիչք առած ազատագրական շարժումներու յարած հայ երիտասարդուհիներու, որոնք յաճախ ստանձնէր

Ռոստոմ՝ պոլկարահայ ընկերուհիներու հետ 1893-ին

են վտանգաւոր առաքելութիւններ արգիլեալ գրականութեան ու զինամթերքի փոխադրութեան ու նաեւ յարակից գործունէութիւններու մէջ – ներառեալ ահաբեկչական գործողութիւններու՝ ինչպիսին էր Եղւորդի Մզկիթին առջեւ, Սուլթան Ապտիլ Յամիտի դէմ սարքուած մահափորձը, որուն անմիջական մասնակից էր Ռուբինա Օհանջանեանը:

Այս ուղղութեամբ, Փետրուարեան ապստամբութեան ղեկավար, Սիմոն Վրացեան, իր Կեանքի ուղիներով ինքնակենսագրական հատորին մէջ, ներկայացուցած է իր յեղափոխական գործունէութեան առաջին տարիներէն առնուած դրուագ մը, ուր բացառիկ ներշնչումով կը ներկայացնէ դեռ անփորձ յեղափոխականի իր ռազմամթերք փոխադրելու առաքելութիւնը՝ արդէն իսկ մի քանի տարուայ ընդատակեայ աշխատանքներու փորձառութիւն ձեռք բերած երիտասարդ ընկերուհիի մը՝ Սիրանուշ Շահկելտեանի որպէս օգնական-գործակից:

Հայ-թաթարական ընդհարումներու այդ օրերուն, Ռոստով-Նախիջեւան, իր շրջակայ աւաններով ու գօրանոցներով, յարմար աղբիւր էին, ռուս ոստիկանութեան քթին տակ իսկ, կաշառքի եւ այլ միջոցներով գէնք ու ռազմամթերք ապահովելու եւ աննկատ իշխանութիւններէն, զանոնք ապահով հասցնելու հայ մարտիկներուն:

Այս եւ նման գործողութիւններու մէջ ձեռներեց ընկերուհի Սիրանուշը -- Ոսկանապատի Կեղրոնական կոմիտէութեան հրահանգով ճանապարհին իրեն միացած երկու յաւելեալ ընկերուհիներով, որոնց անունները, դժբախտաբար չեն յիշուած -- իր անփորձ, երիտասարդ ընկերոջ՝ Վրացեանի հետ, կը ստանձնէ նման գործողութեան մը պատասխանատուութիւնը: Միասին, այլազան փորձութիւններէ անցնելէ ետք, Վրացեան հիացումով ու գուրգուրանքով կը նկարագրէ իր մանկամարդ երեք ընկե-

Կարմիր հաշտիկներ՝ ծակատի վրայ

րուհիներուն անվեհեր ու խիզախ կեցուածքը՝ ի սկզբանէ վտանգաւոր հանգրուաններէ անցնող այս գործողութեան անսպասելի փորձանքներուն ի դիմաց:

Ըստ Վրացեանին հասած լուրերուն, այս դրուագէն քիչ ժամանակ ետք, Սիրանուշ Շահկելտեան, միշտ պատնէշի վրայ մնալով, զոհ կ'երթայ թաթար զնդակի մը՝ Բաքուի վերջին, բաղդորոշ ընդհարումներուն ընթացքին:

Հայ ֆետայական շարժումի սկզբնական օրերէն, Աղբիւր Սերոբի անմամն կողակից՝ Սօսէ Մայրիկի ողիսականով սկսած հայ ազգանուէր կիներու շարանին մէջ իր իւրայատուկ տեղը ունի հայ ազատագրական շարժումի ար-

Յեղափոխական հայուհիներ՝

- 1) Ծաղիկ (Սաթենիկ Արղութեան)
- 2) Սօսէ Մայրիկ
- 3) Իսկուհի Պալճեան (Թիրեաքեան)
- 4) Նաթալիա Մատինեան
- 5) Լիզա (Եղիսաբէթ) Ջօրեան՝ Ռոստոմի կինը
- 6) Յորթան Դաթեան (Հովհերուհի)
- 7) Սրբուհի Եանըզեան՝ Երզնկայի յեղափոխական հայուհին

- 1) Նոր Զոլայի «Հոյս» խումբը
- 2) Սարգ Օհանջանեան (Համոյի քոյրը)
- 3) Տիկին Թանկիկ եւ իր կորիւնը
- 4) Մարիամ Մակարեան
(Արիստակէս Զօրեանի նշանածը)
- 5) Խանըմ Բէթէմճեան
- 6) Համասփիւռ Միրզոյեան

Ժանաւոր դէմքերէն, Կարօ Սասունիի կողակից՝ Լէօլա Սասունին: Մինչ եռաբլուրի անթիւ նահատակ հերոսներու կողքին հանգչող Սօսէ Մայրիկի սխրագործութիւնները, մինչեւ Սերոբի սպանութիւնը, ծանօթ են բոլոր անոնց որոնք տեղեակ են մեր հերոսապատումի սկզբնական հանգրուանին, քիչերն են որ գաղափար մը ունին Լէօլա Սասունիի, իր ամուսնոյն շուրջն ներքեւ, հայոց արդար դատին արիւնով ու արցունքով շաղախուած ռազմադատէն ներս նուիրաբերած ծառայութեան մասին:

Արեւմտահայ գրականութեան մեծանուն բանաստեղծ, վաղամեռիկ Միսաք Մեծարեանի զարմուռի՝ Լէօլան – ծննդեան անունով Հռիփսիմէ Մեծատուրեան -- ծնած է 1893-ին, Փոքր Ասիոյ աննշան մէկ գիւղին՝ Բինկանի մէջ, իր գիւղապետ մեծ հօր յարկին տակ: Իր մանկութիւնը անցուցած է Սեբաստիա, ուր եւ ստացած է իր նախնական կրթութիւնը: 1907-ին կ'աւարտէ տեղւոյն ազգային նախակրթարանը եւ, նոյն տարուայ ընթացքին, ընտանեօք կը փոխադրուին Կոստանդնուպոլիս՝ ուր Հռիփսիմէ կը սկսի իր բարձրագոյն ուսման ամերիկեան Րապըթ Քոլէճին մէջ:

Համալսարանական այս մթնոլորտին մէջ, ուր յեղափոխական գաղափարաբանութիւնը սկսեր էր ծաղկիլ ու գրաւել ուսանողութեան որոշ դասակարգի մը միտքերը, Հռիփսիմէ եւ խումբ մը ընկեր-ընկերուհիներ, կը հաւաքուին ու կը միանան որպէս Դաշնակցական ուսանողական միութիւն: 1910-ին, ազատագրուած հայրենիքի երազներով զեղուն, ան կը մտնէ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան շարքերը՝ նոյն ինքն Կարօ Սասունիի կնքահայրութեամբ: Հոս է որ, նորագիր Հռիփսիմէն կ'ընտրէ Լէօլա անունը, զոր պիտի կրեր պատուով մինչեւ իր մահը:

Քսաներորդ դարու առաջին ցեղասպանութեան գործընթացի սկիզբէն երկու ամիս ետք, Լէօլա, 1915-ի Յունիսին, ստանալով իր ակադեմական շրջանավարտի վկայականը, Պուլկարիա կ'ապաստանի: Տարին չանցած, Վրաստանի Զ.Յ.Դ. Կեդրոնական կոմիտէն հրահանգ կը ստանայ Թիֆլիս երթալու կամաւորական ջոկատներու հիւանդապահական աշխատանքներու կազմակերպման աշխատանքներուն մասնակցելու:

Շատ չանցած, կ'ուղարկուի Վան, յետոյ Պիթլիս՝ կամաւորական խումբերու հետ, ծառայելու Սեբաստացի Մուրատի հրամանատարութեան տակ: Մուշի անկումէն ետք, 1916-ի Օգոստոսին, Լէօլա զբաղած է Տարօնէն 30,000 զաղթականներու Կարս ու Արարատեան դաշտ տեղաւորման աշխատանքներով, իր երիտասարդ բուժքոյրերու կամաւոր խումբին հետ միշտ մնալով նահանջող բազմութեան թիկունքը պաշտպանող յետսապահ ջոկատներուն կողքին, թշնամի կրակոցներու ենթակայ, յաճախ, զէնքը ձեռին մասնակցելով ընդհարումներուն:

Յաջորդ տարին, որբանոցներ կը հաստատուին խնուսի, Մուշի եւ Բասէնի մէջ, եւ Լէօլան հոգուով ու մարմնով փարած էր անհամար որբուկներու խնամատարութեան գործին: Հոս ալ, ինչպէս յետագային Տարօնի մէջ, իր անհատում կորովն ու նուիրումը մեծապէս կը նպաստեն այս հոգեմաշ գործին յաջող ընթացքին եւս, հայ կնոջ հոգատար գուրգուրանքով վերակենդանացնելով մահաւան դուռը հասած մատուցած կեանքեր՝ որոնց վերապահած էր ցիր ու ցան եղած ժողովուրդի մը դաժանօրէն ընդհատուած կեանքին կենսաւորման ու վերականգնման պարտականութիւնը:

Նոյն տարուայ ընթացքին, Կարօ Սասունին Մուշէն կը մեկնէր Թիֆլիս կուսակցական ժողովի մը մասնակցելու: Լեօլա կը հետեւի իրեն, եւ հոն կ'ամուսնանայ Սասունիի հետ: Նոյեմբերին կը վերադառնայ Խնուս, շարունակելու իր որբախնամ աշխատանքները: Տարին չանցած, 1918-ին, թուրք բանակը կը յաջողի գրաւել Երզրումը, եւ շարունակելով յառաջխաղացքը կը մտնէ Տարօն, որուն իբր հետեւանք, Վանէն, Մուշէն, Խնուսէն եւ Ալաշկերտէն հազարաւոր փախստականներ, որոնց մէջ մեծ թիւով որբեր, կը խուծեն դէպի Կարս ու Արարատեան դաշտ: Ըստ սովորութեան, Լեօլա նահանջող այս բազմութիւններուն հետ-սապահ հեծելագործին հետն է, ու իր մասնակցութիւնը կը բերէ զինեալ բախումներուն՝ որպէս արդէն իսկ փորձառու մարտիկ:

Մինչ, 1918, Մայիս 14-ին, Կարօ Սասունին Թիֆլիս կը գտնուէր կամաւորական գունդերու կազմակերպչական գործերով զբաղած, Լեօլա կը ծննդաբերէր իր անդրանիկ զաւակ՝ Ժուլիկը, որմէ անմիջապէս ետք ան կը շտապէր ճակատ՝ մասնակցելու Էջմիածնի, Սարտարապատի, Աշտարակի եւ Եղվարդի ճակատագրական կռիւներուն: Հայաստանի անկախութեան հռչակումէն ետք, թաթառ ոտնձգութիւններու հետեւանքով, զինեալ բախումներ անպակաս էին, Լեօլա, իր 15-20 կամաւորներու խումբով, Խորիսի ու Սեւանի մէջ թաթար զինեալ ընթոստներու դէմ իր յաջող առճակատումներով կը վերջացնէ իր հայ ֆետայի կնոջ պարտականութիւնը եւ Հոկտեմբեր 10, 1918-ին կը վերադառնայ Երեւան՝ ամուսնոյն կողքին, նորագատ Հանրապետութեան բազմապիսի կարիքներուն նուիրելու իր ժամանակն ու կորովը:

Ամբողջ երկու տարի, 1919-էն 1920, իր իւրայատուկ, կեդրոնացած նուիրումով, հանրապետութեան տարածքին ան կը հիմնէ Հայ Կարմիր Խաչի մասնաճիւղեր, որոնք անհամար խաչուհիներու ժրաջան աշխատանքով կը փորձեն ամոքել արիւնաքամ ժողովուրդին այրիացած ու որբացած բազմութիւններուն կոտորածով ցաւը, ջանալով հասնիլ անոնց ֆիզիքական թէ հոգեկան անմիջական կարիքներուն:

Երկա՛ր է այս հայ կնոջ օրինակելի տիպարին ողիսականը: Ազատ ու անկախ հանրապետութեան անկումէն ետք, ան կը ձերբակալուի ու կը բանտարկուի սովետ իշխանութիւններուն կողմէ, եւ անլուր տանջանքներէ ետք, այլ հայրենասէրներու կողքին իր ազատութիւնը կը վերագտնէ փետրուարեան համաժողովրդային ապստամբութեան շնորհիւ: Համայնավար կարգերու վերահաստատման նախօրեակին, Լեօլա, ընտանեկան անդամներով, կը բռնէ պանդխտութեան ճամբան, որ երկար ու դարձդարձիկ ճանապարհներով կը հասցնէ զիրենք Փարիզ, ուր կը մնան մինչեւ 1928:

Չորս տարի ետք, կը մեկնի Հալէպ, միանալու իր ամուսնոյն ուր Կարօ Սասունի, ժամանակէ մը ի վեր կը տանէր հայ-քրտական յարաբերութիւններու մշակման աշխատանքներուն առնչուող բանակցութիւններ: Լեօլա նոր խանդավառութեամբ կը լծուի Սուրիահայ Օգնութեան Խաչի հզօրացման աշխատանքներուն, որմէ ետք, 1935-

ին, Սասունիները վերջնականօրէն կը հաստատուին Լիբանան, ուր եւս, Լեօլա կը շարունակէ իր կեանքի մնացեալ սարիներուն իր շինիչ գործակցութիւնը Լիբանահայ Օգնութեան Խաչի եւ Հ.Օ.Մ.-ի համահայկական կառոյցներէն ներս:

Ինչպէս ըսինք մեր ներածական հաստատումներուն ընթացքին, Սօսէ Մայրիկներու, Ռուբինա Օհանջանեաններու, Լեօլա Սասունիներու պատմական սխրագործութիւնները, որպէս անմիջական մասնակցութիւն զինեալ պայքարի առաջաւոր ճակատներու վրայ, բացառութիւններ չէին, այլ մմանակներ էին – եւ կը մնան այսօր եւս – տարերային ու համատարած իրականութեան մը՝ ցարդ ընդհանրապէս, շուրջ մէջ մնացած հայ կնոջ ամբողջական մասնակցութիւնը հայ ազատագրական շարժումին, որ մինչեւ օրս կը մնայ թաղուած ժամանակակից յուշագրութիւններու պատահական էջերու մէջ:

Եւ ինչպէս նշեցինք, կ'երեւի Հայ Կիներու աւանդական համեստութեան ի հետեւանք է որ ան կը մնայ հայ ազատագրական մարտնչումներուն ու մարտիրոսացումներուն Անծանօթ Ձինուորը...

Հակառակ այդ իրողութեան, անցեալը աչքի առջեւ ունենալով, կրնանք վստահեցնել, թէ յառաջիկայ առճակատումներու ընթացքին եւս, ինչպէս միշտ, առաջին զիծերու վրայ պիտի ըլլայ Հայ Կինը, որպէս ԽԱՉուհի եւ Հ.Օ.Մ.-ուհի, որպէս կողակից, մայր քոյր ու զինակից – որպէս հարազատ դուստր Սօսէ Մայրիկներու, Ռուբինաներու, Լեօլա Սասունիներու եւ նման անհամար ու անշիրիմ անանուն հերոսուհիներուն:

Պոսթընի
Մարաշի Հայրենակցական Միութիւնը
երկար տարիներէ ի վեր,
սատար հանդիսացած է հայանպատակ
ձեռնարկներուն եւ նիւթապէս թէ բարոյապէս
ներդրում ունեցած է բոլոր ազգօգուտ
ձեռնարկներուն, նաեւ
«Հայրենիք»ի բացառիկ թիւին:

Այս առթիւ,
Պոսթընի Մարաշի Հայրենակցական
Միութիւնը յաջողութիւն կը մաղթէ:

ՎԵՐԱՊՐՈՂԸ

ՍՕՍԻ ՄԻՇՈՅԵԱՆ-ՏԱՊԱՂԵԱՆ

Երեւան

«Գլուխես զօրաւոր հարուած կերայ ու ինկայ գետին, երբ աչքս բացի, չորս կողմս դիակներ գտայ, անդին տնգ-տընգոց մը լսեցի, մօտեցայ որ քեռկինս էր. ան զիս տարաւ գերմանական որբանոց: Հոն զիս Պատասխան մայրիկը տիրութիւն ըրաւ, միասին հասանք Հալէպ...»: Եղեռնի մասին առաջին իմացութիւնս մեծ հայրիկիս կողմէն եղած է: Եղեռնը ինձի համար վերապրողի մը ծանր պատումն է, իր իսկ վկայութեամբ: Այնուհետեւ շատ կարդացած եմ վաւերագրական թէ գեղարուեստական գիրքեր, դիտած եմ շարժապատկերներ Եղեռնի մասին, սակայն առաջին ստացած տպաւորութիւնս շատ ասելի ազդու հետք ձգած է իմ վրաս, քան բոլոր կարդացածներս կամ լսածներս: Թերեւս անոր համար, որ առօրեայ վերապրում էր անիկա մեծ հայրիկիս համար: Վերապրում, որ ամբողջովին ատելութեամբ եւ կեանքի ու աշխարհին հանդէպ ոխով ու չարացած հայեացքով լեցուած էր: Ձիւնք ջղային դարձուցած, անհանդուրժող, վրէժխնդիր ու քէն: Ինչ կը սպասուի նման մարդէ մը, որ տասը տարեկանին իր հօր դանակահարութիւնը աչքովը տեսած է: Մօտէն ճանչցողը գիտէր, միայն, որ անոր հոգւոյն խորքը պահուած էր փափուկ սիրտ մը. մենք այդ մէկը փոքր ըլլալով հանդերձ կրնայինք զգալ. վայ որ մեր թոռներէս մէկուն սիրտը բան մը ուզէր, ո՛չ ժամանակին ուշ ըլլալը գիտէր, ո՛չ կանուխը, պէտք էր զայն ապահովէր. չէ՞ որ թոռնիկը ուզեց: Ինք որ զրկանքով մեծցած էր, ի՞նչ շաքար, ի՞նչ չիփս...:

Թէեւ ան փրկուած էր, սակայն իր կեանքը մահու համ ունէր: Կը յիշեմ, թէ ինչպէս ամենէն ջնջին կամ անհետք երեւոյթին դիմաց «շուն թուրք» կը սարդէր բերնէն: Կը յիշեմ, երբ շուկայէն հայրիկս հաւ բերած ըլլար, անոր գլուխը մարմնէն անջատողը ինք կ'ըլլար՝ մեծ հայրիկս. ու մեր տեսակ մը երկիւղին դիմաց կը կրկնէր. «ձօ՛, շուն թուրքը մեր գլուխները մորթեց, հաւու գլուխը քաշելուն համա՞ր պիտ' ափսոսամ...»: Մեծ հայրիկս վերապրողի նմոյշ մըն էր: Վերապրողներ, որոնք դաժան կեանքը համ-տեսեցին, ամբողջ կեանքերնին այդ դառնութիւնը ճաշակեցին, ականատեսն ու վկան դարձան տասնեակ միլիոնաւոր մարդոց անիմաստ մահուան, միլիոնաւոր մարդոց խեղանդամութեան ու սովամահութեան, տեղա-հանութեան, նիւթական եւ հոգեւոր մշակոյթի ոչնչացման: Թէ ինչո՞ւ աշխարհ եկան եւ իմաստը ի՞նչ էր իրենց գոյութեան՝ իրենք ալ չհասկցան, սակայն սուգը, որբու-թիւնը, ոխն ու երկրի կարօտը իրենց ներսը կրած, ի վերջոյ հասկցան, որ պէտք է պայքարիլ յանուն գոյատեւման:

Հիմա որ պատերազմէ փախչողի նմոյշ մըն եմ նաեւ ես, շատ լաւ կ'ըմբռնեմ իւրաքանչիւր պատուը մեծ հայրիկիս: Ակամայ միտքս կու գան նաեւ Շահան Շահնուրի «Պճեղ մը անոյշ սիրտը» վէպի եփրաքսէ հանրմի տըր-տունցքի խօսքերը, մանաւանդ այն բաժինը, ուր կը պատմէր թէ երբ Փարիզ հասած էր իր տղոց ետեւէն, այդ նոր միջավայրը որքա՜ն խորթ կը թուէր իրեն համար: Ան ամէն վայրկեան համեմատութիւն կ'ընէր Պոլիսի իր բնակած տան հետ ու տեղ մը իր մենախօսութեան մէջ կ'ըսէր, թէ Փարիզի ապրած տունը «գրպանի չափ է», թէ Պոլիս եղած ատեն այս սենեակին չափ որմնադարան ունէր, եւ որ յարգը չէր գիտեր եւ անոնց մէջ սոխ կը կախէր, սերկելիլ կը կախէր: Իսկ հիմա ստիպուած էր ի՛նք ապրիլ սոխ կախած տեղին չափ տեղ մը՝ «տանիքին գագաթին գագաթին գագաթը եւ թէ անկարող է մէկ շունչով վեր բարձրանալու...»:

Ահա թէ ի՛նչ կը նշանակէ չհամակերպիլ, կարօտ ունենալ, անցեալով ապրիլ, այնուհետեւ պայքարիլ, եղունգներով ճանկել, մագլցիլ՝ որ ապրիլ, մեռնիլ ամէն օր՝ որ ապրիլ: Այսինքն, պէտք է մաշկիս վրա՞յ զգայի, որ այսքան խոր ըմբռնէի: Թէեւ հայրիկիս պատմածները մէկ առ մէկ աչքիս առջեւն եղած են միշտ. ֆիլմաշարի պէս մտապատկերիս դիմաց, սակայն հիմա այլ հասունութեամբ կ'ընկալեմ գանոնը:

Վերապրողներու տենչն ու պայքարը, խաւարին մէջ լոյս տեսնելու հաստատականութիւն մը կը ներշնչեն եւ յառաջ ընթանալու ու երբեք չընկրկելու պատգամ կը փոխանցեն ինծի ու ինծի պէս շատ շատերու:

21-ՐԴ ԴԱՐՈՒ ՄԱՐՏԱՅՐԱՒԵՐՆԵՐ

ՑՈՂԻԿ ԱՇԸԳԵԱՆ ԵՐԵՒԱՆ

Կեանքը արկածախնդրություն մըն է կ'ըսեն: Գիրքերու եւ ժապաւեններու մէջ թերեւս այդպէս է, կամ գուցէ ժամանակին այդպէս էր, երբ տակաւին երկիր մոլորակը գաղտնիք մըն էր: Սակայն 21-րդ դարուն կեանքը հեւք մըն է միայն, վազք մը դէպի «բարեկեցիկը»: Համակարգչի մկնիկին մէկ թիկ-թիկով սիրոյ խոստովանութիւն մըն է եւ կամ բաժանումի նամակ մը: Միմեանց մօտ կ'ըլլանք սակայն բաժնուած վարկածական (virtual) աշխարհներով որոնք բնութեան անդունդներէն եւ վիհերէն շատ աւելի դժուարութեամբ յաղթահարելի են: Նիւթը դարձած է նպատակ եւ գաղափարն ու միտքը տարին մէկ կամ երկու անգամ արծարծուող խօսակցութիւն: Աշխարհը դարձած է փոքր գիւղ մը կ'ըսեն եւ մեզ կ'ուզեն անոր նոյնատիպ բնակիչները դարձնել:

Այս իրականութեան մէջ ապրող երիտասարդը, ի մասնաւորի Հայ երիտասարդը, որ իր սերնդակիցներուն նման, չէ ապրած վերջին յեղափոխութիւններու գաղափարական ալիքները, այլ ընդհակառակը կ'ապրի պատերազմներու եւ ծայրայեղական ալիքներու ազդեցութեամբ, կողմնորոշւելու խնդիր ունի: Ինչի՞ն կառչի: Նիւթի՞ն թէ գաղափարին: Հետեւի՞ ալն հոսանքին որ զինք եւ իր սերնդակիցները ակնյայտ չէ թէ ուր կը տանի: Այսպիսով Հայ երիտասարդը խարխափումի մէջ է: Խարխափումով առաջ կը տանի Հայոց Դատը, արդարութեան դրօշը կերտելու համար: Միակ ուղղեցոյցը այս երիտասարդին իր ազգային արժեքներն են, ու՛ր որ ալ գտնուի ան, Հայաստանի մէջ, միջերկրականի փերուն կամ Ամերիկաներուն մէջ: Հայկականութիւնը իր տեսողութիւնը կը յստակացնէ եւ ուղղին ցոյց կու տայ դէպի իր լիիրաւ իրաւունքները:

Ինչ՞ է գաղտնիքը թէ երբ մեր մայրաքաղաք Երեւանի Սարալանջի փողոցով անցնի որեւէ հանրակառք, բոլոր ուղղւորներուն աչքերը կ'ուղղուին դէպի Արեւմուտք, դէպի Արարատ, փուշ թելերէն անդին ցցուած իր աստուածային շքեղութեամբ:

Ինչ՞ է պատճառը որ հայ հողերէն հեռու սփիւռքի մեր բոլոր տուններէն ներս անպայման կը տեսնենք Արարատը պատկերող նկար մը կամ գծագրութիւն մը: Կա՞յ նկարագրութիւն մը որ գէթ նուազագոյն ցաւը փոխանցէ, դպրոցական գրասեղանին ետեւ նստող աշակերտին որ բարձրաձայն կ'արտասանէ Սիամանթոյի «Ափ Մը Մոխիր Հայրենի տուն»ը, կամ երբ կը կարդայ Գրիգոր Զոհրապի նահատակութեան մասին:

Մեր գոյութիւնը սերտօրէն կ'առնչուի ամէն ժամանակ այն ահաւոր իրականութեան հետ որ տնօրինեց մեր Ազգի ապագան: Եւ տակաւին մեր ուսերուն վրայ կ'իյնայ դէմ յանդիման գալ այն երիտասարդներուն հետ որոնք ժառանգորդներն են մեր նախնիներու դահիճներուն:

Պայքարը մեզի համար դարձած է ապրելակերպ: Բայց մենք հիմա այնքան զօրաւոր եւ տոկուն չենք որքան որ էր մեր նախկին սերունդը, որովհետեւ աշխարհը մեր ժամանակներուն թեւակոխեց նոր հանգրուան, արագընթաց, շլացնող եւ գայթակղիչ:

Հետեւաբար մենք պէտք ունինք յաւելեալ ուժի եւ թիկունքի: Պէտք ունինք քաջութեան որ կառչինք գաղափարին, նիւթը դարձնելու միջոց, որպէսզի հասնինք հոն ուր կայ մեր ազգի գոյութեան երաշխիքը: Այո քաջութիւնը եւ ուժը կրնանք առնել միայն մեր ազգային արժեքներէն, մեր պատմութենէն, լեզուէն, մշակոյթէն եւ հաւատքէն: Ճիշդ է, որ մեր Ազգային պատկանելիութեան հանդէպ մեր պարտականութիւնները շատ կը տարբերին այլ ազգերէ, եւ այն զոհողութիւնները որ մենք պէտք է կատարենք նոյնպէս տարբեր են, ամենայնդէպս մենք ունինք աւելի քան բաւարար սատարող կռուանքներ:

Եւ այս պայքարին ընդմէջէն տակաւին մեր մէջ կը սաւառնի ստեղծագործ միտքը մեր ժողովուրդին որուն ոեւէ մէկ դահիճ չէ կրցած եւ չի կրնար ոչնչացնել: Շատ ատեններ այս միտքը մեզ կը տոգորէ եւ կը ներշնչէ որպէսզի ստեղծենք մեր պայքարին ընդմէջէն նոր գեղեցկութիւններ եւ հեռանկարներ:

Այսպէս պիտի ընդամայ մեր երթը դէպի մեր ազգային մեծագոյն նպատակի իրականացման արշալոյսը, դէպի համամարդկային արդարութեան կերտումը եւ դէպի համերաշխ ապրելու եւ տեւապէս զարգանալու ազգերու անկաշկանդ իրաւունքին հասնիլը:

ՄԱՐԻԱ ՃԵՅՔԸՊՍԸՆ

ԲԺ. ԿԱՐՊԻՍ ՀԱՐՊՈՅԵԱՆ

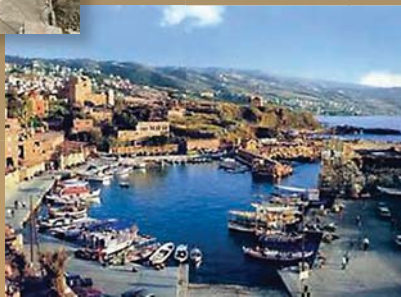
Մոնրեալ

Անկասկած «Թռչնոց Բոյն»ի պատմութիւնը իրողապէս կապուած է Մարիա Ճէյքըպսընի կեանքին հետ:

«Թռչնոց Բոյն»ը կը գտնուի Լիբանանի ժպէյլ-Պիալոս քաղաքին մէջ: Ժպէյլ Պէյրութէն 45 քմ. (28 մղոն) հեռաւորութեամբ ծովեզերիայ քաղաք մըն է: Ան եղած է պատմական քաղաք մը եւ հարուստ է հնութիւններով:

Ժպէյլ-Պիալոս քաղաքը

Ժպէյլ-Պիալոս քաղաքի ծովեզերքը

Մեզրէի Էմմաուս որբանոց-հիւանդանոցը

Քոյր Յէմմըր եւ օրհորդ Պէք

Թուրքիոյ մէջ հայոց ջարդերուն որպէս հետեւանք 1895-96-ին Նորվեկիոյ մէջ կը հաստատուի «ԲՄԱ»-«Կանանց Միսիոնար Գործիչներու Կազմակերպութիւն»-ը: Այս կազմակերպութիւնը շուտով արծազանգ կը գտնէ Դանիոյ մէջ եւ իոն կը հիմնուի «ԲՄԱ»-ի մասնաճիւղը: 1900-ին Դանիայէն խարբերդ կը դրկուի քոյր Քրիսթա Յէմմըր: Ան խարբերդի մերձակայ Մեզրէ գիւղաքաղաքին մէջ կը բանայ որբանոց պզտիկ հիւանդանոց մը, որ կը կոչուի Էմմաուս:

Քրիսթա Յէմմըրի օգնական կը հասնի Դանիայէն հիւանդապահուի օրհորդ Պէք: Յէմմըր ժամտախտէ կը վարակուի խարբերդի մէջ եւ կը մահանայ Նոյեմբեր 15, 1903-ին: Օրհորդ Պէք կը շարունակէ գործը եւ կ'ընդարձակէ այս հաստատութիւնը: Պէքի օգնութեան կը հասնի 1907-ին Դանիայէն Մարիա Ճէյքըպսըն (Եաքոպսոն):

Մարիա Ճեյքըպսըն, 1910

Մարիա Ճեյքըպսըն ծնած է 1887-ին Դանիոյ Դօրսընս քաղաքին մէջ։ Ան եղած է ջերմեռանդ հաւատացեալ ընտանիքի մը զաւակը։ Դեռատի Մարիա կը լսէ 1895-96 տարիներուն Թուրքիոյ մէջ պատահած հայոց տառապանքները, հալածանքները եւ ջարդերը։ Իր խղճամիտ մտածողութիւնը կը կալանուի հայոց դէմ կատարուած այս անմարդկային արարքներով։ Ան շուտով մաս կը կազմէ Տանիմարքայի ԲՄԱ կազմակերպութեան։ 1906-ին կ'որոշէ երթալ Թրքահայաստան եւ օգնութեան հասնիլ ու ծառայել հայ ժողովուրդին։ Ինք արդէն վկայուած էր որպէս հիւանդապահուիչ եւ պատրաստ էր ծառայելու։ Ան կը ձգէ ընտանեկան միջավայրը, ծննդավայրը, ընտանեկան սէրն ու հոգածութիւնը ու կ'երթայ իր երիտասարդ ոյժով եւ բժշկական-ամբողջապահական գիտելիքներով անսակարկ նուիրուելու հայ ժողովուրդին։ Ան հարբերդ կը հասնի Զոկտեմբեր 7, 1907-ին, երբ ինք 20 տարեկան էր։

Մարիա Ճեյքըպսըն հարբերդ կը հասնի ամերիկեան Պորտ Ընկերութեան հետ։ Շուտով վերակացու կը նշանակուի հոն հաստատուած պզտիկ հիւանդանոցին։

1909-ին Մեզրէի մէջ աւելի մեծ հիւանդանոց մը կը հաստատուի եւ ինք կը փոխադրուի հոն։ Ան կը ծառայէ հարբերդի, Մեզրէի եւ շրջակայ գիւղերուն մէջ։ Ան կը դառնայ ոչ միայն հիւանդապահուիչ, այլ նաեւ դարմանող եւ խնամող բժիշկ միեւնոյն ժամանակ։ Զոկտէ կը սկսի իր անձնուէր եւ ծառայասէր կեանքը։

1912-ին, ան կը վերադառնայ Դանիա եւ կը մնայ հոն մինչեւ 1914 բարեսիրական առաքելութեամբ։ 1915-ին կը հասնի հարբերդ եւ մինչեւ 1919 ան ականատես վկան կ'ըլլայ հարբերդի մէջ պատահած թրքական սարսափելի ու անմարդկային արարքներուն ու ոճիրներուն։ Ան կը տառապի անբողջ այս չորս տարիները, սակայն ան գերմարդկային ճիգերով կը փրկէ իր գործակիցներով, հազարաւոր հայ կեանքեր։ Ան կ'ապրի տառապանքը հայ ժողովուրդին եւ կը նոյնանայ անոր հետ։ Այս բոլորը տեսնելով Դանիացիներուն ուղղած իր խօսքին մէջ ան կ'ըսէ՝

«Ես չեմ կրնար բառեր գտնել նկարագրելու համար այս ժողովուրդին ցաւերը, հալածանքն ու սարսափը։ Որքան դժուար է նկարագրել այն մայրերը որոնք չեն կրնար տոկալ լեռներու եւ ճամբաներու չարչարանքներուն, որոնք տեղ մը հասած՝ կը մեռնին, կը մեռնին անտէր ձգելով իրենց զաւակները։ Դուք մայրեր, մտաբերեցիք եթէ հայ որբերը ձեր զաւակները եղած ըլլային, մանաւանդ դուք որ այնքան կը հոգաք, կը գուրգուրաք ձեր զաւակներուն վրայ զանոնք ցաւերէ, չարչարանքներէ հեռու պահելու եւ որ աշխարհի բոլոր բարիքները չէք խնայած անոնց... Գետինը անոնց ոտքերուն տակ, ձիւն ու սառ կտրած է։ Անոնց փոքրիկ ոտքերը կարմրած ու կապուցած են ցուրտէն։ Ոչ մայր կայ ոչ հայր որ անոնց վրայ գթայ։ Անոնց հայրերն ու մայրերը շատոնց սպանուած են։ Արդեօք տանիմարքացի իւրաքանչիւր մայր պիտի չըսէ՞ր՝ ես ասոնց մէկը պիտի հոգամ»։

Մարիա Ճեյքըպսըն իր օգնականներով Էմմաուս որբանոցին մէջ կը պաշտպանէ, կը խնամէ, կը կերակրէ եւ կը բուժէ ամէն օր հարիւրաւոր հայ որբեր ամէնէն դժուար պայմաններու մէջ եւ երբեմն գաղտնօրէն։

հարբերդի միսիոնարական հիւանդանոցը

Ան իր օրագրութիւնը գրած է 1907-1919: Օրագրութեան մէջ Մարիա ճէյքըպսըն կը նկարագրէ երիտօրէք ջարդարարներու նախաձեռնութեամբ հայ ժողովուրդին դէմ կազմակերպուած եւ գործադրուած դժոխային ոճիրները, խարբերդի հայերուն տեղահանութիւնը եւ բռնագաղթը: Ահաւասիկ մի քանի վկայութիւններ իր օրագրութենէ՝

«Հագարաւոր հայ որբ մանուկներ թուրք տուններու մէջ պահուած են, ապա մօտակայ անտառներուն մէջ ողջ-ողջ այրուած են»:

«Հագարաւոր հայ մանուկներ մահացած են չքաւորութենէ, անօթութենէ եւ զանազան տեսակի հիւանդութիւններէ»:

«Շատ մը որբ աղջիկներ եւ տղաք թուրքերու կողմէ տուն կը տարուէին. հայ աղջիկները հարեմներու մէջ կը բռնաբարուէին զինուորներու կողմէ»:

«Թուրքերը հիմա յայտարարեցին որ բոլոր հայ մանուկները եւ անչափահասները պէտք է իսլամաման եւ տղոց թրքացումը պիտի ըլլայ թլփատումով»:

Անտուն անտէր Հայեր Էմմաուս որբանոցին առջեւ

1919-ին աննիանգատութեան պատճառով Մարիա ճէյքըպսըն կ'ուզէ Դանիա երթալ բուժուելու: Հագիւ Տուն հասած հրաւեր կը ստանայ Մերձաւոր Արեւելքի Ամերիկեան Նպաստամատոյցի պատասխանատուներէն Ամերիկա երթալու: Ան սիրայօժար կ'ընդառաջէ եղած հրաւերին եւ կը մեկնի Միացեալ Նահանգներ: Ան 7 ամիսներ կը շրջի Ամերիկայի զանազան քաղաքները եւ կը դասախօսէ ներկայացնելով հայերու հանդէպ կատարուող կոտորածները, հայ ժողովուրդին տառապանքը, Հայ որբերուն ողիսականը, թուրք ժողովուրդին անմարդկային արարքներն ու ոճրագործութիւնները: Ան կը խօսի հայոց ջարդերուն, չարչարանքներուն եւ վերապրող հայերու, որբերու եւ այրիներու ու դեռատի աղջիկներու կեանքի մասին: Ան իր դասախօսութիւններով կը գրգռէ ամերիկացի ժողովուրդին մտածողութիւնը եւ կ'արթնցնէ անոնց գութը հանդէպ Թուրքիոյ մէջ պատահած աննախընթաց հայոց ողբերգութեան եւ ջարդերուն: Իր շրջապտոյտի ընթացքին ան միլիոնաւոր տղարներ կը հանգանակէ Նպաստամատոյցի Միջին Արեւելքի բարեսիրական ծառայութիւններուն համար:

1921-22-ին ճէյքըպսըն կը պատրաստուի վերադառնալ խարբերդ, սակայն թրքական իշխանութիւնը արտօնութիւն չի տար: Հետեւաբար, ան կ'ուղղուի դէպի Լիբանան՝ օգնութեան հասնելու հոն հասնող հայ որբերուն, որոնք հասած էին Մերձաւոր Արեւելքի Ամերիկեան Նպաստամատոյցի հովանաւորութեամբ եւ տեղաւորուած էին Սայտայի, Անթիլիասի, Ժիւնիի, Մամըլթէնի, Ղազիրի, Նահր Իպրահիմի եւ Ժպէլի որբանոցներուն մէջ: Անոր կը վստահուի ամէնէն փոքրիկ որբերը: Ան կը գործէ նախ Ժիւնիի մօտ Ջուք Միքայէլի որբանոցին մէջ, ապա Սայտայի որբանոցին մէջ, որ արդէն կը կոչուէր «Թռչնոց Բոյն»: Ան կը մնայ այս որբանոցին մէջ մինչեւ 1928, խնամելով հայ որբերը:

«Թռչնոց Բոյն»ը՝ Սայտայի մէջ, 1922-ին

Հայ որբերը Սայտայի «Թռչնոց Բոյն»ին առջեւ

1919-ին Մերձաւոր Արեւելքի Ամերիկեան Նպաստամատոյցը կը գնէ Ժպէլի մէջ մեծ հողաշերտ մը, 40.000 քառակուսի մետր, իր հին շէնքերով միատեղ եւ կը վերածէ զայն որբանոցի, որ կը կոչուի Մերձաւոր Արեւելքի Ամերիկեան Նպաստամատոյցի Ժպէլի Տղոց Որբանոց:

Ժպէլի որբանոցը, ծախին վերէն առաջին շէնքը՝ «Նիքոլ» սրահը (1923)

Այս որբանոցին մեջ նպաստամատոյցի կազմակերպութեամբ եւ հովանաւորութեամբ 1920-ին կը տեղաւորուին հազար հայ որբեր, մասնաւորաբար հաւաքուած Այնթապի շրջանէն:

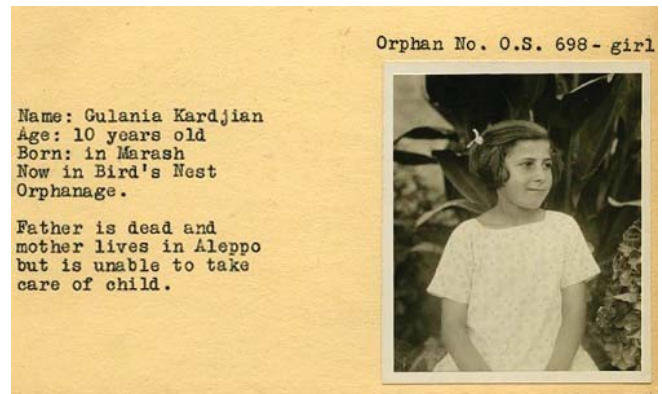
Ժպէլլի որբանոցին աշակերտները դասարան կը մտնեն (1923)

Որբանոցին տնօրէն կը նշանակուի պատուելի Ռէյ Բ. Թրէյվիս, որ նախապէս կ'աշխատէ որպէս միսիոնար Այնթապի մէջ: Տնօրէնութիւնը կը քաջալերէ Հայ որբերը շինարարական աշխատանքի եւ անոնք մի քանի ամիսներու ընթացքին կը շինեն իրենց գիշերօթիկի սրահները եւ 1921-ին կ'ամբողջացնեն հաւաքավայր մեծ սրահ մը՝ «Նիքոլ» սրահը, որ կը գործածուէր նաեւ որպէս ճաշարահը: Յետագային այս սրահին մագ կը կազմէ Սուրբ Գայեանէ եկեղեցին: Այս սրահը եւ եկեղեցին գոյութիւն ունի մինչեւ այսօր:

«Թռչնոց Բոյն»ի Սուրբ Գայեանէ եկեղեցին

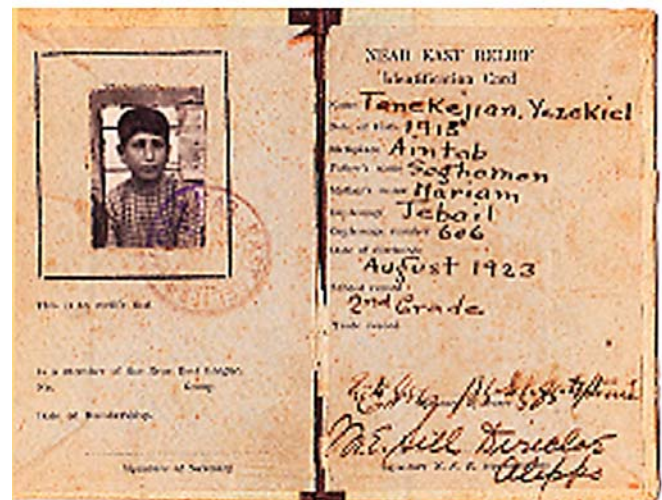
Մեծ թիւով նոր որբեր կը հասնին Ժպէլլի «Թռչնոց Բոյն»ի որբանոցը Կիլիկիոյ զանազան շրջաններէն:

Որբուկ եգէկէլ Թէնքէճեանի որբանոցի անձնաթուղթը

Կիլէնիա Գարժեան՝ «Թռչնոց Բոյն»ի որբ

Սարիամ Դամուրեան, «Թռչնոց Բոյն»ի որբերէն

Այս որբանոցը կը գոյատեւէ մինչեւ 1928: Այս տարիներուն որբանոցը կը վերածուի ուսումնական-կրթական հաստատութեան մը: Հոն կը ծառայեն փորձառու, նուիրեալ եւ հաւատաւոր հայ ուսուցիչներ, որոնք որբերուն կը փոխանցեն ազգային պատկանելիութեան զգացումը, ազգային նկարագիր, հայկականութիւն եւ հայ լեզուն ու մշակոյթը:

ժպելլի որբանոցի որբերուն մարզահանդեսը, 1923-ին

ժպելլի որբանոցի աշակերտներէն խումբ մը, 1923-ին

ժպելլի որբանոցի աշակերտներէն խումբ մը, 1924-ին

ժպելլի որբանոցի աշակերտներէն խումբ մը՝ Հայկ Պալեանի հետ, 1924-ին

Հոն կ'այցելէն Պէյրութէն հանրածանօթ ազգային անձնաւորութիւններ եւ գործիչներ: Որբանոցով կը հետաքրքրուին արտերկրէն շատ մը ազգայիններ եւ կը գրեն իրենց մտածումներն ու զգացումները հայ որբերուն եւ «Թռչնոց Բոյն»ի մասին: Այս ազգայիններէն կ'ըլլայ Աւետիս Ահարոնեան, որ «Թռչնոց Բոյն»ի հայ որբերուն ուղղած իր նամակին մէջ գրած է՝ «Դուք սիրուն ծիւեր մեր նոր անդաստանի, մեր խորտակուած անտառի հարուստ բողբոջներ, առաջին ցոլքերը մեր ծագող արշալոյսի, ահա ձեր պատկերն իմ հոգումն է եւ կեանքս՝ ձեր կեանքն է եւ շունչս: Ձեր շունչը, վասնզի դուք էք հաւատքիս անխորտակելի անսասան սիւները»:

ժպելլի որբանոցի աշակերտներէն խումբ մը, 1925-ին

Որբանոցէն ներս կը տիրէ ներքին կազմակերպ կեանք եւ ընկերային առողջ մթնոլորտ: Հոն կը դասաւանդուին ոչ միայն ընթացիկ նիւթեր, այլ նաեւ երաժշտութիւն, թատրոն եւ կերպարուեստ:

Որբանոցը կ'ունենայ որբերէ կազմուած իր նուագախումբը, որ յաճախ ելոյթ կ'ունենայ զանազան առիթներով: Կը կազմակերպուին գրական, մշակութային, թատերական, երաժշտական եւ մարզական ձեռնարկներ: Որբերը կ'ունենան իրենց պատրաստած գրութիւններով «ՏՈՒՆ» թերթը: Ուսումնական ծրագրին կողքին որբերը կը հետեւին նաեւ զանազան արհեստավարժութիւններու:

Ժպէլի որբանոցին Նուագախումբը

Հոն կը կազմակերպուին սկաւտական առողջ կեանքը, մարմնամարզանքը եւ մարզական խաղերը: Որբերէն խմբակ մը երեց հացագործներու հետ կը պատրաստեն օրական 8000 հացի նկանակներ մատակարարելու համար հայ որբերը:

Ժպէլի որբանոցի որբերէն եղած է աներս՝ Պետրոս Մէլվալեան-Պողոսի (ծնեալ Զէյթուն՝ Ֆուռնուզ 1910-ին):

Պետրոս Մէլվալեան-Պողոսի

Հայկազ Եափունճեան

Ան հոն խնամուած 1922-24 եւ իր որբանոցի անձնաթուղթի թիւը եղած է՝ 1392: Ան ետքը փոխադրուած է Պէյրութի Հայր Պօղոս Արիսի որբանոցը: Հոն գտնուող որբերէն կարելի է յիշել հետեւեալ ազգայինները՝ Եզեկէլ Թէմէ-քէճեան, Հայկազ Եափունճեան, Յակոբ Գարաօղլանեան, Յովհաննէս Թիւթեան, Շահէն Տէրտէրեան, Մեսրոպ Ցուլակեան, Յովհաննէս Շահինեան, Թորոս Արեւեան, Գառնիկ Բանեան, Սուքիաս Տէր Սարգիսեան, Գէորգ Խաչերեսեան, Օննիկ Փիլիկեան, Ժիրայր Մանուկեան, Սիմոնիկ Տէրտէրեան, Արամ Աֆարեան, Կարօ Ազարճալեան, Ստեփան Քէշիշեան, Արմէն Յակոբեան, Ստեփան Գարակէօզեան, Ազատ Քէշեան, Հայկ Մաճառեան, Նշան Միւնճերթեան, Ա. Սիմոնեան:

1928-ին Նպաստամատոյցի պատասխանատուները կ'որոշեն փակել որբանոցը որբերու թիւի նուազումով: Սակայն փակելու փոխարէն կը յանձնեն որբանոցը ՔՄԱ-ի բարեխնամութեան վաճառելով ամբողջ հաստատութիւնը: Այս ձեւով Մարիա Ճէյքըպսըն ձգելով Սայտայի «Թռչնոց

Բոյն»-ը կու գայ եւ կը ստանձնէ Ժպէլի որբանոցը, որ այնուհետեւ կը կոչուի «Թռչնոց Բոյն»:

Մարիա Ճէյքըպսըն կը շարունակէ նախապէս գործող Տղոց որբանոցին առաքելութիւնը: Ան կը ծառայէ մինչեւ 1960 «Թռչնոց Բոյն»ին մէջ: Ամբողջ 32 տարի, ան «Թռչնոց Բոյն»ին մէջ իր մայրական հոգատարութիւնը ի սպաս կը դնէ հայ որբերու առողջ կազմաւորման: Հայ որբերը շակած հայ ժողովուրդին վիշտը եւ իրենց հոգեկան եւ ֆիզիքական ցաւերուն մէջ կը վերագտնեն իրենց իսկութիւնը «Թռչնոց Բոյն»ին մէջ: Հոն անոնք կը վերադառնան իրենց արմատներուն եւ ազգային պատկանելիութեան: «Թռչնոց Բոյն»ը հայ որբերուն համար կ'ըլլայ ոչ միայն սոսկ որբանոց մը, այլ նաեւ մարդակերտումի եւ հայակերտումի լուսաւոր կեդրոն մը: Հոնկէ դուրս կու գան հազարաւոր պատուական հայորդիներ, որոնցմէ շատեր կ'ըլլան գիտութեան, արուեստի, մշակոյթի հռչակաւոր ծառայողներ ու ազգային գործիչներ:

Մարիա Ճէյքըպսըն իր հասուն տարիքին

Մարիա Ճէյքըպսըն Թռչնոց Բոյնին մէջ իր բոլորամուկ աշխատանքին համար Հայ որբերուն կողմէ արժանիօրէն կը մկրտուի «Մամա» անունով: Իր կեանքի վերջին օրերուն Թռչնոց Բոյնի իր սենեակին մէջ սնարին քով գտնուողներուն կը յայտնէ իր փափաքը՝ «Կուգեմ թաղուիլ հոս «Թռչնոց Բոյն»ին մէջ, իմ որբուկներուս քով»: Ան կը մահանայ անմահութեան մէջ Ապրիլ 6, 1960-ին:

Մարիա Ճեյքըպսըն որբերուն հետ

Մարիա Ճեյքըպսընի թաղման արարողութեան ընթացքին անոր դագաղը կը ծածկուի Դանիոյ ազգային դրօշակով եւ «Թռչնոց Բոյն»ի վաթսուն որբերու երգչախումբը կ'երգէ իրենց «Մամա»ին շատ սիրած երգը՝ «Deep River»: Թաղման կը նախագահէ Լիբանանի Հայոց թեմին Առաջնորդ՝ գերաշնորհ տէր Խորէն արք. Բարոյեան, որ իր դամբանականին մէջ կ'ըսէ՝ «Հանգուցեալ Օրիորդ Մարիա Ճեյքըպսըն մարմնացեալ խղճի այդ ներկայացուցիչներէն մէկն է, որ ամբողջ վաթսուն տարիներ, իր երիտասարդական շէն ու կենսունակ տարիքէն սկսեալ, անտեսելով ամէն հաճոյք ու վայելք եւ արհամարհելով ամէն վտանգ, հետեւեցաւ Մեծ Վարդապետին՝ Յիսուս Քրիստոսի պատգամին, եւ այցի եկաւ բազմաչարչար հայ ժողովուրդին: Անոր ցոյց տուած խանդավառութեամբն ու սէրը, հայ ժողովուրդի դժբախտ զաւակներուն հանդէպ, անտարակոյս գերիվեր է ամէն գնահատանքէ: Ան եղաւ հայ ժողովուրդի Բարի Սամարացին, որ քստորի ու տարագրութեան ճամբաներուն վրայ ինկած արիւնքաւ զաւակներուն վերքերուն ձէթ ու գինի քսեց եւ գորովագութ մօր մը նման զանոնք պատսպարեց ու խնամեց: Եղաւ հայուն գողգոթային եւ խաչելութեան ականատես վկան, որ ճանչցաւ հայութիւնը, իր անլուր տառապանքներուն մէջ եւ եղաւ անոր ցաւերուն ցաւակից եւ վիշտերուն վշտակից»: Թաղման արարողութեան ընթացքին Մարիա Ճեյքըպսըն 1950-ին արժանացած է՝ Դանիոյ թագաւորութեան ոսկեայ մետալին, եւ 1954-ին՝ Լիբանանի կառավարութեան Պատուոյ ոսկի շքանշանին: Իր անունով կը կոչուի Հ.Հ. Իջեւան Քաղաքի մանկապարտէզներէն մէկը:

Ան որդեգրած է երեք հայ որբեր Խարբերդի մէջ եւ յետագային ունեցած է 3600 որբեր իր երկարատեւ որբախնամ ծառայութեան ընթացքին:

Մարիա Ճեյքըպսըն ապրելով Ապրիլեան զոհերուն, հայ

զաղթականներուն եւ հայ որբերուն ողբերգութիւնն ու զողոթքան, եղած է վկայաբերը մարդակեր թուրքին արիւնոտ ձեռքով ստեղծուած «ՀԱՅ ՈՐԲԱՇԽԱՐՀ»-ին:

Մարիա Ճեյքըպսընէն ետք, 1960-1970-ին, «Թռչնոց Բոյն»ի յաջորդական տնօրէն-պատասխանատուները կ'ըլլան՝ իր քոյրը օրիորդ Աննա Ճեյքըպսըն, օրիորդ Մակտա Սորէնսըն, պատուելի Փասքէ եւ պարոն Եոն Աքիւպի:

Աննա Ճեյքըպսըն

Մակտա Սորէնսըն

1970-ին բանակցութիւններ տեղի կ'ունենան ՔՍԱ-ի նախագահուի՝ քոյր Քիրսթըն Վինտի եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Վեհափառ Հայրապետ՝ Խորէն Ա.-ի միջեւ: Բանակցութիւնները կը հանգին հետեւեալ որոշումին՝ հաստատութիւնը, որ բաղկացած է 16 մեծ ու փոքր շէնքերէ, կը փոխանցուի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, պայմանաւ որ «Թռչնոց Բոյն»ի տարած աշխատանքը շարունակուի:

Պատուելի Օյուֆ Փարսէ

Այս թուականն սկսեալ «Թռչնոց Բոյն»ը կը գործէ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան հովանիին ներքեւ: Մինչեւ այսօր «Թռչնոց Բոյն»ը կը շարունակէ ««Մամա»-ին առաքելութիւնը: Այդ թուականն մինչեւ այսօր «Թռչնոց Բոյն»էն ներս կատարուած են շատ մը նորոգութիւններ եւ շինարարական մեծ աշխատանք:

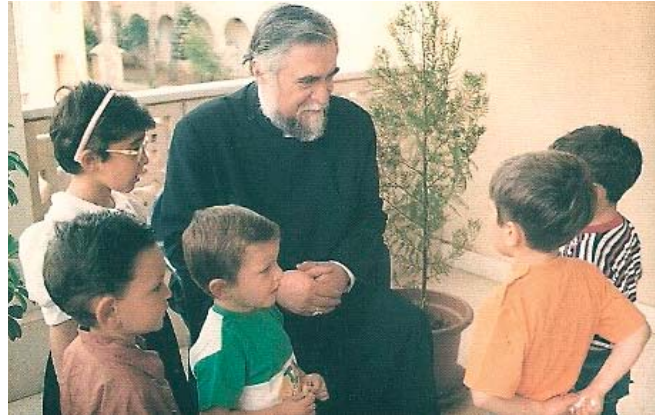

Դալարագեղ «Թռչնոց Բոյն»ը այսօր

Այսօր «Թռչնոց Բոյն»ը ունի ուրիշ առաքելութիւն մը: Հոն կը պատասպարուին եւ կը խնամուին ամենէն աւելի կարիքաւոր հայ ընտանիքներու զաւակները եւ ծնողազուկ որբերը: «Թռչնոց Բոյն»ը կը վայելէ Արամ Ա. Կաթողիկոսի գուրգուրանքը եւ հոգածութիւնը: Ան յաճախ կ'այցելէ «Թռչնոց Բոյն» եւ կը մտերմանայ որբերուն հետ:

Հոս տեղին յիշել, որ Հայոց Ցեղասպանութեան հարիւրամեակի ամենէն կարեւոր իրագործումներէն մէկը եղած է «Թռչնոց Բոյն»ի Հայոց Ցեղասպանութեան յուշարար եւ նուիրական թանգարանին հիմնադրութիւնը: Ան յղացումն է Արամ Ա. Կաթողիկոսին եւ Ազգային Կեդրոնական վարչութեան: Իսկ անոր իրականացումը եղած է շնորհիւ Ազգային բարերար տէր եւ տիկին Ալեքքօ եւ Անի Պէգիբեաններու իշխանական բարերարութեան: «Թռչնոց Բոյն»ի հին շէնքերէն մէկը այլափոխուած է Հայոց Ցեղասպանութեան թանգարանի, որ կը ծառայէ լուսարձակի տակ առնել 1915-ին թուրքերու կողմէ գործուած Հայոց Ցեղասպանութիւնը: Այս թանգարանին պաշտօնական բացումը տեղի ունեցաւ հովանաւորութեամբ եւ ներկայութեամբ՝ Արամ Ա. Կաթողիկոսին եւ ներկայութեամբ՝ թանգարանի շինութեան բարերար՝ Տէր եւ տիկին Պէգիբեաններուն, Լիբանանի պետական եւ Հայ համայնքի

բարձրաստիճան անձնաւորութիւններու, Հայ եւ օտար բարձրաստիճան հոգեւորականներու, եւ Հայ ժողովուրդի հոծ բազմութեան մը:

Արամ Ա. Կաթողիկոսը՝ «Թռչնոց Բոյն»ի փոքրիկներուն հետ

Արամ Ա. Կաթողիկոս թանգարանին բացումը կը կատարէ, 2015

Այսօր «Թռչնոց Բոյն»ի այցելուները, անոր մուտքին կը տեսնեն հայասեր Օր. Ճէյքըպսընի գերեզման-դամբարանը:

Մարիա Ճէյքըպսընի դամբարանը (2015)

Թանգարանի մուտքին որբուկներու արձանները

Թանգարանի մուտքին շարուած են որբերու պղնձեայ արձանիկները, որոնց դէմքերը, հասակնին, նայուածքները կը փոխադրեն ամէն այցելուի միտքը հարիւր եւ մէկ տարի ետ:

Թանգարանի մուտքը

Նորակառոյց թանգարանի ներքին մէկ բաժինը (2015)

Թանգարանի մուտքի հսկայ դուռը կ'ուղղէ այցելուն բաժանմունքները: Հրապուրիչ արդիական միջոցներով ցուցադրուած են հայ ժողովուրդի գողգոթան՝ մեր պատմութեան ամեն տխուր էջերը: Հոն տեղ գտած են վերապրողներու նկարները, իրերը, փաստաթուղթերը եւ վաւերագրութիւնները:

Արամ Ա Կաթողիկոս կը պարգեւատրէ Սաէսթրօ Վարդան Մելքոնեանը

Թռչնոց Բոյնի որբերէն եղած է Սաէսթրօ Վարդան Մելքոնեան: Ան խնամուած է Մարիա ճեքըպսընի կողմէ եւ վայելած է «Մամա»ին հոգատարութիւնն ու խանդավառանքը: Մաէսթրօ Վարդան Մելքոնեան իր մասնակցութիւնը բերած է Հայոց Ցեղասպանութեան 100-ամեակի Լիբանանի Կեդրոնական Սարմինի եւ Պաալպէքի Միջազգային Փառատօնին վարչութեան կազմակերպած երաժշտական մեծ ձեռնարկին՝ նուիրուած Հայոց ցեղասպանութեան եւ հազարաւոր հայ որբուկներ խնամած ու «Թռչնոց Բոյն»ի հիմնադիր Մարիա ճեքըպսընին: Պէյրուփի սիմֆօնիք նուագախումբը կատարած է Բրիտանիոյ Արքայական ֆիլհարմօնիք խումբի ղեկավար՝ Վարդան Մելքոնեանի յօրինած «Տրէք Փէսէյճ» համանուագի առաջին ներկայացումը՝ ղեկավարութեամբ նոյնիմբն մաէսթրօ՝ Վարդան Մելքոնեանի: Նուագախումբը ներկայացուցած է նաեւ հայ, օտար եւ լիբանանցի երաժիշտներու դասական գործերը: Այս մեծ նուագահանդէսը տեղի ունեցած է հովանաւորութեամբ եւ ներկայութեամբ՝ Արամ Ա. կաթողիկոսին, որ պարգեւատրած է մաէսթրոն «Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց» շքանշանով:

Աղբիւրներ՝

1. «A Home by the Sea, Jbeil Orphanage, Near East Relief», April, 22, 2016
2. «Diaries of a Danish Missionary Harpoot», 1907-19195 translated to English by Kristen Vind, edited by Ara Sarafian, England. 2001.
3. Maria Jacobsen Wikipedia
4. The Armenian Genocide Museum Institute.
5. «Խաչելութեան ճանապարհը», բժիշկ Կարպիս Հարպոյեան, Մոնրէալ, 2015
6. «Հայ Որբերը՝ մեծ եղեռնի», Լիպարիտ Ազատեան, Լոս Անճելէս, 1995.
7. «Հայ ժողովուրդի Ցեղասպանութեան Որբերը, Որբանոցները եւ Որբաշխարհը, Խաչելութեան ճանապարհը», Կարպիս Հարպոյեան, Մոնրէալ, 2015
8. «Հայ Մանուկներու եւ Անչափահասներու Ողիսականը Հայկական Ցեղասպանութեան Տարիներուն, Խաչելութեան ճանապարհը», Կարպիս Հարպոյեան, Մոնրէալ, 2015
9. «Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցի Աննախընթաց Օգնութիւնը Հայկական Ցեղասպանութեան Գաղթականներուն եւ Որբաշխարհին, Խաչելութեան ճանապարհը», Կարպիս Հարպոյեան, Մոնրէալ, 2015
10. «Մերձաւոր Արեւելքի Ամերիկեան Նպաստամատոյցը» (1915-1930), Բիւզանդ, Եղիայեան, Բիւզանդ, Դրազարկ Տարեգիրք, Ամբիլիաս, 1970
11. «Յուշմատեան ժպէյի Ամերիկեան Որբանոցը» 1920-1925, Պէյրուփ, 1969
12. «Յուշմատեան Մեծ եղեռնի», 1915-1965, Գերսամ Ահարոնեան, Ջարթօնք Օրաթերք, Պէյրուփ, 1965.
13. «Տառապանքի եւ Յոյսի Ապրումներ», Հայկազուն Եափուճեան, Բ. տպագրութիւն, Պէյրուփ, 2015
14. «Օրագրութիւն 1907-1919 Խարբերդ», Մարիա ճեքըպսըն, հայերէն թարգմանութիւն՝ Ներսէս Եպիսկոպոս Բախտիկեան եւ Սիիրան Սիմոնեան, Ամբիլիաս, 1979

ԱՐԱ ՄԱԾՈՒՆԵԱՆԻ ՈՍՊՆԵԱԿԻ ԵՏԻՆ...

ԱՅԼ ԹՈՉՆՈՑ ԲՈՅՆ ՄԸ՝

ՊՈՒՐԾ ՀԱՄՈՒՏԸ

Մետասաներորդ պահուն «քլիք» մը, իւրայատուկ շարժում մը, որ կ'անշարժացուի շնորհիւ Արա Մածունեանի ուսպնեակին:

Լուսանկարչական ալպոմ մըն է Արա Մածունեանի «Birds Nest: A Photographic Essay Of Bourj Hammoud» գործը: Սակայն հետաքրքրականը այն է թէ տասնեակ մը գրութիւններ, նկարագրականներ, յուշեր եւ ներքին ապրումներ կ'ընկերանան այս արդէն իսկ տպաւորիչ նկարներուն: Այս յօդուածները կը պատկանին զանազան բնագաւառներէ ներս գործող ծանօթ անձնաւորութիւններու, որոնց կարգին Արա Արծրունի, Արմենակ Եղիայեան, Աթոմ Էկոյեան, Յակոբ Փափագեան, Հրայր Եօլմէսէքեան-Ամմահունի, Նենսի Գրիգորեան, Ռազմիկ Շիրինեան, Սիմոն Աբգարեան, Թալին Ոսկերիչեան եւ Վահէ Պերպէրեան:

Բժախնդրութեամբ պատրաստուած է գործը, ուր ամենայն մանրամասնութեամբ լոյս ընծայուած են տեղեկութիւնները:

Հրատարակութեան աւարտին նշուած են զանազան էջերուն մէջ տեղ գրուած նկարներուն վայրերը՝ Արաքս թաղէն մինչեւ Մարաշ, կամ Նոր Ամանոսէն մինչեւ Նապաա: Նոյնիսկ Արա Մածունեան չէ մոռցած իր օգտագործած լուսանկարչական մեքենային վաճառանիշն ու տեսակը՝ Panasonic Lumix DMC-LX1: Դեռ աւելին, նշուած են, բոլոր անոնք որոնք իրենց բարոյական թէ նիւթական ներդրումը կատարած են, ի նպաստ այս ալպոմի հրատարակութեան:

Նախաբանով մըն ալ Արա Մածունեան կը ներկայացնէ այս գործն ու միշտ ալ Ափիւռքահայութեան սիրտը տրոփեցնող Պուրծ Համուտը որ իր կարգին հիմնուած է Հայոց Ցեղասպանութենէն ճողոպրած սերունդէն եւ հետըզհետէ զարգացած է 1930-ականներէն սկսեալ: Լիբանանի բարեխնամ եւ գթասիրտ պետութիւնը Պէյրութ գետի շրջանը յանձնած էր հայորդի գաղթականներուն, որոնք այդ ճահճոտ հողերուն վրայ, կառուցած էին խրճիթներ: Ապա այս դիդեղեայ կառոյցները վերածուեցան շէնքերու եւ բնակարաններու:

Արա Մածունեան, այս նկարագարող գործը նուիրած է իր անդրանիկ եղբոր՝ Դանիէլին (1937-2009): Դանիէլ Մածունեան եղած էր ո՛չ թէ միայն Պուրծ Համուտի, այլ

Լիբանանի հանրածանօթ ծայնային կազմածներու ճարտարագէտ, սեփականատէրն ըլլալով օրին հռչակաւոր երաժշտական գործիքներու, ծայնապնակներու եւ ծայներիզներու Pholidisc վաճառատան:

Մածունեանի կողքին, նաեւ իր տպաւորութիւնները կը յայտնէ յատկապէս ընկերային հարցերու մէջ մասնագիտացած բենադրիչ՝ ճոհան Ռանտա Նուչօ, որ իր կարգին, հետաքրքրական մատնանշումներ կը կատարէ իբրեւ հմուտ ակնդիր մը Արա Մածունեանի անշարժացուցած «քլիք»երուն:

Այս գործին մէջ, լոյս տեսած տասնեակ մը գրութիւններէն երկուքը թարգմանուած են հայերէնէ անգլերէնի: Ընթերցողը պիտի ըմբռնէ Արա Արծրունիի եւ Արմենակ Եղիայեանի գրութիւնները, իրենց հարազատ Մեսրոպաշունչ գրիչով: ...ճիշտ է որ «Birds Nest: A Photographic Essay Of Bourj Hammoud»-ը անգլերէնով լոյս ընծայուած է: Սակայն նոյնքան հայորդիին սրտին պիտի խօսի նաեւ «Թռչնոց Բոյն.- Լուսանկարչական փորձ մը Պուրծ Համուտի մասին» գործը:

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ»

ԹՂԹԱՏԵԼՈՎ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

ԱՐԱ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Յունուար 1, 2014, Պէյրուս

Ընթերցող, բայց այս գիրքը ու տազնապիր: Քու պատմութիւնդ կայ հոն:

Այս գործով Արա Մածունեան հայութեան կը ձգէ ժամանակաշրջանի մը պատկերազարդ պատմութիւնն ու վկայութիւնը:

Պուրճ Զամուտը բազմերես է՝ հայու ցայտուն նկարագրին նման:

Ըստ լուսանկարներու բացայայտած «պատմումներուն» հոն կրնանք գտնել բազմատեսակ մարդիկ եւ հոգիներ, սէր եւ կռիւ, երաժշտութիւն եւ բամբասանք, աղօթք եւ հայիոյանք, թատրոն եւ թեթեւամտութիւն, բիրեղ պատկանելիութիւն եւ կեղծ «համաշխարհացում», անձնագր-հոլութիւն եւ վատութիւն, ծաղկատեսակներ եւ ցեխատեսակներ, զգլխիչ հոտեր եւ գարշահոտութիւն, հերոսներ եւ դասալիքներ, հայրենասիրութիւն եւ հայրենամերժում, ազգասիրութեան բազմաշերտութիւն, ազգային նուիրատուներ եւ վաշխառուներ, հաւատաւորներ, եւ անդիմակ գողեր..., տեսակաւոր, տեսակաւոր..., որոնք ջակերտուած «հայ» եւ գլխագիր Զայ՝ կը կոչուին:

Աշխարհ մը հակասութիւն...:

Այս բոլորը միասնաբար կը կազմեն ֆոլքլոր մը, որու նմանը չկայ աշխարհի մէջ:

Պուրճ Զամուտ..., ինքնայատուկ Զայոց Պատմութիւն:

Արա Մածունեանի լուսանկարչական ոսպնեակը լաւագոյն ձեւով կրցած է որսալ տեսարաններու խորքը եւ դիւրացուցած է զանոնք զննող միտքերու պրպտումներն ու մեկնաբանութիւնները: Զետեւելով լուսանկարներու պատմումին՝ իւրաքանչիւր անձ իր հոգիի եւ մտքի թռիչքներու չափով՝ կրնայ հասնիլ պուրճահամուտեան մտածողութիւններու եւ հաւատամքներու խորքը: Կը նշարենք թէ Արա Մածունեանի լուսանկարներուն մէջ առարկաները հայկականութիւն կը բացայայտեն. ցուցատախտակները՝ հայապահպանում, պատերու վրայ գրուած կարգախօսը՝ լուռ անէծք եւ ըմբոստութիւն. աղքատութիւնը՝ տեղահանութեան յիշեցում. բարեկեցութիւնը՝ վերականգնում եւ հայ երգը՝ շարունակականութիւն:

Կը մաղթեմ, որ Արա Մածունեանի ստեղծած պատկերազարդ պատմութեան այս գիրքը՝ ճամբայ բանայ «Պուրճ Զամուտի Զերոսամարտը» պատմութեան հատորին: Այո՛, 1975-1990 երկար տարիներուն, Պուրճ Զամուտը ունեցած է իր հերոսամարտը՝ իր նահատակներով եւ իր վիրաւորներով, իր անզուգական հերոսներով եւ խոնարհ զին-

եալներով, իր դիմադրականութեամբ եւ իր անգիշողութեամբ:

Այո՛, այդ տարիներուն Պուրճ Զամուտը հաստատեց թէ ինք անառակ միջնաբերդն է սփիւռքահայութեան:

Սակայն, արտագաղթը դէպի օտար ափեր...:

Այս վերջին քսանամեակին, Պուրճ Զամուտը կը շարունակէ կը «քաղքենիանայ» արտաքննապէս: Կէս-մթութեան մէջ ապրող տունները կը վերածուին լուսաւոր վաճառատուներու, եւ անոնց ամբողջութիւնը՝ նոր շուկաներու: Պուրճ Զամուտը կը պլպլայ լոյսերու մէջ...: Սակայն, աւա՛ղ, մարդը կը նահանջէ...: Այսօր, Տրովատայի բազմաթիւ փողք ձիեր, սկսած են թափանցել Զայաւանէն ներս...: Զգո՛յշ:

Միջնաբերդը կրնայ փլիւ ներսէն:

Արա Մածունեանի լուսանկարներուն մէջ եթէ չգտնէք բան մը՝ մի գարնանաք, որովհետեւ այդ գլխագիր Բանը գոյութիւն չունի Պուրճ Զամուտի մէջ...:

Սիրելի Արա Մածունեան, արուեստի գործ մը կը ձգես մեզի: Բայց, հաւատա՛յ այս գործին մէջ՝ արուեստէն վեր դրոշմուած է վկայութիւնը, հայապահպանումը, ազգայինը, եւ ... մտահոգութիւնը:

Գիտե՞ս: Զին ընկեր, որչափ անվկայ էջեր կան մեր կեանքին մէջ...:

Մարդիկ կը մեկնին այս աշխարհէն՝ ընդհանրապէս առանց մնայուն դրոշմ մը ձգելու:

Դուն՝ Արա Մածունեան, Դրո՛շմ մը ձգեցիր:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՅՈՒՇԵՐ ՅՈՒՇԵՐ ՅՈՒՇԵՐ ՅՈՒՇԵՐ ՅՈՒՇԵՐ

ԱՐՄԵՆԱԿ ԵՐԻԱՅԵԱՆ

Պէյրուք

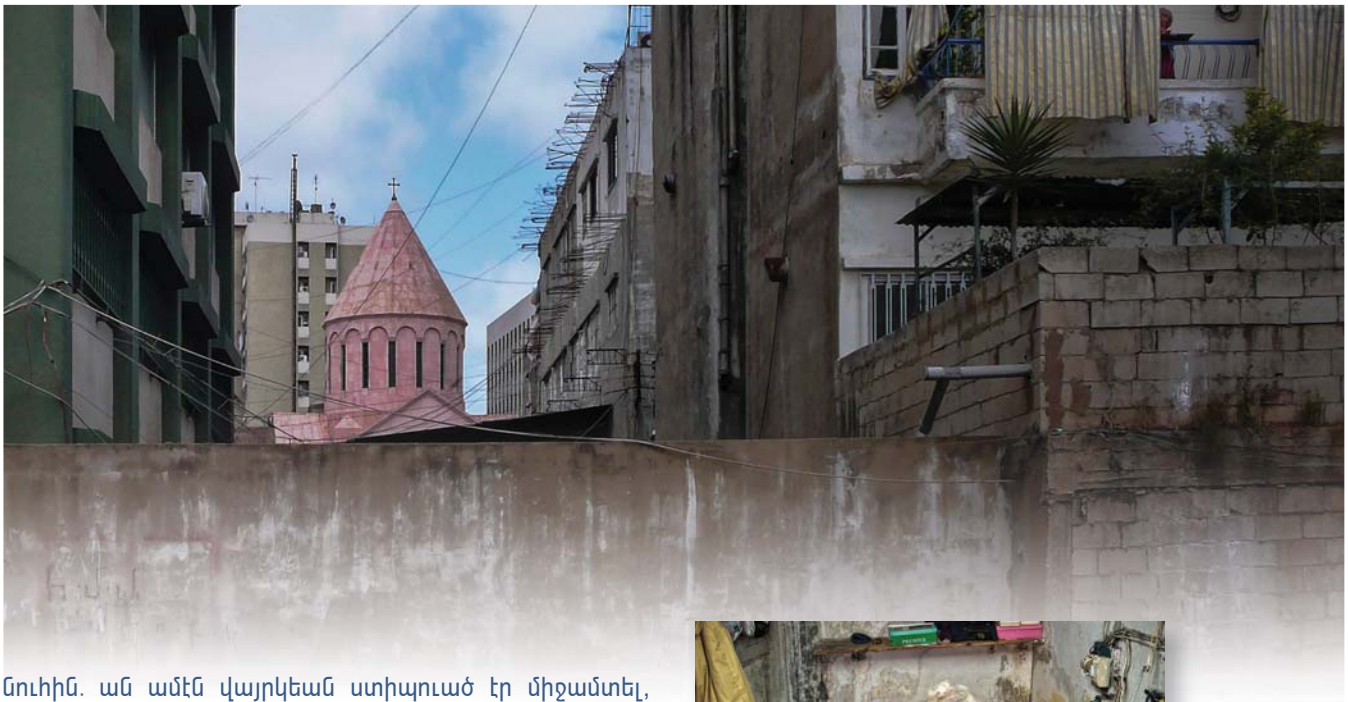
Սօտաւորապէս վեց տարեկան էի, երբ մեծ եղբայրս ձեռքէս բռնած գիւս Աբգարեան վարժարան տարաւ, որ մեր բնակարանէն հագիւ հարիւր մէթր անդին էր: Առողջական վիճակս, հերթական թոքատապէս, ինչպէս նաեւ պատե՛րազմը պատճառ դարձան, որ դպրոց երթալս ձգձգուէր:

Օրուան տնօրէնը՝ պրն. Յակոբ Տէր Անդրէասեանը, որ շատ գեղեցիկ ու տպաւորիչ մարդ մըն էր, - ան երկու տարի ետք Զայաստան ներգաղթեց,- քիչ մը դժուարութիւն ունեցաւ դասարանս որոշելու: Չեմ գիտեր ինչ խօսեցաւ ան եղբօրս հետ, մինչեւ որ որոշեց բողբոջ դասարան դնել գիւս:

Մանկապարտէզը մասնաւոր շէնք չունէր. ան հաստատուած էր եկեղեցւոյ մէջ: Չորս անկիւնները դրուած էին զանազան թիւերով նստարաններ, որոնք կը կազմէին չորս տարբեր դասարանները: Ուսուցչուհին եւ դասընկերներս քիչ մը շփոթով ընդունեցին նորեկը, որ ես էի: Իսկ ես շատ ալ չէի ըմբռներ իրենց շփոթին պատճառը:

Սրահը, այսինքն՝ եկեղեցին, իսկական Արշակաւան մըն էր: Զոս կ'երգէին, հոն կ'արտասանէին, անկիւն մը կը կարդային, ուրիշ անկիւն մը շարժական եռօտանիին հաստատուած գրատախտակին վրայ կը գրէին: Ամէն անգամ որ ուսուցչուհի մը պոռար, կը դառնայինք այն ուղղութեամբ. այս անգամ մեր ուսուցչուհին կը պոռար, որպէսզի իրեն հետեւինք: Եւ անշուշտ ամէն մէկը ստիպուած էր միւսէն աւելի բարձր պոռալու, որպէսզի իր ծայրը լսելի դառնար:

Եկեղեցիին դասին մօտ, երկաթէ վանդակին կից, դրուած էր սեղան մը, որուն առջեւ կը նստէր մանկապարտէզապա-

նուիրն. ան ամէն վայրկեան ստիպուած էր միջամտել, որպէսզի պահպանուին կարգն ու լռութիւնը. բայց ապարդիւն:

Ջրօսանքները փրկութիւն էին թէ՛ մեզի, թէ՛ ուսուցչուհիներուն համար. թէւ գրօսանքն ու «դասարանները» իրարմէ շատ չէին տարբերեր, բայց բակին մէջ գոնէ կաշկանդուած չէինք:

Երրորդ թէ չորրորդ օրը ուսուցչուհիս ըսաւ, որ կոկոն դասարան պիտի նստէի. իսկ կոկոնը մեր նստարաններէն երկու քայլ անդին շարուած ուրիշ նստարաններու շրջանակ մըն էր: Այստեղ գիրք ունեցայ: Քարէտախտակ ու կաւիճ ունեցայ: Ինչպէս անունը ցոյց կու տայ, բարակ սեւ կրաքարէ շինուած, տախտակէ շրջանակի մէջ առնուած թերթ մըն էր. զայն կը գործածէինք տետրակի փոխարէն, իսկ մատիտի փոխարէն կը գործածէինք կաւիճը, որուն հետքերը կը ջնջէինք լաթի կտորով մը կամ մեր ափերով: Մետրոպէան տառերը առաջին անգամ քարէտախտակի վրայ գրած ու սորված եմ:

Չեմ գիտեր քանի օր նստայ կոկոն, երբ ուսուցչուհիս ուզեց, որ կարդամ ու գրեմ միւսներուն չափ. իսկ միւսները բաւական բան արդէն սորված էին, մինչ ես ոչինչ գիտէի: Երբ նկատեց, որ ո՛չ կարդալ, ո՛չ գրել գիտեմ, զիս վերադարձուց բողբոջ, ու այդպէս ալ վերջնականապէս դարձայ բողբոջի աշակերտ: Պէտք կա՞յ ըսելու, որ այսպէս շատ աւելի հանգիստ էի: Ու հանգիստ ալ անցուցի ոչ միայն այդ տարին, այլեւ ուսանողութեանս հետագայ մօտաւորապէս քսան տարիները, ուր ընկերներես քիչ մը աւելի մեծ եղած եմ սովորաբար:

Մենք կամաց-կամաց վարժուեցանք կեդրոնականու մեր ուսուցչուհիին բացատրութիւններուն վրայ, եւ միւս դասարաններէն եկող աղմուկն ու կանչերը այլեւս չէին խանգարեր մեզ, մենք ալ ուրիշները չէինք խանգարեր, ու

որքան ալ զարմանալի թուի, շատ հեզասահ կ'ընթանային դասերն ալ, խաղերն ալ երգերն ալ արտասանութիւններն ալ: Միայն բացառիկ միջադէպեր կը խանգարէին մեզ, այլապէս ամէն մարդ քաշուած էր իր անկիւնը, այսինքն՝ իր դասարանը, եւ ամէն օր նոր բան մը կը սորվէինք: Բայց, հիմա կը հասկնամ, ուսուցչուհիները իրենք հանգիստ չէին ու կեդրոնացած չէին կրնար աշխատիլ: Ջղային էին բոլորն ալ, մռայլ դէմքերով, ու իրենց ջղայնութեան զոհերը մենք էինք, բոլորս:

Ծեծը, ահա այն ահաւոր չարիքը, որ այն տարիներուն տարածուած էր մասնաւորաբար մեր մանկապարտէզին մէջ. թէւ նախակրթարանի մէջ շատ աւելին տեսայ: Շատ կը ծեծէին մեզ: Պզտիկ անուշադրութիւն մը, ու կը հասներ օրինեալ ծեծը, որ շատ բնական կը թուէր մեզի եւ որուն գրեթէ վարժուած էինք: Ոչ մեր ծնողներուն կը զանգատէինք, ոչ ալ մեր ծնողները բողբոջի կու գային դպրոց. միսը ծեզի, ոսկորը մեզի:

Օրերն ու տարիները կ'անցնէին, ամէն ինչի վարժուած էինք, ու ամէն ինչ հաճելի էր մանկապարտէզի մէջ, բացի... «մուկերու սենեակ»էն, որուն չարայուշ պատկերներէն մինչեւ հիմա ալ, ահա աւելի քան կէս դարէ ի վեր, չեմ կրնար ազատել ուղեղս:

Այդ սենեակը փոքրիկ խոռոչ մըն էր, մօտաւորապէս երկու մէթր խորութեամբ եւ մէկ մէթր լայնքով ու բարձրութեամբ. մուտքը ծածկուած էր վարագոյրով մը: Այդ խոռոչը կը գտնուէր եկեղեցիին խորանին ճիշդ տակը, մեզմէ քանի մը

մեր անդին: Անոր մէջ կար դազաղ մը, որ կը ծառայէր չքաւոր ընտանիքներու ննջեցեալներուն: Ատենը մէկ մը, երբեմն մեր աչքերուն առջեւ, ան դուրս կը բերուէր ու ապա պարապ կը վերադարձուէր ու կը դուրս գոյն տեղը: Այդ դազաղին ալ ընտելացած էինք ու շատ լաւ գիտէինք, թէ ինչ նպատակով դուրս բերուած էր ան. նոյնիսկ... կը հրճուէինք, երբ ժամկոչը կամ դպրոցին հայրիկը համէին զայն, որովհետեւ գիտէինք, որ մէկ - երկու ժամ ետք մեզի արծակուրդ պիտի տային, որպէսզի ժողովուրդը եկեղեցի լեցուէր ու տեղի ունենար թաղման արարողութիւնը:

Իսկ ինչո՞ւ այդ խռոչը մուկերու սենեակ կը կոչուէր՝ այս մէկը չեմ գիտեր: Թէեւ որեւէ ատեն մէկ մուկ տեսնող եղած չէր, բայց իւրաքանչիւրս համոզուած էր, որ այդ սենեակը լեցուած էր մուկերով, որոնք պատրաստ էին կրծելու այնտեղ ինկողը:

Ճիշդ ե՞րբ օր. Մարին իբրեւ ուսուցչուհի ունեցայ՝ չեմ յիշեր. ծաղիկ դասարան եղած օրերուս ան արդէն իմ ուսուցչուհիս էր: Ան մանկապարտեզի լոյսն էր, բարի հրեշտակը ու գորովագութ պարիկը: Չեմ յիշեր, թէ որեւէ ատեն բարկացած ըլլար, փոքրիկ մը ծեծէր կամ թէկուզ պատժէր: Համակ ժպիտ էր, քնքշութիւն ու շնորհք. անոր ճառագայթող դէմքը բոլորիս ալ սիրելի էր. ո՞ր աստիճան՝ չեմ գիտեր, բայց ինչ կը վերաբերէր ինձի, ես սիրահարուած էի իրեն: Մանաւանդ որ տարիքս ալ կը ներէր... ինը տարեկան էի:

Միակ դիտողութիւնը, որ ըրած է ինձի, այն էր, որ դասիս հետեւէի, որովհետեւ ժամանակիս մեծ մասը իր դէմքը դիտելով կ'անցնէի ու ... չէի կշտանար: Ու միայն մանկապարտեզին մէջ չէր այդ. նաեւ դպրոցէն դուրս մտածումիս միակ առարկան էր ինք: Իրենց տունը գիտէի ու շատ յաճախ, արծակուելէ ետք, կ'երթայի տանը շուրջ դեզերելու՝ զինք տեսնելու յոյսով: Երբեմն կը փորձէի պատկերացնել, թէ դպրոցէն դուրս, իր ազատ ժամերուն, ի՞նչ կրնար ընել օր. Մարին: Օրինակ՝ երբեք չէի կրնար զինք երեւակայել սովորական մահկանացուներու առօրեայ արարքներուն անձնատուր. ինձի համար՝ ան ո՛չ կ'ուտէր ո՛չ կը խմէր, ո՛չ ալ կը լուար ու ո՛չ կ'արդուէր. ո՛չ ալ կը քնանար: Ասոնք սովորական մահկանացուներու վերաբերող արարքներ էին: Հապա ինչպէ՞ս կ'անցնէր իր ժամանակը: Միայն գիտէի, որ դպրոցէն արծակուելէ ետք՝ ան յուշիկ քայլերով կը հեռանար իր տան ուղղութեամբ, իմ ուշադիր նայուածքիս ընկերակցութեամբ, որմէ անդին անձանօթ ձեռք մը կը խլէր զինք այս աշխարհէն. ան կը վերայայտնուէր երազներուս մէջ, իսկ առտուն՝ դասարանին մէջ, միշտ ժպտուն, միշտ մեղմ ու հեզահամբոյր:

Այդ տարուան Յունիսին էր, կարծեմ, իմացանք, որ օր. Մարի նշանուած է, շուտով պիտի ամուսնանայ եւ ա՛լ դպրոց պիտի չգայ: Մեծագոյն վիշտս եղաւ այդ, որ ցնցեց զիս ամբողջ էութեամբս: Դպրոցը առանց օր. Մարիի՞ն...

Օր. Մարի կ'ապրի տակաւին. ան թռնիկներու տէր է, ու յաճախ կը տեսնեմ զինք. կը կենամ, հաճոյքով կը զրուցեմ հետը, քանի մը անգամ ալ դարմանած եմ զինք: Նոյն

բարեհամբոյր ու ազնիւ արարածն է, մազերը սպիտակած, հասակը զգալիօրէն կքած, բայց ծայնը չէ փոխուած, չէ փոխուած նաեւ ու մանաւանդ աչքերուն փայլը:

- Որքա՛ն բարի տղաք էիք,- կ'ըսէ:

- Սե՞նք, բարի, հապա ինչո՞ւ այնքան...

Չեմ շարունակեր, որովհետեւ դժուար պիտի հասկնայ:

Մանկապարտեզի լաւագոյն յուշերես մէկն ալ եկեղեցւոյ կոչնակն է: Կոչնակը մետաղեայ սկաւառակ մըն էր, որ երկու ծողերով ամրացուած էր եկեղեցւոյ տանիքին վրայ: Տնտես մայրիկին տղան՝ Մինասը, որ հասուն պատանի էր, ամէն առտու կը հնչեցնէր զայն՝ եկեղեցի հրաւիրելով հաւատացեալները: Ան երկու տախտակ, թերեւս երկու մուրճ ունէր եւ հմուտ ձեռքերով կը զարմէր կոչնակին, որուն զնգիւնը կը տարածուէր ամբողջ Պուրճ Զամուտի մէջ ու անկէ ալ անդին: Առաւօտները ես կոչնակին կանչով կ'արթննայի ու կը ցատկէի անկողինէս:

- Դեռ ժամանակ ունիս, քիչ մըն ալ քնացիր,- կը յորդորէր մայրս իր բարբառով:

Բայց չէի քնանար, չէի ուզեր, չէի կրնար: Կ'ըմբռնէի կոչնակին բոլոր զարկերը ու դադրելէն ետք ալ՝ անոր արծագանգը կը շարունակէր հնչել ականջներուս մէջ: Զարմանալի խաղաղութիւն մը, աւելին՝ երանութիւն մը, կ'իջնէր հոգիիս վրայ ու երկար կը տեսէր ան: Զանդարտօրէն կը հագուէի, կը խմէի թէյս, որ հայրս պատրաստած կ'ըլլար (որովհետեւ ան միշտ ալ առաջին արթնցողը եղած է տան մէջ) ու դպրոց կը վազէի, երբ տակաւին առաւօտեան ժամերգութիւնը չէր աւարտած: Քիչ ետք կ'աւարտէր ան, ու մենք դասարան կը մտնէինք, ուր խունկի բոյրն ու ծուխը կը շարունակէին յամենալ օդին մէջ եւ սպառելու մօտ եղող մոմերը իրենց երերուն բոցերը թուլօրէն կ'արծակէին: Ու կը սկսէր մեր «Առաւօտ Լուսոյ»ն:

Մեծագոյն երազներես մէկն էր՝ այդ կոչնակը ինքս ինձ-

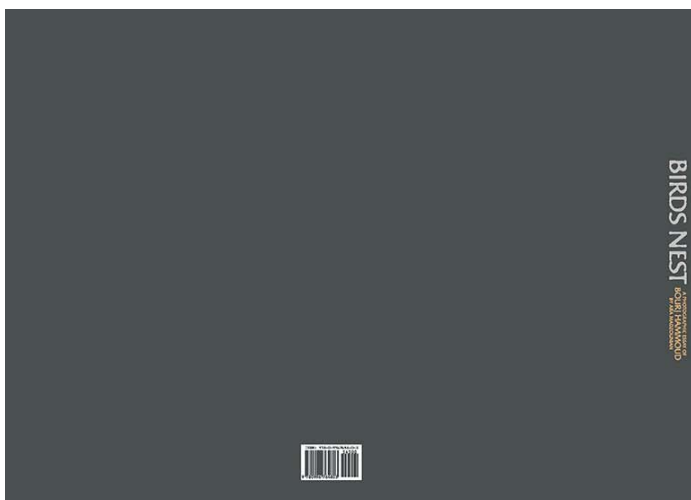
չեցնել, ճիշդ Մինասին պէս, սակայն փոքրերուս թոյլ չէին տար տանիք ելլել: Զետագային, երբ դպիր եղայ, պատճառներէն մէկն ալ կոչնակն էր, որովհետեւ պատարագի ատեն յաճախ այս կամ այն դպիր տանիք կը դրկէին: Երբ բաւական հասունցեր էի, արդէն կոչնակը դադրած էր հնչելէ, որովհետեւ անոր փոխարէն եկեղեցւոյ ձախակողմեան աւանդատունին տանիքը պզտիկ զանգակատուն մը շինեցին, երկար պարանով մը, որմէ կախուելով՝ ժամկոչ Լեւոնը առանց տանիք ելլելու կը հնչեցնէր զայն. ինչ որ ինծի համար այլեւս հետաքրքրական չէր բնաւ:

Զիմա, տասնամեակներ ետք, երբ մօտակայ ակումբէն կը լսեմ ծանօթ երգին բառերը՝

«Կոչնակդ հնչեցո՛ւր, հնչեցո՛ւր արագ,

Թող հայք ոտք ելլեն ծագէ մինչեւ ծագ...»

Ստքիս մէջ կը վերակենդանանայ Մինասը, իր յաղթանդան հասակով, որ այնքան ճարտարօրէն կը խփէր սկաւառակին, որուն քաղցրալուր ղօղանջը այլեւս ընմիշտ լռած է:

Ապրիլեն՝ ԱՊՐԻԼ

ՀՐԱՆԴ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

Նիւ Եորք

Քանդեցէք այսօր պատնէշներն բոլոր:
Փշրեցէք այսօր ուղեղներն բոլոր,
Որոնք մարդուն հին ճանապարհին գոս
փոստտած հունտեր կը ցանեն առատ
այն տիղմերուն մէջ, ուր արեան հոսքը վաղուց է սառած
եւ մանրէներուն առատ կեր դարձած
եւ արդարութեան ճակատին թըքած:
Ապրիլեն՝ ԱՊՐԻԼ
Երգ երգոց մը նոր որ դեռ չէ գրուած...
Արդեօք պիտ' գրուի՞ ...
Ո՛չ:
Հաւատք չունիմ:

Ապրիլեն՝ ԱՊՐԻԼ
Փունջով ծիծաղներ գարնան շունչին հետ
Որ կեանքի թրթիռ պիտի երգէին,
Թաղուած են հիմա խոռոչներու մէջ
Ու մեզ կը նային
Սեւ արցունքներով...

Գանկեր փշրուած...
Գանկեր որբացած...
Գանկեր սրբացած:

Ապրիլեն՝ ԱՊՐԻԼ
Տարօրինակ է այս հոլովոյթը -
Գանկը փշրեցաւ...բայց միտքը մնաց
Դաստակը կոտրեցաւ... գրիչը մնաց
Մօր կաթը չորցաւ... գաւակը մնաց

Հայրենիք կորաւ... ՀԱՅՐԵՆԻԺ ծնաւ

Ապրիլը եկաւ... Ապրիլներ անցան

Բայց այսպէս, տեսէ՛ք՝

ԱՊՐԻԼԸ մնաց:

ԼՌԵԼԵԱՅՆ ԱՂՕԹՔ

ԱԽԿ ԴԵՐԵՆՅ

Պոսթըն

Հոսող գետի պէս հորձանք առ հորձանք,
Անմեղ մանուկներ, տարեցներ անթիւ,
Խորախոր վերքեր հոգու մէջ պահած
Փրկութեան յոյս ու լոյս էին փնտռում:

Որքա՛ն յուսահատ, որքա՛ն դառնագին
Հետքեր կար նրանց թախծոտ դէմքերին,
Քարաւան մի ձիգ, անապատ սովեալ,
Մահը դրոշմուեց նրանց ճակատին:

Ու թափառումի անվերջ ճամբաներ,
Հոգու յառաջով, ցաւով միատառ,
Նրանց շուրթերում միայն աղօթքներ,
Նրանց աչքերում աշխարհն էր խաւար:

Ինչպէ՛ս վանէին սարսափը մահի,
Երբ դահճաւուծն էր ուժն արդար կոչուած,
Էլ ի՛նչ փրկութիւն ու ի՛նչ երազներ,
Երբ խիղճը մարդու վաղուց էր թաղուած:

Կորուսեալ յոյսեր լացի մէջ ամուլ,
Կեանքը խեղդամահ անող բռնութիւն,
Հոսում էր արեան գետը հորձանուտ,
Ողջ ազգն էր նաւում դժողքի ծովում:

Այսօր, ես կրկին աղօթում եմ լուռ,
Փոքրիկ անկիւնում իմ հաւատքի տան,
Աղօթքիս լոյսը կ'ուզեմ որ հասնի,
Աշխարհում ապրող համայն մարդկութեան:

Յանուն ճշմարտի վերայայտնութեան,
Յանուն իմ ազգի խաղաղ գոյութեան,
Ես պիտի քայլեմ պապերիս հետքով
Ու ապրեմ նրանց շնչով յարութեան:

Թո՛ղ որ չանարգուի ու չվհատուի
Տառապեալ հոգին որեւէ մէկի,
Եւ արդարութեան ձայնը յուսադիր
Գտնի իր լուսէ ճամբան յաւերժի:

Տէ՛ր իմ փարատի՛ր վիշտը իմ ազգի,
Նա քո մեծութեան լոյսն է փայլալեւ,
Ազգ, որ գթութեան լոյսով շաղախուած
Միայն բարութեան հունտեր է ցանել:

ՎԻՉԵՆԻՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

Եթե, լաւապէս հետեւինք Վիգէն Դարբինեանի բռնած ուղիին եւ այդ հասկացողութեամբ բացատրել անոր վերջին խտասալիկը՝ «Վերադարձ»ը, հաւանաբար երկնտանքի մէջ իյնանք եւ առանց տատանսելու հաստատենք թէ, Վիգէնը մեր գիտցած, մեր տեսած, դիտած ու ընթոշխնած միեւնոյն հարազատ Վիգէնն է, որ վերադարձած է երգերու փունջով մը:

Ան հաստատ մնացած է իր բնագաւառէն ներս: Ո՛չ մէկ շեղում, ո՛չ մէկ սայթաքում:

Հակառակ ներկայ օտար թէ հայ երգի եւ ընդհանրապէս մշակոյթի մակարդակի անկման, Վիգէն մնացած է միեւնոյն Վիգէնը, հեռու անմակարդակ, անհիմն եւ անհեթեթ ռապիդական աշխարհէն, որոնք թէւ նիւթաբեր են, սակայն ոչ մէկ կապ ունին արուեստին հետ:

Համաշխարհայնացման հետ, երգն ու երաժշտութիւնն ալ, ալիքին ի վար կը կորսուին: Կը մոռցուին երբեմնի բարձր մակարդակի երգիչներ, որոնք արդէն իսկ շտապօրէն թաւալող տարիներու ընդմէջէն, անդենական կը մեկնին:

Նոյնիսկ «քրունըր» երգիչի հասկացողութիւնը կորսնցուցած է իմաստը: Քիչ են բացառութիւնները, սկսելով երիցագոյնէն Շարլ Ազնաւուրէն, որ հակառակ իր յառաջացած տարիքին կը փորձէ շարունակել ժաբ Պրէլի, էտիթ Փիաֆի, ժորժ Պրասենսի, Պարպարայի, Իվ Մոնթանի, եւ իտալացի վաղամեռիկ երգիչ Ֆապրիցիօ Տը Անտրէի որդեգրած ուղին:

Վիգէն Դարբինեանի պարագան քիչ մըն ալ աւելի իւրայատուկ է, եւ կը յիշեցնէ բանաստեղծ երգիչ Լէօ Ֆեռնէ կամ դեռ վերջերս մահացած Լէնըրտ Քոհէնը, որոնք խոր փիլիսոփայական ապրումներով, զգացումներով եւ վրդովումներով կը ներկայացնեն անմոռանալի պահեր ու ակընթարթներ:

Մէկ խօսքով կամ այսպէս ժողովրդային ասացուածքով «տաքցուր եւ փակցուր»ի տիպար մը՝ թեթեսուիկութիւն մը չէ Վիգէն Դարբինեան տիպարն ու իր հրամցուցած գործը: Հաւանաբար, ան որքա՞ն գրած, սրբած, ապա վերջստին գրած ու կրկին սրբած ու սրբագրած է:

Բնականաբար, այսպիսի բժախնդրութիւն ժամանակ կը խլէ, ժամեր, օրեր, ամիսներ...գէթ տարիներ:

Եւ ի վերջոյ կարգին կանոնին, մէկ առ մէկ ուսումնասիրուած եւ մեծ գուրգուրանքով ծննդոց մը՝ «Վերադարձ»ին ծննդոցը:

Երկու խտասալիկներ, որոնք ընդամենը կ'ընդգրկեն 21 երգեր: Լաւապէս ուսումնասիրուած եւ խնամուած երաժշտութիւն մը, որուն մէջ իր անսահման ներդրումը ունի դաշնակահար Փաթրիս Փէյրիէրասը:

Այս բոլորին կողքին փունջ մը բանաստեղծական ոճով երգեր եւ լուսանկարներ, որոնք ամենայն մասնագիտութեամբ տեղադրուած ու էջադրուած են:

Ամբողջական է «Վերադարձ» մը: Լոյսերու քաղաքին մէջ բնակութիւն հաստատած եւ հոնտեղէն ալ լուսաւորող Սփիւռքահայ երգիչը վերադարձած է:

Խտասալիկի ետեւի կողքին վրայ, Վիգէն Դարբինեան կը գրէ.-

«Վերադարձած նոյն քաֆէն,
Դուրսը սեղանին նստած, գրիչը ձեռքիս...
Կը սպասեմ, կը գրեմ, եկո՛ւր»:

Այսպէս, վերադարձած է Վիգէնը, պէտք է զինք հրաւիրել ամենուրեք, որպէսզի ներկայացնէ իր իմաստուն երգերը (chansons à texte).- «Անկեղծ Ընկերներ», «Աստունցի Խաչիկ», «Նամակ», եւայլն:

Վիգէնին «Վերադարձ»ն է:

Նոյնքան տպաւորիչ, խորիմաստ եւ համով երգերով վերադարձած է Վիգէն Դարբինեանը:

«Հայրենիք»

«Երբ Հայերեն Կ'երգեմ Ուրիշ Գոյներու, Ելեւէջներու Կամ Ձեւերու Պէտք Չունիմ»

Կը Յայտնէ Վիգէն Դարբինեան

Ստորեւ, լոյս կ'ընծայենք հարցազրոյց մը, կատարուած «Հայրենիք»ի խմբագրութեան կողմէ, Փարիզաբնակ երգիչ՝ Վիգէն Դարբինեանի հետ:

Հարցազրոյցը կատարուած է Ե-նամակի դրութեամբ, եւ ընթերցողին համար նկատելի է թէ Դարբինեան որքան ժամանակ տրամադրած է եւ ամենայն բժախնդրութեամբ պատասխանած:

Հ.- «Վերադարձ»ը միայն խտասալիկ չէ, այլ բանաստեղծութիւններու եւ գրութիւններու փունջ մը:

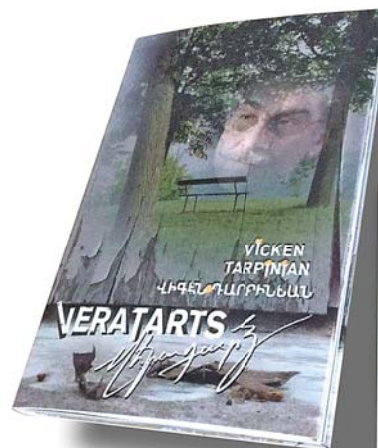
Բժախնդրութեամբ պատրաստուած գրութիւններ, որոնց համար պատրաստուած է փոքր գրքոյկ մը: Վիգէնին լոյս ընծայած այս պատրաստութիւնը իւրայատուկ է: Պարզ խտասալիկ մը չէ, այլ գիրք, երգ, երաժշտութիւն եւ տպաւորիչ ու նկարագարող ալպոմ մը: Այս իւրայատկութեան մասին կարելի՞ է յաւելեալ մանրամասնութիւններ փոխանցել:

Պ.- Անձնական գոհացումս եղած է միշտ ըլլալ իսկական: Իսկականս լման կը ներկայանայ ամէն ըրածներուս, գրածներուս, երգիս, խօսքիս եւ սիրոյս մէջ: Աշխատանքս, գործս, միշտ ուզած եմ ըլլալ կատարեալ, մանրակրկիտ ուշադրութիւն կը դարձնեմ եւ կ'ապրիմ հանգիստ, երբ լաւագոյնս տուած եմ:

Չեմ ուզեր, որ որեւէ բան պակաս մնայ, երբ կարողութիւնը ունիմ: Նախ ինծի համար, ապա հիւանդացածիս: Գոյնը, պատկերը, խօսքը, բառը, արտայայտութիւնը, դրսեւորումը միասին կ'ըլլան ծաղկեփունջ մը, որուն ժապաւեճը կ'ամբողջացնէ զայն...:

Այս եմ ես:

Հ.- Թերթատելով «Վերադարձ»ին էջերը, նկատելի է ներկայ է անցեալը, իր ամենայն կատարելութեամբ եւ գեղեցկութեամբ: Չկան համակարգչային եւ համացանցային կառոյցներ: Վիգէնը չէ նստած համակարգիչին առջեւ եւ ստեղծաշարով չի գրեր, այլ բնութեան գիրկին մէջ, նստած, թուրք ու մատիտ բռնած ան կը գործէ: Մէկ խօսքով բացակայ է այժմեականը եւ արդիականը: Ինչպէ՞ս բացատրել այս իրավիճակը:

Vicken Tarpinian
New Album
VERATARTS

Վիգէն Դարբինեան-ի
Նոր խտասալիկը
Վերադարձ

Book + Double CD

Պ.- Ապրած եմ միշտ, արժեք տալով ամեն բանի: Երեկ-
լանը հին չէ՝ ինձի համար, երբ այսօր կը վայելեն նորը:
Վաղուանը նոր չէ՝, երբ բանի արժեք չեմ տուած առջի օր:

Ո՛չ մէկ բան չի փոխարիներ ուրիշը եւ ամեն բան իր տեղը
ունի, իր արժեքը, իր իմաստը:

Նորութեան գոհը չեմ ուզեր ըլլալ, պարզապէս նորին խաբ-
ւելով:

Օրը նոր է նոյն արեւով: Եղանակը նոր է իր անձրեւով,
զեփիւռով, նոյն երկինքէն: Նոր պտուղով նոյն ծառէն:
Այսպէս է իմ ապրումս հինին եւ նորին հետ շաղուած:

Թուղթը, մատիտը, գրիչը, շունչը կը մնան մտերիմ եւ
միասին կը յղանամք սահուն տողեր, եղանակներ: Երբ կը
գրեմ, միտքս եւ զգացումս կ'անցնին ձեռքիս մէջէն եւ
գեղագրութեամբ կը սահին թուղթին վրայ, մինչ հայ գիրը
կը հնչեցնէ եղանակը, զիս տանելով ուրիշ տեղ, զմայլելով
բնութեան համերաշխութեան:

Արդի եմ երգերս, չտարուած արդիական կեղծիքներէն եւ
վստահ ականջը կը զանազանէ այդ, առանց ջանքի:

Հ.- Նաեւ Իւրայատուկ է «Վերադարձ»ին մէջ օգտագոր-
ծուած երաժշտութիւնը: Լաւապէս խնամուած կշռոյթներ
եւ երանգներ, որոնք կը պատկանին տարբեր ճիւղի եւ
բնագաւառի, սկսելով պարզ տառերէն (chanson a texte)
մինչեւ արժանքիւնեան թանկօ: Այս գծով կարելի՞ է յաւել-
եալ տեղեկութիւններ փոխանցել:

Պ.- Այս մասը շատ կարեւոր է յատկապէս պարզեցնելով
քանի մը մասերով՝

- Գրութիւնս

Միշտ գրած եմ եւ կը գրեմ մնալով պարզ, զգացումով՝
առօրեայ կեանքս, ապրումներս, ազդուած դէպքերէն,
անցուդարձերէն, առանց վերլուծումներու եւ կամ փիլի-
սոփայութիւններու:

Ես մտաւորական չեմ խաղար, ոչ ալ կ'ուզեմ հեռանալ
կեանքի բեմէն: Վիճակը կը նկարէ արկածը, կ'ոգեւորէ
գրելու, որուն հետ կու գայ եղանակը, կամ եղանակը կը
գրէ երգը:

- Երաժշտութիւնը

Անհմարին է չընդունիլ, թէ այլեւայլ ազդեցութիւններ չենք
ունեցած եւ հարստացած է մեր մշակոյթը: Սակայն ինք-
նութիւնը պահելն է ուժը եւ պէտքը: Որդեգրել, մնալով
իւրայատուկ, հարստացնելով ներքինը եւ աշխատանքը:
Երգը ունկնդրելի եւ հաճելի է իր պարզութեան մէջ,
հարստացնելով զուգակշիռ ընկերակցութիւնը միշտ եղած
է ընտրութիւնս, ամբողջացնելու երգը: Յարդարելու, ոչ թէ
կեղծելու կամ ծածկելու պակաս մը:

Երգս կարելի է մեկնաբանել առանց նուագի ընկերակ-
ցութեան, իմաստը, գրութիւնը հաղորդել երգելով:

- Ազդեցութիւններ

Ինչպէս ըսի երաժշտութեան մասին: Բնական է ազդե-
ցութիւններ ունենալ բոլոր մշակոյթներէն: Եւրոպա, Հիւսի-
սային Ամերիկա, Հարաւային Ամերիկա, Ասիա, Միջին
Արեւելք, Ափրիկէ, Ռուսիա... համաշխարհային մեր ներկա-
յութիւնը մեզի տուած է առաւելութիւն մը, հարստացնելով
մեր պաշարը:

Սակայն կը յամառիմ մնալ հարազատ իմ լեզուիս եւ մշա-
կոյթիս: Արեւմտահայերէնը իմ լեզուս է, որքան արեւե-
լահայերէնը օտար չէ ինձի: Սակայն շատեր կը կարծեն թէ
մէկը միւսէն աւելի երաժշտական է: Կը սխալին: Երբ
կ'երգեմ Յովհաննէս Շիրազէն նոյն գոհունակութիւնը կը
զգամ ինչպէս Վահան Թեքէեանին «Եկեղեցին Հայկա-
կան»ը, զոր երգի վերածեցի եւ կ'ապրիմ լեզուին անու-
շութեան հետ:

Կ'ուզեմ նաեւ հպարտութեամբ պատմել «Վերադարձ»ի
երգերուն արձանագրութեան ժամանակ, երբ երաժիշտ-

ներուն հարիւր տոկոսը ոչ հայեր էին, բոլորը կը գնայէին հայերէնի արտայայտիչ եւ խօսուն ըլլալուն, երաժշտական առողանութեան:

Ուրեմն թանկօն ալ, ռօքը, ճազը, աշուղականն ու այլ գոյները կարելի է հայերէնով: Մեր անուշ լեզուն, մայրենի լեզուն արեւելքէն արեւմուտք: Երբ ուրիշ լեզուներով կ'երգեն չեն կեղծեր: Իսկ երբ հայերէն կ'երգեն ուրիշ գոյներու, ելեւեջներու կամ ձեւերու պէտք չունին:

Յ.- Ընդհանրապէս երգ-երաժշտութեան ներկայ մակարդակի ահաւոր անկումին դիմաց, ինչպէ՞ս կրցած է դիմանալ եւ դիմադրել Վիգէնը: Նաեւ ինչպէ՞ս կարելի է պայքար մղել եւ յատկապէս երիտասարդ ունկնդիրներ ներգրաւել:

Պ.- Խօսինք հայ երգին եւ երաժշտութեան մասին: Այլապէս եթէ մտնենք համաշխարհային երաժշտութեան դաշտը կը տեսնենք օրեր եւ կամ մէկ բառով՝ Ադէտ: Համաշխարհայինն ալ մտահոգութիւն է անշուշտ ինձի համար, սակայն երբ հարուստը կը կորսնցնէ իր ունեցածին մէկ մասը, տակաւին ունի պահեստ, տեղ, երկիր եւ հարստութիւններ՝ հիմնուած դարերու հմութենէն, անդորդուելի տեւողութեամբ:

Հայուն պարագան շատ դիւրաբեկ է: Ունինք մեծ անցեալ եւ կատարուած աշխատանքներ՝ դասական, եկեղեցական, աշուղական, ժողովրդային:

Այսօր դժուար է որոշել, թէ ո՞ր ենք:

Քսաներորդ դարուն մեր եղեմը կոտրեց մեր թափը, սակայն ըլլալ Սովետական Հայաստան, թէ Սփիւռք վերածնունդ ունեցանք: Նեղ միջոցներով հայ արուեստը շարունակեց ապրիլ:

Ժողովրդական երգերու աշխարհը շատ լաւ կը յիշեն, երբ մանուկ էի, եօթը տարեկան, սորված էի մանաւանդ Յ.Պատալեանէն երկու երգ՝ «Օտար ամայի ճամբքի... կարաւան» եւ «Միայն թէ մայրս վիշտս չիմանայ»: Մեծ մօրս հետ երբ այցելութեան կ'երթայինք, իր շուրջը կէս թրքախօսներ էին, նոյնիսկ երգը, աղօթքը եւ ասացածքները օտարալեզու: Սակայն կ'ուզէին, որ երգէի այդ երկու երգերը: Յուզումէն աւելի ուրախ էին, որ պատանի հայ մը հայերէն կ'երգէ:

Ունէինք անշուշտ դպրոցի, հայ դպրոցին եւ հայկական եկեղեցիին կրթութիւնը... Տունը երբ հայրս կ'երգէր «Բարձր Սարեր»ը Անուշ օփերայէն, տուած էր արդէն մեր բոլորին, քոյր-եղբայր, հայ մեղեդիին ցոլացումը:

Հասաւ եղեմի յիսնամեակը, երբ պատերուն փակցուցին «թրքերէն խօսողին, հայերէն պատասխանէ»: Զարթօնք մըն էր Միջին Արեւելքի հայ աշխարհին: Հայաստանի, Թաթուլ Ալթունեանի երգի-պարի խումբէն զատ կային Լեւոն Գաթրճեան եւ Ատիս Հարմանտեան, որոնք հայ ժողովրդային եւ աշուղական երգը բերին հայ տուններէն ներս:

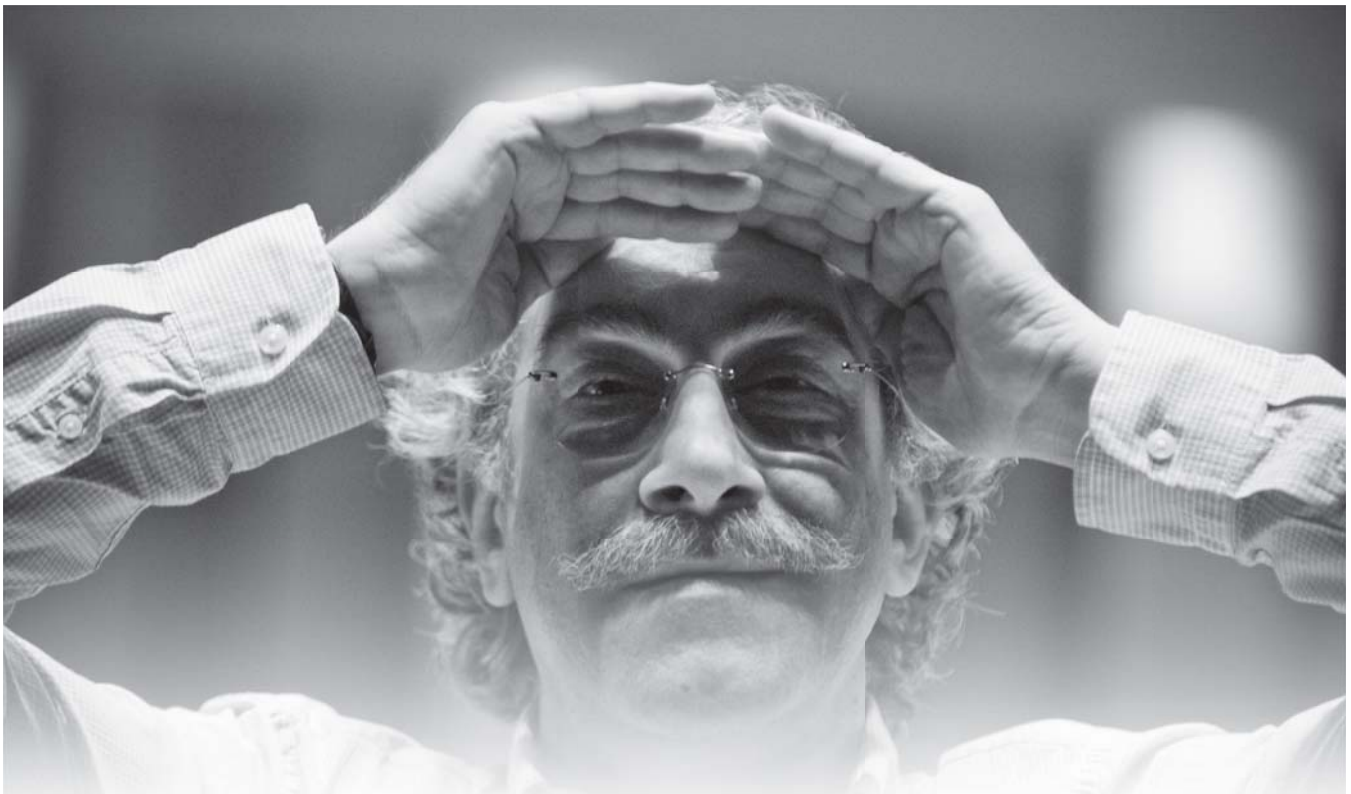
Նոյն շրջանին մենք երիտասարդ, պատանիներ, ստանալու սկսած էինք արեւմուտքէն եկող երաժշտական հոսանքն ու փոթորիկը: Շատ տարուած էինք այդ ալիքէն: Ես անձամբ կը գնահատէի հայ երգին մուտքը տուները, սակայն չէի համոզուած ձեւին եւ գոյնին: Երբ ականջիս ու աշխարհիս մէջ ունիմ Կոմիտաս, Հայկական Պատարագ, զաւառային անմահ պաշար, նոյն ժամանակ Մոցարթ, Տէպիսի, Սայմըն Էնտ Կարֆանքըլ եւ այլ նորութիւններ: Շրջան մը օտար երգերով կը գոհանայի, սակայն երկար չտեսց, երբ բնական պահանջք մըն էր, մանաւանդ երբ աշխատած եմ Վարուժան Խտըշեանի Թատրոն 67-ին հետ, որ դպրոց մըն էր ինքնին, հայ թատրոն, լեզու եւ հայերէնով արտայայտուելու, մեր գեղեցիկ լեզուն վայելելու:

Այս բոլոր, երկար պատմածներս, դիմանալու եւ դիմադրելու իմ ուժս են:

Պայքարս կ'ըլլայ, ինչպէս ըրի քառասուն տարիէն աւելի եւ կը շարունակեմ այսօր չլուսահատիլ: Այսօրուան նոր սերունդը, ինձմէ երիտասարդը, կրնայ շուարիլ շրջան մը, սակայն վստահ եմ կը վերադառնայ իր ճիւղին, նոյն ծառին... եթէ չկորսնցնենք ծառը:

Մէկ իրականութիւն կայ, զոր կ'ուզեմ յայտարարել այսօրուան հայ երգին, ժողովրդական երգին մասին:

Յիշեցնեմ: Լեւոն Գաթրճեան եւ Ատիս Հարմանտեանէն ի վեր ո՛չ միայն նորութիւն չկայ համբաւ ունեցող «ճանչցուած» երգերուն մէջ, այլ՝ աղէտ կը տիրէ: Ռապիզը եղած է հասարակ արեւելեան այլեւայլ ազդեցութիւններու եւ ելեւեջներու զուարճալի, յուզող հայերէնով երգուած անմշակ ժամանց:

Բարեբախտաբար կան բացառություններ, Ռուբեն Զախվերտեան, Արմեն Մովսիսեան եւ հաւանաբար անյայտ ուրիշներ, որոնք Ձեռնիքներ չեն հրաւիրուած, ոչ իսկ ճանջուած Զայաստան, թէ Սփիւռք:

Նայած են հրապուրուած...

Ուրիշներուն յայտարարելու միջոցներուն՝ համակարգիչ, հեռատեսիլ, ձայնասփիւռ, սրահներ հազարաւոր հանդիսատեսներով, հրաւիրուած վայելելու արուեստի աշխատանք եւ իրագործումներ:

Բոլորը կազմակերպուած մասնագէտներու կողմէ, որոնք սերտած են երկրին, աշխարհին եւ շուկային պէտքն ու ծարաւը...

Նոյնիսկ ստեղծած են պահանջներ եւ փափաքներ, ինչպէս նաեւ «արհեստագործ» արհեստաւորներ արտադրելու «արուեստ»ի ապրանքներ:

Ես հոն չեմ:

Ոչ ալ կ'ուզեմ ըլլալ:

Թէեւ շատ հեռու են նոյնիսկ գործնական նուազագոյնէն: Չունին ծախող:

Չունին յարաբերութիւն հաստատող գործիչ:

Ունին ինքս եւ արուեստս:

Ձեր օգնութեամբ ներկայացնելու մեր ժողովուրդին... բոլորին:

Երիտասարդներուն մանաւանդ, որոնք անդադար կը ստանան ուրիշ մշակոյթներ: Մեր երգը չկայ ցանկին վրայ:

Հ.- «Անկեղծ ընկերներ», «Գնա՛», «Մինակ», «Սասունցի Խաչիկ», «Երազ մըն ես», եւ այլ երգեր ընկերներու եւ

ընկերութեան մասին: Ի՞նչ կը փնտռէ Վիգենը ընկերութենէն, ընկերներէն, եւ ընդհանրապէս ընկերական միջավայրէն:

Պ.- Միշտ հաւատարմութիւն մը եղած է մէջս: Ոչ միայն մտերմութեան, այլ ընդհանուր, արժէք ունեցած են բոլոր անոնք, որոնք ճանչցած են եւ տեղ մը ունեցած են կեանքիս մէջ: Աներեւակայելի է ինծի համար մարդկային յարաբերութիւն չունենալը: Ընկերային, սիրային, սեռային յարաբերութիւնները կ'ընտրենք եւ կը մնանք միշտ մօտիկ եւ հաւատարիմ, նոյնիսկ եթէ հեռանանք անոնցմէ:

Երբ եղբայր, քոյր եւ զաւակ կը դառնանք ընկերներ, ես կը հարստանամ:

Բաժնուիլն ու հեռանալն է իմ տառապանքս: Մանկութենէս այսօր շատ ու շատ փոխադրուած եմ, Միջին Արեւելքի սովորութիւնը դարձած է յիսունական թուականներէն մինչեւ այսօր: Սակայն վերջին քառասուն տարիները, Լիբանանի պատերազմէն ասդին, կ'ապրիմ Փարիզ: Կարօտով միշտ:

Կը փնտռեմ անկեղծ ընկերներս:

Նոր ընկերներ կան, յարաբերութիւններ ստեղծուած են, սակայն նոյն միջավայրը չէ: Միմակութիւնը արեւմտեան «որակ» մըն է, որ ինծի համար տառապանք է: Մանկութեան, պատանեկութեան, դպրոցական, համալսարանի, թատրոնի... Վերջապէս, մինչեւ ուշ տարիք, երբ կեանքիս կարեւոր մասերը, մինչեւ քսանչորս տարեկան ապրած եմ ուրիշ աշխարհի մէջ:

Այն աշխարհը ուր երազը կեանք էր, նոյնիսկ երազելը առանձին չէր: Համեմը կու տային այլեւայլ շրջաններէն միացածներ կազմելով համերաշխ գաղութներ եւ միութիւններ:

Մինակ չէի զգար:

Արգիլուած պտուղը մղում էր սիրահարուելու:

Արժեւորելու նայուածքը, համբոյրը, զրկանքն ու իղծը:
Նիւթականը անարժէք էր հոգեկան եւ գործունեայ որա-
կունին հետ բաղդատած:

Յանցաւոր չեմ, եթէ խորհրդաւոր եմ, բայց մեւամաղծոտ
չեմ... կը սիրեմ կեանքը:

Կ'ապրիմ ու կը գրեմ օրագիրս՝
Յիշատակներ, դէպքեր, ընկերներ,
Ընտանիքի անդամներ կ'այցելեն,
Գրիչս մղելով գրելու օրագրի նման...

Դո՛ւն ալ ունիս յուշեր...
Պատկերներ շրջանակուած:
Ջահել հասակի սիրոյ արարներ:
Երագներով լեցուն գրուած նամակներ:
Գեղեցիկ, երջանիկ դիպումներ:
Առանձնութիւն ու անսլաք մինակ ժամեր:
Հնչերանգներ, սիրային մղումներ:
Բաժանումներ, հանդիպումներ, անջատումներ...

Ծնողքի կարօտ:
Օտարութեան մեւամաղծոտ անորոշ դարձուածքներ:

Անընդունելի իրականութիւններ...

Աւա՛ղ «յառաջդիմած» աշխարհին:

Անարդար եւ շարունակական աղէտներ մեր ժողովուրդին...
Հայուն, իր դրացի նոյն թշնամին, հալածուած դարերէ ի վեր:
Այսօր այդ նոյն թուրքը կը շարունակէ ջարդի յայտագիրը,
Ամբողջացնելու ի՛ր ծրագիրը... կը մեղանչեմ:

Դո՛ւն ալ, գիտեմ, կը տառապիս:

Դուն ալ ունիս այս օրագրիս նմանող տրցակուած էջեր,
Նամակներ մտքիդ մէջ, քու հետդ, մէջդ, սրտիդ եւ մտքիդ
ցոլացումները:

Ես կ'երգեմ զանոնք,

Քեզի կ'ուղարկեմ քանի մը էջ...

Վերադառնալու, քեզ գտնելու ջանքով...

**Հ.- Կը նշես թէ 35 տարի ետք պատրաստած ես 10-րդ
խտասալիկդ: Այս տարիներուն ընդմէջէն, ի՞նչ փոփո-
խութիւններ կատարուած են ընդհանրապէս երգ-երա-
ժտութեան բնագաւառէն ներս:**

Պ.- Ինչպէս յիշեցուցի արդէն:

Ֆրանսա եկայ դէպի ուրիշ տեղ երթալու ճամբուն վրայ,
սակայն մնացի: Բաժնուեցայ ծննդավայրէս, երբ «Կա-
րօտ»ը եղաւ առաջին երգը, զոր յարդարեցիմք Յարութ
Պէճճեանին հետ, իւրայատուկ արդիական գոյնով, մնալով
հաւատարիմ եւ հարազատ: Այդ սկզբունքը պահած եմ
մինչեւ այսօր: «Յարդար» խտասալիկէն ետք շարունա-
կեցի նոյն հաճոյքով եւ նպատակով՝ հրամցնել միշտ լա-
ւագոյնս, մնալով ունկնդրելի բոլորին, բոլոր տարիքներուն,
նոյնիսկ ոչ հայերուն... ինչպէս Շարլ Ազնաւուր նշած եւ
յայտարարած էր իմ մասիս ֆրանսական հեռատեսիլէն:

Անցեալի երգերը մշակելու եւ նորոգուած հրամցնելու
աշխատանքիս միացաւ ֆրանսացի Փաթրիս Փէյրիէրասը՝
երաժիշտ, դաշնակահար եւ արձանագործեան մասնագէտ:
Մինչեւ այսօր կը շարունակենք նոյն համերաշխութեամբ

եւ ստեղծագործութեամբ: «Երագ»էն սկսեալ մինչեւ «Վերա-
դարձ»ը այսօր: Ինծի համար, ինչպէս ըսի, ներդաշնա-
կութիւնը, երաժշտական դասաւորումն ու ընկերակցու-
թիւնը միշտ կարեւոր բնագոյ մը եղած է ամբողջացնելու
երգը եւ մեկնաբանութիւնը երգին իմաստին: Ինքնաբոլիս,
մնացած եմ հայ մեղեդիին սիրահար եւ հաւատարիմ:

Լեզուն, հայերէն լեզուն կ'երգեմ պահելով իր արժէքն ու
պարզութիւնը:

Շատ մը նոր երգեր, որ գրած եմ եւ յօրինած, ունկնդ-
րողները նմանցուցած են, կամ կարծած, թէ անցեալի
երգերէն են: Պարոյր Սեւակէն ազդուած եւ ոգեւորուած
«Բարեւ» երգը, «Բարեւ» խտասալիկին մէջ, ուր բոլորը
նոր երգեր են, ինչպէս «Եկեղեցին Հայկական»ը, շատեր կը
հաւատան, թէ անոնք անցեալի երգեր ըլլան: Սակայն նոր
յօրինուած եւ նոր գրուած երգերս հոն սկսան: Այդ շփոթը
կը նշանակէ, թէ մեղեդիները, որոնք կը հիւսուին գրած
երգերուս, կը մնան ինքնատիպ, ազդուած իմ պաշարէս,
հայ երաժշտութենէն:

Անշուշտ ներկայացնելու կամ մեկնաբանելու գոյնն ու
ծելը կը մնայ հարազատ Վիգէնին, իր նորոգուած փոփո-
խութիւններով, նոր երգերով:

**Հ.- Սփիւռքահայու մը լուռ ցաւերն է որ կը ներկայացնես:
Արդեօք սփիւռքահայ զանազան գաղութներ սկսա՞ծ են
հետաքրքրութիւն տալ այս լուրջ գրութիւններուդ եւ
երգերուդ:**

Պ.- Սփիւռքահայը եւ հայաստանահայը ունին իրենց
տարբեր մօտեցումները նոյն ցաւին: Հայաստանահայը
եթէ կը հաւատայ իր երկրին եւ տանելիք աշխատանքին
կը մնայ հոն: Սփիւռքահայը կորսուած է գոյատեւման եւ
պայքարին մէջ:

Երկուքը ինծի համար լրացուցիչներ են մնալով գործ-
նական եւ արտադրիչ: Մեր տարբերութիւնները շատ
բնական են, ընդունելի եւ հարստութիւն են: Ես կը վայելեմ
հայերէնի երկու տարբերակները չմոռցած գրաբարը:

Ինչո՞ւ շատեր, եթէ ոչ մեծամասնութիւնը կը կարծեն թէ
արեւելահայերէնը աւելի երաժշտական է: Արեւմտահա-
յերէնն ալ նոյն որակը ունի: Թող մտիկ ընեն նոր երգերս եւ
առաջուան գրածներս, եւ կը նկատեն թէ տարբերութիւն
չկայ, երբ կը մնանք յստակ, յարգելով առոգանութիւնն ու
պարզութիւնը, առանց չափազանցելու եւ խառնելու ուրիշ
ազդեցութիւններ:

Այս բոլորը կ'ըսեմ ես ինծի:

Արդեօք միութիւնները ու մեր մշակոյթին համար աշխա-
տողները կամ մտահոգողները որքան կարեւորութիւն
կու տան այլեւայլ մարգերու մէջ արտադրող արուես-
տագէտներուն: Բացի քանի մը բարերար ունեցողներէ,
որոնք կը հետաքրքրեն որոշ միութիւններու պատաս-
խանատուները, որոնք նոյնիսկ չեն գիտեր թէ ով է ան, ինչ
կը հրամցնէ... զայն կը սեպեն մշակոյթ:

Այսպիսով, ժողովուրդը կը ստանայ ինչ որ հրամցուած է, ու կը դառնայ սովորութիւն եւ «արուեստ»:

Իսկ չներկայացուածը կը մնայ շուքի մէջ: Արուեստս չեմ կրնար թէ՛ ստեղծել եւ թէ վաճառել, մինակս, անծամբ:

Յ.- Վերջին երգը «Աւա՛ղ, Աղէտ, Աւա՛ր» ազդեցիկ եւ աղէտալի է: Ինչո՞ւ նմանօրինակ յուսախաբութիւն, յռետեսութիւն: Ի վերջոյ խտասալիկին անունը «Վերադարձ» է: Իսկ նախավերջին գործն ալ.- «Վերադարձ նոյն ծառի ճիւղին»: Ինչո՞ւ այսպիսի ավարտ:

Պ.- Այդ օրը... Երբ լուրը ունեցանք Աղէտին:
Քեսապը, Կիլիկիայէն միակ մնացած մեր ժառանգը, նոյն թշնամին ուզեց քանդել:

Մանկութենէ մինչեւ այսօր անդադար կ'ապրին նոյն ցաւը, ըլլալ թափառական, մնալով միշտ ծառայող ուրիշին հողին: Հետետեսութիւն կը պակսի մեր ժողովուրդին: Ինչ-պէ՞ս կարելի է գոյատեւել, մնալ հայ, բառին բուն իմաստով:

Այսօր կը շարունակուի Միջին Արեւելքի մեր ջարդն ու տեղահանումը:

Ո՞վ պիտի պաշտպանէ մեզ, եթէ ոչ մենք ինքներս միայն: Աղէտները պիտի չպակսին:

Պատրա՞ստ ենք:

Մեր ունեցած փոքր անկախ մասը, Հայաստանն ու Արցախը իսկ վտանգի տակ են:

Աւա՛ղ, Աղէտ, Աւար:

Երբ կը զմայլին բնութեան եւ կը դիտեն ծառ ընկերս...

Կը նախանձին իր վեհանձնութեան: Կ'ուզեն ես ալ ըլլալ թռչուն:

Թռչին երկրէ-երկիր, լուր տան թէ մեր ծառը ո՞ւր է, մեր բոյնը ուր կրնանք շինել, ապրիլ, մեր հացը օժտուած պայքարով եւ հպարտութեամբ վայելել:

Խօսին իմ լեզուս, երգեն իմ երգս թառելով պատուհանէ-պատուհան, օրօրելով կամ զարթնեցնելով ամեն մէկ հայ:

«Աւա՛ղ, Աղէտ, Աւար»ը զարթնումի պոռթկում մըն է:

Վերադարձը իրականութիւն մըն է:

Ո՛չ յուսախաբութիւն,

Ո՛չ յռետեսութիւն...

Օրագիրս է, որ կ'ապրին եւ կ'ուզեն բաժնեկցիլ...

Դո՛ւն ալ ունիս պատմելիք:

Տեսնուինք,

Շարունակենք խօսիլ միասին:

Պատմեն ես քեզի,

Նոյնպէս դուն ինձի:

Վիզէն

16 Փետրուար 2017

Փարիզ

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԹԵՄԱՆ ՍՈՒՐԻԱՑԻ ՄԵԾԱՏԱՂԱՆԴ ԳՐՈՂ ՄԱՍՏՈՒՅ ԱՏՈՒԱՆԻ «ԱԼ-ՂՈՒԼ» ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԱՌ ՊԱԹՐՃԵԱՆ

Հալեպ

Հայոց Ցեղասպանութիւնը երաժշտութեան ընդմէջէն արժարծուած է նաեւ թատերգութիւններու մէջ: Թէեւ քիչ են անոնք քանակով՝ հասնելու միջազգային հանդիսատեսին, սակայն խրախուսիչ են:

Հայոց Ցեղասպանութիւնը ընդգրկող կարգ մը թատերգութիւններու համար յատուկ ստեղծագործուած ու յորինուած են երգ-երաժշտութիւններ՝ նուագախմբային կամ մեմակատարութեամբ:

Վերոնշեալ երգ-երաժշտութիւնները հետագային նոյնիսկ զատորոշուած են՝ որպէս երգ-երաժշտութիւն, օգտագործուելով այլ ֆիլմերու, թատերգութիւններու եւ վաւերագրականներու ֆիլմերու մէջ:

Այս աշխատասիրութիւնը կու գայ արծարծելու սուրիական տեսանկիւնէն դիտուած արաբերէն «Ալ-ղուլ» («ճիւղ») կամ «ճեմալ փաշա ալ-սաֆֆահ» («Դահիճ ճեմալ փաշա») թատերգութեան, զոր կ'ընդգրկէ Առաջին Համաշխարհային պատերազմի ժամանակաշրջանին Սուրիոյ իրավիճակը Օսմանեան տիրապետութեան տակ ընդհանրապէս:

Ստորեւ տրուած նիւթը կու գայ լուսարձակի տակ առնելու Թուրքիոյ արիւնոտ անցեալը եւ զայն առնչելու անոր ոճրարար ներկային: Հոն ի յայտ կու գան Օսմանեան բռնատիրութիւնը, ոճիրին դէմ պայքարողները, ազատութիւն տենչացողները, իրաւագրկուածները, ոտնակոխւածները, եւ Օսմանեան ծանր լուծին տակ տնքացողները կը տողանցեն՝ պատմութեան հանգրուան մը վերակենդանացնելով:

Արաբները պատմական այդ իրադարձութիւններու մասին օրին, թէկուզ իրենց տեսածն ու հայերու հետ միասին ճաշակածները արաբերէն լեզուով չեն երգած, կամ չեն պահպանած, սակայն հետագայ տարիներուն պատմութիւնը երբեք պիտի չկորսուէր իրենց համար եւ անպայման գէթ ձեւով մը ծնունդ պիտի տային այդ արհաւիրքը ճաշակած հողի ու արեան եղբայրներուն, խիղճի հանգստութեան համար, ինչպէս նաեւ լսելի դարձնելու արդարութեան ծայրը միջազգային ընտանիքին:

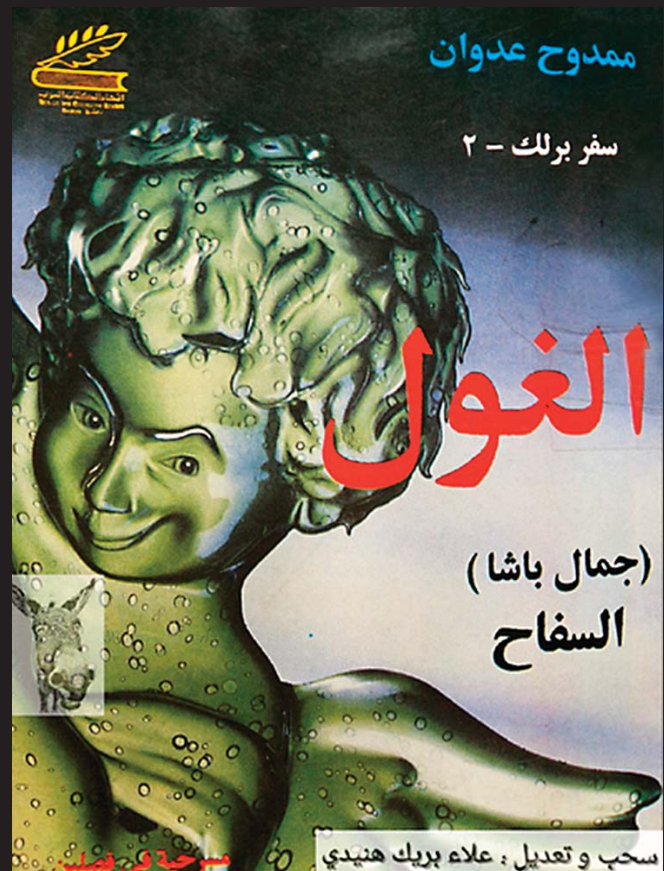
Հետեւաբար, սոյն բնագաւառին մէջ այս մեծ բացթողումը

պիտի ամբողջացնէր վերոյիշեալ գործի ռահվիրայ, սուրիացի արաբ գրող՝ բանաստեղծ, թղթակից, թարգմանիչ, թատերագիր, բեմագիր (սենարիստ), վիպագիր Մամուհ Ատուան (1941 - 2004):

Ատուան ծնած է Ղէյրուն գիւղը (Մըսիաֆ քաղաք՝ Համայի նահանգը՝ Սուրիա), աշխատակցած է գրական մամուլին: Հրատարակած է մօտ 80 գիրքեր ու գրած տասնեակ հեռուստացոյցի ֆիլմաշարեր եւ հարիւրաւոր յօդուածներ:

Ատուան, որպէս սուրիացի, հարստացուց արաբական մշակութային շարժումը: Կարգ մը գրողներ Ատուանին տուած էին «Հրէ» կոչումը:

Մ. Ատուան խօսելով հայերու մասին, կը հաստատէ թէ հայկական ջարդերու նիւթը ենթարկուած է խեղաթիւրման, նախորդ դարու սկիզբը:

Բացայայտելով, թե կասկած չկայ, որ անոնք կոտորուեցան միայն հայ ըլլալու պատճառով, սակայն ըստ Ատուանին, հրեայ մասնագետները կը պատճառաբանեն օսմանցիներուն ոճիրը՝ հայերը սպաննելու համար, թէ անոնք հասկնալի պատճառներ ունեին ցեղասպանութիւնը իրագործելու:

Մամտուի Ատուանի կարելոր գործերէն կը համարուին «Սէֆերպերիքի» («գօրահաւաք») թատերգութեան շարքը՝ «Էյլէն ալ-ճուհ» («Սովի օրեր»), «Ալ-դուլ» («Գիւղը») կամ «Գեմալ փաշա ալ-սաֆֆահ» («Դահիճ Գեմալ փաշա») եւ այլն:

Արդարեւ, հոս կը ներկայացնենք Մամտուի Ատուանի գրիչին պատկանող «Սէֆերպերիքի» թատերգութեան շարքէն «Ալ-դուլ» («Գիւղը») կամ «Գեմալ փաշա ալ-սաֆֆահ» («Դահիճ Գեմալ փաշա») ստեղծագործութիւնը:

Ատուան, այստեղ կը վերլուծէ դահիճ Գեմալ փաշայի (1872-1922) անձը: Ահմետ Գեմալ փաշա մաս կը կազմէր «Միութիւն եւ առաջդիմութիւն» կուսակցութեան պարագլուխներէն, երիտթուրքերու ղեկավար «եռեակի» (Թալէաթ, Էնվեր, Գեմալ) անդամ, Զայոց Ցեղասպանութեան գլխաւոր յանցագործներէն: Արաբները «Արիւնարբու Գեմալ փաշա» յորջորջումը տուած էին անոր:

1914-1918 տարիներուն Գեմալ հրամանատարն էր Սուրիոյ մէջ գործող թրքական չորրորդ գունդին, ինչպէս նաեւ օսմանիզմի, փանիսլամիզմի եւ փանթուրքիզմի ջատագով: Գործօն մասնակցութիւն ունեցած է Արեւմտեան Զայաստանի եւ Կիլիկիան Զայաստանի հայերու զանգուածային

տեղահանման ու կոտորածին, ինչպէս նաեւ Զայոց Ցեղասպանութենէն ճողոպրած հայ որբերը թրքացնելու աշխատանքին (Զալիտէ Էտիպի եւ Նիկար հանըմի միջոցաւ):

Դահիճ Գեմալ ճնշած է արաբներու ազգային-ազատագրական շարժումները Սուրիոյ, Լիբանանի եւ Պաղեստինի մէջ:

Գեմալ փաշա 1922 Յուլիս 25-ին գնդակահարուած է Թիֆլիսի մէջ իր երկու թիկնապահներուն հետ միասին, վրիժառու բազուկ Ստեփան Ծաղիկեանի ու անոր գործակից ընկերներ՝ Պետրոս Տէր Պետրոսեանի եւ Արտաշէս Գեորգեանի արդար գնդակով:

Վերոյիշեալ թատերգութեան մէջ Մամտուի Ատուան ընտրած է Ստեփան Ծաղիկեանը, որպէս կերպար: Վերջինիս յեղափոխական եւ վրէժխնդրական կեցուածքը նկատի առած եւ անոր վրէժխնդրական գործած արարքը, վերջ տալով թէ՛ Գեմալ փաշայի կեանքին եւ թէ՛ ձերբազատելու հայ ու արաբ ժողովուրդը՝ Գեմալի արիաւիրքէն ու կոտորածէն: Ըստ Մամտուի Ատուանի, Ստեփանով մարմնաւորուեցան հայու տառապանքն ու վրէժխնդրութիւնը:

«Ալ-դուլ» թատերգութեան մէջ կը ներկայացուին Առաջին Զամաշխարհային պատերազմի ժամանակ մարդկային արիւնալի տեսարաններ: Թատերգութիւնը լեցուն է ողբերգական ներկայութեամբ եւ օրուայ իրավիճակի դէպքերու տեսարաններով: Այդ ներկայացուած է ահաւոր հարազատութեամբ, հոգեբանական խորունկ ներթափանցումով, արտասովոր ուժով եւ գեղարուեստական անկեղծ ներշնչումով:

Թատերգութիւնը խիստ յուզիչ է եւ անոր մաս կը կազմեն նաեւ կարեւոր լեզու տուող երգերը:

Նկատի առնելով Ատուանի գրական բազմազան շնորհքները, ան ամէն թատերգութեան մէջ տեղ տուած է ոտանաւորներու շարքի մը, ուր թատերգութիւններու կառուցւածքը եղած է երաժշտախառն թատերգութիւն:

Մամտուի Ատուանի թատերգութիւնները իւրայատուկ են նաեւ այն իմաստով, որ թատերգութեան դերակատարներուն հետ տեղ կ'առնէ անպայման պատմիչ մը, երբեմն նուագարանով (ընդհանրապէս ուտով): Ան թատերգութեան թեման մերթ ընդ մերթ պատմելով ու երգելով կը ներկայացնէ եւ կամ թատերգութեան անդամները (երգչախմբային) թատերգութեան սկիզբը երգելով մուտք կը գործեն:

Զերտեալբար, Մամտուի Ատուան բարձրորակ բանաստեղծական ոճով մը գրած է նաեւ այս թատերգութեան բոլոր երգերը:

«Ալ-դուլ» թատերգութեան երաժշտութիւնն ու երգերու յօրինումը կը պատկանի Ռաատ Խալաֆի:

Իսկ թատերգութեան ընթացքին երգուած երգերը նուագողներն ու երգողներն են Էյսար ալ-Լահիան եւ Իսամ Բաֆէի:

Թատերգութիւնը կը սկսի, երբ Գեմալ՝ անհանգիստ երազի ազդեցութեան տակ քնացած է, կը ներկայանայ կիներէ ու

տղամարդոցմէ բաղկացած ուրուականներու խմբակ մը, կազմուած դահիճին կողմէ, որ անխնայ կոտորած է մարտիրոսներ: Խմբակի անդամները դահիճը շրջապատելով կը խօսակցին եւ կ'երգեն հետեւեալը.

Սեզմէ պիտի չկրնաս փախչիլ նոյնիսկ քունի մէջ
Քու զոհերդ քեզ պիտի հալածեն ոխով
Ու վրէժխնդրութեամբ, չբաւարարուելով քեզ մեղադրել,
Դուն, դահիճ ճեմալ,
Մարդկանց կեանքը պղծեցիր
Մարդկանց երգը վերածեցիր ողբի
Մարդկանց ճիչը հաջոցի
Նոյնիսկ եթէ բերանակապեցիր քու զոհերուդ բողոքները
Անոնք քեզ պիտի հալածեն նոյնիսկ եթէ դառնան ուրուականներ:

Ստեփան երկխօսութեան մէջ կը մտնէ ճեմալի հետ, յայտնելով անոր նորէն սպաննելու ցանկութիւնը:

Նշենք, որ Ատուան Ստեփանին անունը արաբերէն դժուար հնչելուն համար գրած է «Սթեֆան»:

«Ալ-դուլ» թատերգութեան աւարտին, ուրուականներու խմբակը Ստեփան Ծաղիկեանին դիմելով հետեւեալ տողերը կ'երգէ.

Որքան հեշտ է զայն հիմա սպաննելը,
Որքան հեշտ է որ ան սպաննուի,
Ան իշխանութենէ եւ բռնութենէ զուրկ է,
Ան յանձնուած է ստորին զինուորին,
Ով Ստեփան, սպաննէ զայն արագ,
Սպաննէ զայն, որ վրէժդ լուծես
Սակայն ո՞վ անոր խիղճը պիտի սպաննէ,
Ո՞վ զայն պիտի վիժեցնէ ապագայի արգանդէն:
Այս դաժանէն
Աւելի մեծ վտանգն է,
Որ ան կրկնուի:
Ամէն ժամ, իմաստութիւնը՝
Բանտ մը քանդելն է,
Եւ ոչ թէ բանտապահին ձեռքը կտրել
Մենք կատարեցինք մեր փոքր պարտականութիւնը
Եւ այսուհետեւ պիտի սկսինք
Մեր մեծ պարտականութեան.
Այս բռնակալութիւնը
Պիտի չկրկնուի
Պիտի չկրկնուի:

Մամտուհ Ատուանի անձին ու գործերուն աւելի մօտէն ծանօթանալու միտումով դիմած ենք իրեն (քանի մը համդիպումէ ետք մահացաւ), ապա Ատուանի տիկնոջ՝ Իլիամ Ատուանի եւ իր գործակից՝ «Սէֆերպէրլիք»ի թատերգութիւններու շարքի բեմադրիչ՝ դոկտ. Աճաճ Սէլիմի:

Խորհրդակցութիւններու ընթացքին ի յայտ եկաւ, որ հանճարեղ գրող ու հայասէր Մամտուհ Ատուանի անձնական պրպտումները Թուրքիոյ տարածքին՝ Արեւմտեան Զայաստանի վրայ, հետաքրքրութիւնը Զայոց Ցեղասպանութեան եւ անոր մարդկային ու եղբայրական զգացմունքները պատ-

ճառ պիտի ըլլային հոգեմտաւոր սկզբունքներու վրայ գրէր այսքան իմաստալից եւ այսքան պոռթկումն ու ըմբոստօրէն ազդեցիկ քերթուածներն ու թատերգութիւնները:

Իսկ բեմադրիչ դոկտ. Աճաճ Սէլիմի (նախապէս՝ Սուրիոյ թատրոնի եւ երաժշտութեան ընդհանուր տնօրէն) համար մեր աշխատասիրութիւնը ընդհանրապէս անակնկալ էր: Զետեւաբար՝ երբ լսեց, անմիջապէս ըսաւ, որ «երանի թատերգութիւնը ամբողջութեամբ ձգած ըլլայինք»: Ասկէ իմացանք, թէ թատերգութիւնը նախ պատրաստուած եւ հասած է մինչեւ եօթուկէս ժամի, սակայն այսքան երկար ժամեր ձեռնտու չըլլալուն համար կրճատած է եւ հասցուցած երկուքուկէս ժամի: Այդ կրճատումներուն ամէնէն շատ բաժինը բնականաբար եղած են երգերու հատւածները:

Այստեղ երգ-երաժշտութեան օգտագործումով կը ներկայացուի ցեղասպանութեան գործած աւերը, եւ մեր մարմինին բջիջները ալ աւելի կը զգացուին ու կը լարուին: Այս բոլորը կու գան աւելի մանրամասնօրէն դրսեւորելու Մեծ եղեռնին ապրուած ողիսականը:

Թատերգութիւններու միջոցաւ կը տեսնենք, որ կարկինը լայն բացուած է Զայոց Ցեղասպանութեան նիւթին շուրջ, ներառելով օտարները եւս:

Իբրեւ եզրակացութիւն՝ նկատելի է, որ վերոյիշեալ բնագաւառին մէջ սակաւաթիւ են արաբերէնով աշխատանքներ (յատկապէս նկատի ունինք իսլամ արաբները): Արդ, այս աշխատանքները անհրաժեշտ են այն պատճառով, որ պիտի պարզաբանեն Զայոց Ցեղասպանութեան կատարած իրողութիւնը եւ յաճախ պիտի տեղեկացնեն անտեղեակ անհատներուն, որ այս հարցը կրօնական ոչ մէկ աղերս ունի: Արդարեւ, հոն անհրաժեշտ է, որ անպայման տեղ գտնեն նոյնիսկ իսլամացած հայերու իրողութիւնը իր բոլոր հանգրուաններով եւ դրդապատճառներով: Միւս կողմէ, ցեղասպանութեան իրողութեան ամէնէն լաւ իրազեկ եղողները պէտք է ըլլան անոնք՝ արաբները, որովհետեւ իրենց նախահայրերն են, որ արաբական ազնիւ գթասիրտ բնաւորութիւնը դրսեւորեցին եւ մեզ փրկեցին ջարդէ ու կոտորածէ՝ նոյնիսկ վտանգելով իրենց կեանքը: Այնուհետեւ, այս միտքը հարկաւոր է այլ դիտանկիւնէն, որ արաբ ժողովուրդը տեղեակ եւ ականատես ըլլալով՝ պիտի կարենայ հակազդել թրքական խեղաթիւրումներուն:

Վերջապէս, Զայոց Ցեղասպանութեան արժարժումը, գեղարուեստական, պատկերասփիւռային ֆիլմաշարերու, վաւերագրական ժապաւէններու եւ թատերգութիւններու միջոցով եւ անոնց ընդմէջէն երգ-երաժշտութեան օգտագործումն ու դերակատարութիւնը, իրենց մեծ դերը ունին թէ՛ իբրեւ յիշողութիւն ու ազդեցութիւն՝ հայ նոր սերունդին վրայ, թէ՛ իբրեւ քարոզչութիւն՝ միջազգային ընտանիքին ծանօթացնելու միտումով:

Հայկական Յեղասպանության 102րդ Յիշատակին առիթով
Միշտ պիտի պահանջենք
Ազատ, Անկախ եւ Միացեալ Հայաստան
Հ.Յ.Դ. «Ազատամարտ» Կոմիտեիւթին
Տիբրոյթ - Միշիկըն

Commemorating the 102nd Anniversary of the Armenian Genocide
FOREVER WE WILL DEMAND
Free, Independent and United Armenia

ARF Azadamard Gomidehoutioun
Detroit, Michigan